

Stefan Ek

Om information, media och hälsa i en samhällelig kontext

En empirisk och analytisk studie

Stefan Ek

Studentexamen från Kimito samgymnasium år 1979.

Pol.mag. i nationalekonomi från Åbo Akademi år 1994.

Bibliotekariebehörighet (Åbo Akademi, informationsförvaltning) år 1999.

Har såväl under studietiden som efter sin examen tjänstgjort i flera repriser vid Åbo Akademis bibliotek.

Varit verksam som forskare i informationsförvaltning vid Åbo Akademi sedan år 2000.

Pärm: Tove Ahlbäck

Åbo Akademis förlag

Biskopsgatan 13, FIN-20500 ÅBO, Finland

Tel. int. +358-2-215 3292

Fax int. +358-2-215 4490

E-post: forlaget@abo.fi

<http://www.abo.fi/stiftelsen/forlag/>

Distribution: Oy Tibo-Trading Ab

PB 33, FIN-21601 PARGAS, Finland

Tel. int. +358-2-454 9200

Fax int. +358-2-454 9220

E-post: tibo@tibo.net

<http://www.tibo.net>

OM INFORMATION, MEDIA OCH HÄLSA I EN SAMHÄLLELIG KONTEXT

Om information, media och hälsa i en samhällelig kontext

En empirisk och analytisk studie

Stefan Ek

ÅBO 2005

ÅBO AKADEMIS FÖRLAG – ÅBO AKADEMI UNIVERSITY PRESS

CIP Cataloguing in Publication

Ek, Stefan

Om information, media och hälsa i en
samhällelig kontext : en empirisk och
analytisk studie / Stefan Ek. – Åbo :
Åbo Akademis förlag, 2005.

Diss.: Åbo Akademi. – Summary.

ISBN 951-765-288-7

ISBN 951-765-288-7
ISBN 951-765-289-5 (digital)
Painosalama Oy
Åbo 2005

Förord

"Allt, som har en början, har också ett slut", som det heter i "Doktor Glas". Det här arbetet påbörjades som en fristående del i ett större projekt – "Medborgare, hälsa och den föränderliga mediekulturen" – som huvudsakligen finansierades inom ramen för Finlands Akademis treåriga forskningsprogram om mediekultur. Övriga finansiärer som möjliggjort att avhandlingen även rots i hamn är: Finska Kulturfonden (Kyllikki och Johannes Virolainens fond samt Kaarlo af Heurlins fond), Ella och Georg Ehrnrooths Stiftelse, Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut samt Rektor för Åbo Akademi. NordIS-NET och NORSLIS har understött resor till internationella kurser och konferenser. Till Er alla riktar jag ett stort tack!

Trots att det dagliga brödet nog är ett nödvändigt villkor för all mänsklig verksamhet så är det ändå inte ett tillräckligt villkor för att gå i land med ett arbete av det omfång som en avhandling utgör. Den sociala delen är också mycket viktig. En massa människor har under årens lopp – med eller mot sin vilja – fått agera bollplank för ofta förflugna, ibland befängda, tankar och idéer rörande avhandlingen. Främst går tankarna till alla kolleger och seminariedeltagare vid Enheten för informationsförvaltning; det har känts tryggt att ha er där! Den enskilda person som bidragit allra mest till att jag lyckats fullfölja avhandlingen är min handledare, professor Mariam Ginman. I all synnerhet under processens mest kritiska faser, det virriga inledandet och det kaotiska avslutandet, har hennes råd och kommentarer varit ovärderliga. Tack Mariam!

Ett speciellt tack riktar jag även till mina förgranskare, FD Terttu Kortelainen och professor Reijo Savolainen. Deras objektiva och insiktsfulla kommentarer har i hög grad hjälpt mig att greppa "vad jag egentligen gjort". PL Rune Höglunds råd och anvisningar har varit av största vikt vad gäller de statistiska analyserna. FL Sonja Vidjeskog, som granskat avhandlingens språk, inkom med värdefulla iakttagelser beträffande min språkbehandling. Översättningen av ett sammandrag till engelska skötes snabbt och effektivt av MA Daniel Rego.

Dessutom tackar jag alla de 1287 finländska medborgare som deltagit i undersökningen. Utan deras insats hade givetvis själva forskningsuppgiften förfallit. Och det är ingen liten prestation de utfört: om man uppskattar att var och en lagt ner ca 15 minuter på att fylla i enkäten och returnera den, så uppgår deras sammantagna insats till drygt åtta arbetsveckor.

Då återstår den svåraste biten, hur omnämna personer som är oersättliga utan att det låter fullständigt banalt? Kanske den bästa utvägen är att säga det så enkelt och avskalat som möjligt: till min familj, Malla och Elina, och till min mor, Birgitta – tack för att ni finns!

Boken tillägnas min far, Bengt, som gick ur tiden för ett knappt år sedan.

Åbo i november 2005

Stefan Ek

Innehåll

1.	Inledning	1
1.1.	Syfte	1
2.2.	Bakgrund	1
2.	Metod och material	6
3.	Koherens känsla och informationsbemästring	11
3.1.	Några synpunkter på begreppet informationskompetens [information literacy]	11
3.2.	Koherens känsla	19
3.2.1.	Bakgrund	19
3.2.2.	Generella motståndsresurser	21
3.2.3.	Begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet	22
3.2.4.	Mental informationshantering	27
3.2.5.	Sammanfattning	40
4.	Självskattad hälsa, koherens känsla samt demografiska och socioekonomiska bakgrundsfaktorer	42
4.1.	Om hälsa	42
4.2.	Koherens känsla och självskattat hälsotillstånd	45
4.3.	Demografiska och socioekonomiska bakgrundsfaktorer inflytande	48
4.4.	Sammanfattning	56
5.	Självskattad samhällsställning	58
5.1.	Inledning	58
5.2.	Självskattad samhällsklass och socioekonomiska måttstockar – subjektivitet versus objektivitet	62
5.3.	Självskattad samhällsklass och koherens känsla	64
5.4.	Självskattad samhällsklass och självskattad hälsa	65
5.5.	Sammanfattning	66
6.	Social samhörighet, tillit och deltagande	67
6.1.	Inledning	67
6.2.	Social tillit	70
6.2.1.	Social tillit och samhällsställning	71
6.2.2.	Social tillit och koherens känsla samt självskattat hälsotillstånd	74
6.3.	Deltagande och sociala aktiviteter	77
6.3.1.	Deltagande, sociala aktiviteter och samhällsställning	79
6.3.2.	Deltagande, sociala aktiviteter och koherens känsla samt upplevt hälsotillstånd	82
6.4.	Sammanfattning	84

7.	Mediekultur – media, quo vadis?	86
7.1.	Inledning	86
7.2.	Underhållning och synlighet	87
7.3.	Infokrati och mediemakt	90
7.4.	Medieanvändning och -utbud	94
	7.4.1. Televisionen	96
	7.4.2. Dagspressen	104
	7.4.3. Medias fragmentering och konvergens	111
7.5.	Respondenternas mediemiljö i föreliggande undersökning	121
	7.5.1. Vem är var i mediemiljön	122
	7.5.2. Mediemiljö och självskattad social ställning	130
	7.5.3. Mediemiljö och koherens känsla	132
	7.5.4. Mediemiljö och upplevd hälsa	134
7.6.	Medieutbudets tydlighet	135
	7.6.1. Medias tydlighet och mediemiljö	137
	7.6.2. Medias tydlighet och självskattad social ställning	138
	7.6.3. Medias tydlighet och koherens känsla	139
	7.6.4. Medias tydlighet och upplevd hälsa	141
7.7.	Sammanfattning	143
8.	Hälsoinformation	148
8.1.	Inledning	148
8.2.	Medieutbud – Dr Jekyll och Mr Hyde?	148
8.3.	Hälsoinformationsanvändning	165
	8.3.1. Källor och kön	165
	8.3.2. Bevakare och blundare	169
	8.3.3. Källor och utbildning	174
	8.3.4. Källor och ålder	177
8.4.	Pålitlighet	180
8.5.	Tydlighet	189
8.6.	Sammanfattning	197
9.	Diskussion	202
9.1.	Förhållandet mellan koherens känsla och informationsbemästring	203
9.2.	Det kognitiva perspektivet	205
	9.2.1. Koherens känsla och självskattad hälsa	205
	9.2.2. Koherens känsla och självskattad samhällsställning	206
9.3.	Det sociala perspektivet	207
9.4.	Informationshantering	210
9.5.	Konklusioner	217
	9.5.1. Idéer för fortsatt forskning	220
10.	Referenser	221

Bilaga 1	Enkät
Bilaga 2	Påminnelsebrev

ENGLISH SUMMARY

1. Inledning

1.1. Syfte

Avhandlingens övergripande syfte är att granska information, media och hälsa i en samhällelig kontext. Den empiriska delen behandlar huvudsakligen de samband som råder mellan individens vardagliga informationsvärld, självskattade hälsa och sociala ställning i en mediemiljö och -kultur stadd i snabb förändring. Fokus läggs speciellt på medie- och hälsoinformationsanvändning och -utbud samt på medborgares uppfattningar om olika källors pålitlighet och tydlighet. Allt mot en bakgrund av mental informationshantering (-bemästring), som nog får anses utgöra studiens röda tråd. Avhandlingen innehåller även ett antal intressanta stickspår som finns infogade både i den löpande texten och som fotnoter.

1.2. Bakgrund

Utgångspunkt för avhandlingen är individens kontinuerliga informationsbemästring i vardagen i syfte att analysera hur fenomenet påverkas av sociala och demografiska faktorer, grupptillhörighet samt kognitiva och personliga egenskaper. Det handlar om medborgarens förmåga att göra sin värld meningsfull och begriplig och om de strategier han eller hon utvecklar i sin strävan efter en bättre livskvalitet och hälsa. Processens framgång beror på hur väl omgivningen analyseras och tolkas och på hur verklighetstroget den egna kunskapsbasen byggs upp (Albrecht 2004; Ginman 1995; Cronin & Davenport 1991). Studier av informationsanskaffning i hälsofrågor har i första hand fokuserat på människors beteende i samband med sjukdomstillstånd och problemlösning. Färre är de studier som har undersökt hur friska människor söker information för att bygga upp sitt hälsokunnande och vilka resultat det leder till.

Den läsande, lyssnande och tittande medborgaren har många möjligheter att hålla sig informerad i hälsofrågor. Det har konstaterats att vi lever i en utpräglad medikaliserad och medialiserad kulturkrets (Furedi 2004a; 2004b; Silverstone 1999; 2000), där flödena av hälsorelaterad information följaktligen har ökat kontinuerligt (Eriksson-Backa 2003:64f; Ginman 2003a). Rolinson (1998) menar att "hälsoinformation kan definieras som information på ett kontinuum mellan hälsoutbildning och hälsofrämjande". Så kunde man naturligtvis se på saken, ifall vi levde 'i den bästa av världar'. I ett vidare perspektiv kan emellertid det primära syftet med den erbjudna hälsoinformationen vara ett helt annat än utbildning eller främjande: att locka oss att konsumera, köpa hälsa (och i kölvattnet lycka och framgång). Som Tanu Tandan, anställd på ett pr-företag, konstaterade i en intervju: "Skiljelinjerna mellan reklam och information och underhållning och kultur är på väg att upplösas, och den utvecklingen fortsätter" (Neuman 2001). I en värld genomsyrad av medi(k)alisering har också själva begreppet hälsa kommersialiserats, vilket bl.a. Fennis (1999:15) har poängterat då han fastställer att hälsa har en avsevärd försäljningsfunktion och -potential i det moderna västerländska samhället.

Information till medborgarna via medierna synes dock vara mera effektiv än den som delges dem via de officiella hälsopolitiska kampanjerna. I t.ex. National Health Councils undersökning i USA fäste 75 % av de intervjuade 2256 personerna endera mycket stor (25%) eller medelstor (50 %) uppmärksamhet vid nyheter i hälsorelaterade frågor rapporterade i medierna (Johnson 1998). Intressant är att över hälften (58%) av de intervjuade hade ändrat sitt beteende på basis av den erhållna informationen och 42% sade sig ha blivit intresserade av att söka mera information i saken.

Frågan är om informationen kan utnyttjas av alla på bästa sätt. Ty det är ofta så som en insändare i Svenska Dagbladet (2005) konstaterar:

Ingen kan klaga på informationsbrist. Alla vet – men en del bryr sig inte. Fundera över varför vi har det så i ett land med lång och dyrbar skolgång för alla...

Människor påverkas och formas förutom av den personliga karaktistiken även av sociala, kulturella, ekonomiska och demografiska förhållanden. Den sociala omgivningen underlättar, formar eller förhindrar informationssökningen. En stark faktor är de idéer som delas mellan medlemmarna i en social grupp eller ett kollektiv (Morgan & Schwalbe 1990; Ginman 1983). Individens förmåga att bemästra den tillgängliga informationen är således beroende på hans eller hennes interna karaktistik men även avhängig av de yttre betingelserna.

På grund av informationens – liksom hälsans – eklektiska väsen används i denna avhandling termen informationsbemästring istället för informationskompetens eller -kunnande, -kunnighet som motsvarighet till engelskans "information literacy", som alltför starkt associeras med en problemorienterad informationssökning och -återvinning. I den kontext som följer beskriver nämligen "bemästring" mera träffande en ur individens synvinkel ändamålsenlig hantering av information. Att vinna herravälde över sin egen situation – att kunna bemästra allehanda informationsflöden – är just vad det här är fråga om, det påvisar med eftertryck t.ex. följande kommentarer från avhandlingens respondenter:

"Grundfrågorna är klara och övrig 'hälsoterrorism' får närmast nackhåren att resa sig".

Kvinna, 26–35 år, företagare

"Är detta någon jävla marknadsföringsundersökning för hälsoprodukter"?

Man, 26–35 år, ingenjör

"Jag anser att var och en kan upprätthålla sin fysiska kondition, men det psykiska välbefinnandet är en helt annan sak – BESVÄRLIGARE!"

Kvinna, 26–35 år, handledare

"Det lönar sig att använda det egna förnuftet".

Man, 46–55 år, företagare

"(Medierna) skulle få sluta med att feta är dåliga, magra är mode. Många hem kämpar med anledning av barnen, det uppstår anorexisjukdomar. Var och en är en individ, bort med dylika galenskaper".

"Var och en vet nog vad den äter".

"När man kommit i den här åldern så vet man nog vad som är bra för en. Om människor inte vet måste de vara ena riktiga åbäken, det är en annan sak om de inte vill veta. Det är individen som avgör vad den väljer. (...) Sluta dadla".

Kvinna, 56–65 år, pensionär

Respondenternas informationshanteringsförmåga har mätts med Antonovskys livsfrågeformulär [orientation to life questionnaire, sense of coherence scale] som mäter individers koherens känsla, eller känsla av sammanhang [sense of coherence (SOC)] (Antonovsky 1979; 1991a). Enligt teorin är koherens känslan uppbyggd kring tre komponenter:

1. Begriplighet [comprehensibility], den kognitiva komponenten
2. Hanterbarhet [manageability], den instrumentella eller behavioristiska komponenten
3. Meningsfullhet [meaningfulness], den motiverande komponenten

Dessa tre komponenter är av avgörande betydelse för individens förmåga att klara av osäkerhet och stress, för uppkomsten och upprätthållandet av en stark koherens känsla. Att bemästra informationsflödena är själva grundbulten i begreppet koherens känsla, vars styrka – nota bene – i de talrika undersökningar som genomförts i åtskilliga länder har visat sig samvariera med individens hälsa (Eriksson & Lindström 2005; Antonovsky 1993a; 1996; McCubbin, Thompson, Thompson & Fromer 1994; Saboga Nunes odaterad). Antonovsky har själv i en intervju betonat informationsbästringens roll i följande ordalag:

Vi människor bombarderas ständigt med informationer, utsätts för stress, som kräver nya tankar och nya slutsatser. Hur vi behandlar informationen påverkar

vår hälsa, gör att vi antingen rör oss mot hälsa eller mot sjukdom (Andersson 1989).

Som det har sagts i den digra litteraturen kring "information literacy":

För den (informations)illitterata är information inte ett verktyg utan en terror, inte en tjänare utan en herre, inte någonting att kommunicera med utan någonting som tynger ner en (Ross & Bailey 1994).

Koherenskönsöans inneboende informationsvetenskapliga referensram – för att inte säga utgångspunkt – har dock inte beaktats i någon större utsträckning, om överhuvudtaget. På det informationsvetenskapliga området har teorin inte heller rönt någon större uppmärksamhet. Begreppet har nog kortfattat noterats: t.ex. Savolainen (1995b:16) hänvisar till Antonovsky och koherenskönsöa då han diskuterar begreppet livskontroll, -bemästring. Teorin kring begreppet koherenskönsöa och dess upprinnelse i mental informationshantering diskuteras utförligt i kapitel tre ("Koherenskönsöa och informationsbemästring").

Mera konkret avser avhandlingen att besvara följande frågeställningar:

1. Vilka samband råder mellan koherenskönsöa och självskattad hälsa?
2. Vilka samband råder mellan koherenskönsöa och socialt kapital?
3. Hur påverkar kön, utbildning och ålder användningen av och förtroendet för olika hälsoinformationskällor?
4. Vilka samband råder mellan koherenskönsöa och uppfattningar om medie-rapporteringens tydlighet?

2. Metod och material

Avhandlingens metod är kvantitativ. Det empiriska materialet i undersökningen består av data som insamlats via en postenkät. Ett frågeformulär med titeln "Omvärldsbevakning-Hälsa-Social miljö" (bil. 1) sändes till ett representativt urval omfattande 2500 finländska medborgare i åldrarna 18–65 år. För urval och adressuppgifter stod Befolkningsregistercentralen. Första utskicket ägde rum i november 2001. Till dem som inte returnerat enkäten sändes ett påminnelsebrev, inklusive ett nytt formulär, i januari 2002. Av det ursprungliga urvalet (bruttourvalet) omfattande 2500 personer nåddes 2475 personer. Det naturliga bortfallet består således av 25 personer. Där ingår t.ex. personer med okänd adress eller sådana som arbetar/studerar utomlands. Dessutom ingår personer som avlidit och personer som är alltför sjuka eller handikappade för att kunna besvara enkäten. Av nettourvalet på 2475 personer returnerade 1287 personer enkäten. Svarsfrekvensen blir därmed 52 %.

Enkäten består av fyra huvudkategorier:

1. Demografiska och sociala villkor
2. Socialitet och social tillit
3. En förkortad version – 16 av totalt 29 frågor – av Antonovskys livsfrågeformulär [orientation to life questionnaire, sense of coherence scale]
4. Medier och information

De insamlade data har analyserats i det statistiska programpaketet "SPSS 12.0.1 for Windows". Den statistiska metod som främst använts är korrespondensanalys. Det mest utmärkande för korrespondensanalys är att den kan beskriva strukturer i ett komplext datamaterial genom att ersätta rådata med en enklare datamatrix, vilket innebär att den rensar bort 'brus' eller överflödiga information utan att fördenskill tappa bort essentiell information. Metoden är induktiv snarare än deduktiv, dvs. den går från det singuljära eller partikulära till det mera generella. Med dess hjälp söker man finna

generella mönster och strukturer; metoden är således såväl explorativ som deskriptiv. Korrespondensanalys bygger på geometriska resonemang, visualisering och grafisk framställning: information i datamatriser motsvaras av punkter i ett fält (diagram), där punkternas placering kan bestämmas geometriskt. Visualiseringen och den grafiska framställningen underlättar givetvis både tolkningen och presentationen av data (Greenacre 1994; Clausen 1988:1). Mera traditionella statistiska analysmetoder har även tillämpats: bl.a. korstabulering, chi-kvadratmetoden, medelvärdesanalys, korrelationsanalys och balansmått. En bärande princip som eftersträfvats är att ändamålsenlighet skall styra valet av statistisk metod. Resultaten redovisas huvudsakligen i form av diagram, eller fält, och tabeller.

Av respondenterna var 549 (43,1 %) män och 726 (56,9 %) kvinnor. Tolv personer hade lämnat frågan om kön obesvarad. Andra demografiska data redovisas i tabellerna 2.1 - 2.6 nedan.

Tabell 2.1

Respondenternas modersmål

Modersmål	Antal (n)	Andel (procent)
Finska	1175	92.4
Svenska	83	6.5
Ryska	5	0.4
Annat	9	0.7

15 personer hade inte besvarat frågan.

Tabell 2.2

Respondenternas åldersfördelning

Ålder	Antal (n)	Andel (procent)
18-25 år	149	11.8
26-35 år	224	17.8
36-45 år	313	24.8
46-55 år	330	26.2
56-65 år	245	19.4

26 personer hade inte besvarat frågan.

Tabell 2.3

Respondenternas boningsort enligt län

Län	Antal (n)	Andel (procent)
Landskapet Åland	5	0.4
Lapplands län	45	3.9
Södra Finlands län	458	39.7
Uleåborgs län	103	8.9
Västra Finlands län	425	36.8
Östra Finlands län	118	10.2

Frågan som ställdes löd: "Din boningsort (stad, kommun)"? Därför hade kanske hela 133 personer lämnat frågan obesvarad? Det är ju ett känt faktum att särskilt personer som bor på mindre orter kan dra sig för att uppge boningsort i undersökningar av det här slaget.

Tabell 2.4

Respondenternas yrkesutbildning

Yrkesutbildning	Antal (n)	Andel (procent)
Yrkeskurs (minst 4 mån.)	140	11.3
Yrkesskola	303	24.5
Institut	320	25.9
Yrkeshögskola	87	7.0
Vetenskapshögskola/Universitet	178	14.4
Ingen av de ovannämnda	209	16.9

50 personer hade inte besvarat frågan.

Tabell 2.5

Respondenternas huvudsakliga sysselsättning

Huvudsaklig sysselsättning	Antal (n)	Andel (procent)
Jord- och skogsbruk, boskapsskötsel	54	4.3
Fabriks-, gruv-, byggnads-, eller annat motsvarande arbete	163	12.9
Kontors-, service-, andligt/intellektuellt arbete	544	43.1
Studier, skolgång	92	7.3
Sköter hemmet, hemmamamma, -pappa	38	3.0
Pensionär	147	11.6
Arbetslös	101	8.0
Ingen av de ovannämnda	124	9.8

24 personer hade inte besvarat frågan.

Tabell 2.6

Disponibel årsinkomst i det hushåll respondenten är medlem i

Hushållets disponibla årsinkomst	Antal (n)	Andel (procent)
Mindre än 75000 mk (€ 12616)	244	19.7
75000-150000 mk (€ 12616- 25232)	524	42.3
150001-225000 mk (€ 25233- 37847)	323	26.1
Större än 225000 mk (€ 37847)	147	11.9

49 personer hade inte besvarat frågan.

14,4 % av svararna bodde i ett enpersonshushåll, 34,4 % i ett tvåpersonershushåll, 20,5 % i ett trepersonershushåll, 18,3 % i ett fyrapersonershushåll och 12,4 % i ett fempersonershushåll eller större.

Kvinnor är klart överrepresenterade i materialet. Andelen kvinnor i hela Finlands befolkning (under 18 år och över 65 år inkluderade) var enligt officiell statistik 51,2 %. Svenskspråkiga är en aning överrepresenterade, medan de med annat modersmål än finska eller svenska är underrepresenterade. Andelen finskspråkiga är däremot representativ. Åldersfördelningen är också representativ: t.ex. den största kohorten 46–55-åriga (26,2 %) avviker endast med 0,2-procentenheter från officiell statistik, där andelen 45–54-åriga är 26,0 %. Den regionala fördelningen är även representativ: t.ex. Lappland, som är ett litet län, hade en andel på 3,9 % i den här undersökningen, enligt officiell statistik bodde 3,6 % av befolkningen där (Statistikcentralen 2002).

Vid en jämförelse med Folkhälsoinstitutets undersökning av 15–64-åriga finländares hälsa och hälsobeteende för våren 2001 (Helakorpi, Patja, Prättälä & Uutela 2001) på variabeln "huvudsaklig sysselsättning", så kan man konstatera att den här undersökningens och Folkhälsoinstitutets resultat i det stora hela är i paritet. Mindre avvikelser finns visserligen, men de torde bero på att Folkhälsoinstitutet inte hade "ingen av de ovannämnda" som sysselsättningsalternativ, som nästan 10 % av den här undersökningens respondenter uppgav som sin huvudsakliga sysselsättning. Dessutom inverkar det faktum att även 15–17-åriga medverkar i Folkhälsoinstitutets undersökning, en omständighet som speciellt syns på variabeln "studier, skolgång" som huvudsaklig sysselsättning.

Man kan således konstatera att den här undersökningens respondenter verkar utgöra ett representativt tvärsnitt av hela landets befolkning, med undantag av kön, där kvinnor är överrepresenterade.

3. Koherens känsla och informationsbemästring

3.1. Några synpunkter på begreppet informationskompetens [information literacy]

Begreppet eller, mera träffande, frasen informationskompetens [information literacy] förekommer flitigt i aktuell informationsforsknings- och biblioteksdebatt. Informationskompetens beskrivs eller definieras vanligen som en förmåga att lokalisera/återvinna, hantera/sortera, utvärdera och använda information effektivt för vitt skilda ändamål (Koch 2001; Bruce 1997). Det är alltså fråga om en grundläggande färdighet för beslutsfattande och problemlösande både på det privata och professionella planet. Begreppets uppkomst och utveckling, som främst kan spåras till USA och på 1990-talet även till Australien, löper parallellt med de ekonomiska, sociala och kulturella förändringar och spänningar som informationssamhällets tillväxt har framkallat (Webber & Johnston 2000).

Termen "information literacy" sägs ha myntats 1974 av Paul Zurkowski, president för 'US Information Industry Association (IIA)' i ett utlåtande till 'US National Commission on Libraries and Information Science (NCLIS)' (Webber & Johnston 2000; Behrens 1994). I Zurkowskis vision var det en ombildning av traditionella, offentliga bibliotekstjänster till den mera innovativa privata sektorn för informationstjänster som skulle leda till en höjd nationell informationskompetens (Bawden, 2001). Hans definition av informationskompetens är utpräglad arbetslivs- och problemorienterad: personer som har utbildats att tillämpa informationsresurser i sitt arbete kan kallas informationskompetenta. En informationskompetent person har därför lärt sig tekniker och färdigheter för att kunna utnyttja såväl den stora omfattningen av informationsverktyg som primära informationskällor för att lösa arbetsrelaterade problem (Webber & Johnston 2000; Behrens 1994). Incitamentet var uteslutande av ekonomisk

och kommersiell art: en högre informationskompetens skulle ge avkastning i form av ett mera effektivt och produktivt arbetsliv.

Det dröjde emellertid inte länge förrän begreppet gavs en annan innebörd. Kommunikationsforskaren Hamelink (1976), såg "information literacy" som en förmåga att uppnå ett individuellt, holistiskt och självständigt perspektiv på massmedierade nyheter. Han kritiserade de etablerade massmediernas kontrollerande karaktär och ansåg att allmänheten borde befrias från det (för)tryck och de färdigtuggade förklaringar som den institutionaliserade mediebranschen erbjöd. Han efterlyste alternativa, från politiska och ekonomiska intressen oberoende nyhetskanaler och informationsnätverk för att ge medborgare en möjlighet att bilda sig en egen uppfattning och dra egna slutsatser i sina egna kontexter om aktuella nyhetskändelser. Att lära sig alternativa användningar av information ingick som en betydelsefull komponent i processen (Bawden 2001; Behrens 1994; Hamelink 1976).

Moore (1999) anser det vara olyckligt att kommunikations- och massmedieforskningen inte nämnvärt beaktades i tidiga definitioner av begreppet inom informations- och biblioteksvetenskapen. I så fall hade informations- och biblioteksforskningen genast från början insett att "information literacy" som begrepp har större räckvidd än vad det har i den normativa inriktning inom informations- och biblioteksvetenskapen som enbart har uppmärksammat och granskat informationskompetens i samband med bibliotek och (rumsliga) bibliotekstjänster. Internets uppkomst och dess enorma genomslagskraft under senare hälften av 1990-talet framkallade dock en radikal förändring i synsätt, eftersom det utplånade traditionella gränslinjer mellan olika informationskällor (Moore 1999).

En annan alternativ tolkning eller definition av begreppet som uppvisar ett visst släktskap med Hamelinks (1976) ges av Owens (1976), en biblioteksanknuten New York-politiker, i en visionär framställning om de närmast föreliggande 25 åren, i vilken han ser informationskompetens som en viktig ingrediens i ett aktivt medborgarskap. Förutom informationskompetensens betydelse för arbetseffektivitet och -produktivitet

är den minst lika nödvändig för de demokratiska institutionernas livskraft och funktionsduglighet eftersom väljare med informationsresurser kan förutsättas vara kvalificerade att göra mera klarsynta val och fatta bättre beslut än informationsillitterata medborgare, påpekade han. Med tanke på framtiden är insikten om informationsresursernas betydelse i den medborgerliga, demokratiska beslutsfattandeprocessen därför en vital nödvändighet, framhöll han vidare. Ett drygt kvartssekel senare har tonen bland biblioteksengagerade politiker blivit än mer ödesmättad och eftertrycklig: Ryynänen (2002), en finländsk riksdagsledamot, betraktar främjandet och höjandet av medborgarnas informationskompetens som en grundrättighet, ty utan den kommer de i framtiden inte att kunna göra bruk av sina övriga rättigheter. I informationssamhället, fortsätter hon, är information och kunskap basresurser, och att ha tillgång till dem är en absolut nödvändighet. Med tillgång menar hon förmågan att använda information, dess tekniska åtkomlighet, informationens organisation samt direkt/personligt stöd för att återvinna den.

Den egentliga introduktionen av begreppet "information literacy" i biblioteks- och informationslitteraturen framlades av Taylor (1979) i en artikel som behandlade bibliotekarieprofessionens framtid; informationskompetens kom därför att från början bli starkt sammankopplad med bibliotekarieryrket. Är det kanske just därför som informations- och biblioteksforskningen så länge varit behäftad med tunnelseende beträffande begreppet? Taylor gör inga anspråk på att definitionen han framför är uttömmande; hans uttryckliga ambition är att erbjuda en ungefärlig definition, som enligt honom inbegriper följande element: (1) att många – men ingalunda alla – problem kan avhjälpas genom förvärv av tillämpliga fakta och ändamålsenlig information; (2) att kunskap om mångfalden av tillgängliga informationsresurser – vad?/vem? och var? – är oundgänglig för att tillvinna sig informationskompetens; (3) att den fortlöpande, oupphörliga informationsprocessen är lika viktig som den tillfälliga, specifika; (4) att det finns strategier – när? och hur? – gällande informationsanskaffning. Trots att otaliga versioner av informationskompetens sett dagens ljus sedan Taylor presenterade sin står den sig alltså tämligen väl i konkurrensen.

En jämförelsevis täckande definition på svenska ges av Heikkilä och Lindroos-Himberg (2001):

I ett äkta medborgerligt informationssamhälle hör informationshantering och informationsläskunnighet till medborgarfärdigheterna. Till begreppet informationsläskunnighet (information literacy) hör förmågan att söka information från rätta källor, söka information med hjälp av rätta frågor, skilja fakta från fantasi, kritiskt värdera tillförlitligheten hos och grunderna för informationen, sammanfoga och analysera informationsbitar från olika källor samt använda informationen som grund för rationellt tänkande och beslutsfattande.

Det har framkastats att informationskompetens t.o.m. är av fundamental vikt för överlevnad i framtiden. Informationskompetenta medborgare är övade i att skaffa och använda ändamålsenlig information i vilka situationer som helst, både på det lokala och globala planet. De bemästrar följaktligen informationssamhällets krav på livslångt lärande (Rader 1990; 1991).

Trots att informationskompetens som begrepp konstaterades vara 'hett stoff' redan för drygt ett decennium sedan (Ridgeway 1990), och att döma av några enkla sökningar på internet med sökmotorn Google – "informationskompetens" gav ca 16 100 träffar och "information literacy" gav ca 1 010 000 träffar – har intresset inte svalnat till dags dato (sökningarna utförda i juli 2005).¹ Trots begreppets numera allmänt tillämpliga karaktär har det ändå inte fått luft under vingarna och rättmätig respons utanför en liten krets av biblioteks- och informationsexperter. Varför? Är begreppet samt dess talrika definitioner och beskrivningar trots all nedlagd möda likväl alltför fragmentariska, skissartade och rumsliga, dvs. anknutna till bibliotek uppfattade som fysiska enheter, för att väcka intresse i större sammanhang (Arp 1990; Ginman 1994)? Sådana

¹ Som en jämförelse kan nämnas att samma sökningar utförda i samma sökmotor i juni 2003 gav ca 1 860 träffar för "informationskompetens" och ca 99 000 för "information literacy". På drygt två år har träffarnas antal således ungefär tiodubblats.

röster har höjts: för att även få andra än informationsprofessionella att uppmärksamma och omfatta begreppet vore det väsentligt att dess definition(er) klarlades och förtydligades. Omfattande meningsskiljaktigheter är emellertid allmänt förekommande och många skiftande definitioner skapar oklarhet och förvirring. Bibliotekarier borde åtminstone vara kapabla att identifiera det tillskott, eller mervärde, som begreppet bidrar med och som särskiljer det från bibliografisk instruktion och andra förgångna avfattningar. (Koch 2001; Snavely & Cooper 1997).

Det har således konstaterats att ingendera av termerna informationskompetens eller bibliografisk instruktion är särskilt väl definierad av vare sig områdets teoretiker eller praktiker (Arp 1990). Dilemmat formuleras förträffligt av Kapitzke (2001): "Informationskompetens uppfattas omväxlande som en process, en färdighet eller en kompetens" [Information literacy is variously understood as a process, a skill, or a competence]. Shapiro och Hughes (1996) menar för sin del att "information literacy" är ett ofta använt – och farligt mångtydigt begrepp. I grund och botten är måhända den bästa beskrivningen av begreppet den, att det närmast är anknutet till ett personligt förhållningssätt, en attityd? I ljuset av det här förefaller svenskans "informationskompetens" inte som en helt lyckad motsvarighet till "information literacy".² Kanske den mera direkta översättningen "informationsläskunnighet" som Heikkilä och Lindroos-Himberg (2001) använder vore att föredra, trots att informationskompetens är den överlägset mest använda och redan vedertagna motsvarigheten på svenska. Som redan nämndes gav en enkel Google-sökning med sökordet "informationskompetens" ca 16 100 träffar; "informationsläskunnighet" gav endast 22 träffar. Därtill gav "informationskunnande" ca 11 träffar samt "informationskunnighet" ca 17 träffar (sökningarna utförda i juli 2005).³

² Det är ett svåröversättligt begrepp; t.ex. norskan brottas med samma problem (Audunson & Nordlie 2003).

³ Användningen av dessa tre termer låg på samma anspråkslösa nivå i juni 2003: likadana sökningar då gav nämligen "informationsläskunnighet" ca 6 träffar, informationskunnande ca 11 och informationskunnighet ca 18 träffar.

För att göra situationen ännu mera förvirrande finns det ett otal andra, närliggande kompetenser: medie-, dator- och teknikkompetens, för att nämna några. Var och en av dessa har ett något avvikande perspektiv på vad som är betydelsefullt. T.ex. mediekompetens sätter fokus på tolkningar och förståelser av de budskap och den information som förmedlas via medierna (tryckta publikationer, TV, radio, internet), där den serverade informationen för övrigt ofta befinner sig i gråzonen mellan fakta och påhitt (fiction) och/eller relevans och underhållning (infotainment).

Teknikkompetens å sin sida fokuserar på behovet av teknikkunnande i sig. Alla dessa färdighetsbaserade kompetenser uppstod ur behovet av att komma till rätta med en mera komplex informationsomgivning kännetecknad av ny teknologi och ett i grunden förändrat medielandskap. Efter att ha koncentrerats kring en kärna av noga specificerade färdigheter rörde sig dock alla med tiden bortom den, vilket påvisar att även dessa skenbart enkelt definierade kompetenser trots allt visade sig fordra ett brett spektrum av såväl färdigheter som kunskaper och insikter samt attityd (Bawden 2001). Flertalet av de angränsande kompetenserna har per definition en eller flera komponenter gemensamt med vad som beskrivs eller definieras som informationskompetensens kärna: förmågan att lokalisera/återvinna, hantera/sortera, utvärdera och använda information effektivt (Koch 2001). Informationskompetens grundar sig följaktligen på och är sammansatt av de besläktade kompetenserna och kan därför göra anspråk på att verka som ett överordnat begrepp visavi övriga informations- och kommunikationsrelaterade kompetenser.

I den här studien uppfattas "information literacy" som "informationsbemästring". Dock utan biavsikter att ytterligare spåda på begreppsförvirringen. Valet motiveras först och främst av att termen informationsbemästring är i samklang med hur mental informationshantering förstås i begreppet koherens känsla, som utgör denna avhandlings teoretiska referensram. En annan orsak att föredra bemästring framför kompetens är att kompetens endast täcker en del av betydelserna i "literacy", termen är med andra ord alltför smal. Översättningen av Kapitzkes (2001) sats ovan gav ju onekligen ett

rätt så lustigt intryck: "Informations*kompetens* uppfattas omväxlande som en process, en färdighet eller en *kompetens*".

Enligt Bruce (1997) omfattar informationsbemästring [information literacy] som fenomen hela skalan av erfarenheter. Det kräver reflexion över de varierande erfarenheter som man stöter på och en förståelse av vilken form av informationsbemästring som är relevant i olika situationer. Hennes modell består av sju begreppsliga kategorier:

1. Informationsteknik – informationsbemästring i den bemärkelsen att man behärskar informationstekniken för informationsåtervinning och kommunikation.
2. Informationskällor – informationsbemästring i den bemärkelsen att man finner information lokaliserad i olika informationskällor.
3. Informationsbearbetning – informationsbemästring uppfattas som att verkställa en process.
4. Informationskontroll – informationsbemästring i den bemärkelsen att man har en förmåga att utnyttja allehanda informationsflöden.
5. Kunskapsuppbyggande – informationsbemästring uppfattas som en förmåga att bygga upp en personlig kunskap på nya intresseområden.
6. Kunskapsutvidgning – informationsbemästring ses som samverkande med tidigare kunskap och personliga synsätt som omfattats på ett sådant sätt att nya insikter är möjliga att förvärva.
7. Visdom – informationsbemästring i den bemärkelsen att informationen används vist och till förmån för andra.

En likartad och lika extensiv beskrivning av begreppet har presenterats av Doyle (1994), som i tio utsagor skisserat upp en informationslitterat person. Hon poängterar särskilt ett tredelat färdighetsfundament, som innefattar:

1. Basala färdigheter som läs-, skriv- och talförmåga samt kommunikation.
2. Kognitiva färdigheter som problemlösnings- och inlärningsförmåga samt förmågan att framkalla nya idéer, att ställa upp mål och att kunna välja det bästa alternativet.
3. Personliga kvaliteter som ansvarsfullhet, självuppskattning, socialitet, självstyrning, integritet och ärlighet.

Dessa omfattande och detaljrika beskrivningar av begreppet "information literacy" har mycket gemensamt med den fempunktsmodell i mental informationshantering som bildar basen i begreppet koherens känsla (Antonovsky 1991b; 1993b; 1994). Fempunktsmodellen presenteras i avsnitt 3.2.4.

Informationsbemästring kombinerar och kompletterar således gamla kompetenser med de nya färdigheter som behövs – och i många fall krävs – för att klara sig i nya tidsåldrar och i tidigare okända sammanhang. Idag är förmodligen denna förmåga viktigare än någonsin, då tillgänglig informationsvolym växer i exponentiell takt och i nya format, där källorna dessutom ofta är okända och ofiltrerade. Informationskällorna och -spridningen styrs inte längre av identifierbara ansvariga utgivare med staber av redaktörer som kontrollerar faktainnehåll och språk, utan vem som helst kan på nätet publicera snart sagt vad som helst och i princip nå hur många som helst. Jan Myrdal ger ett talande exempel i Aftonbladet 19 maj 2003 under rubriken "Lögner på nätet":

En elev som av sin lärare fått i uppdrag att skriva om mig har sökt på nätet efter uppgifter och frågar mig nu om bifogad fil kan användas som referens i det arbetet.

Enligt detta nyhetstelegram skulle Gunnar Myrdal varit svensk ambassadör i Indien. Under andra världskriget skulle han varit brittisk spion. Också Alva Myrdal skulle varit sådan. Jan Myrdal skulle därtill under lång tid hävdad att båda hans föräldrar skulle varit nazistiska spioner och verkliga Hitlervänner. Inget av detta är sant. Det vet – antar jag – de flesta något äldre svenska läsare. Men detta är det slags sanning som kunskapssökande skolelever och intresserade journalister runt om i världen förses med när de letar efter uppgifter på nätet.

Beträffande det här uppdagade fallet kan i alla fall konstateras att eleven i fråga var exemplariskt samvetsgrann och företagsam samt synnerligen informationskompetent, eftersom han eller hon kontrollerade uppgifterna hos en primärkälla. Är det så att tvivlet som livshållning blir alltmer angeläget?

3.2. Koherens känsla

3.2.1. Bakgrund

Eftersom begreppet koherens känsla [sense of coherence] inte just förekommer i den informationsvetenskapliga litteraturen är det förmodligen på sin plats att ge en kort beskrivning av dess uppkomst.⁴ Slumpen bidrog till att det skapades. År 1970 analyserade hälsosociologen Aaron Antonovsky resultaten från en undersökning där han studerat hur israeliska kvinnor i skiftande etniska grupper anpassat sig till klimakteriet. En av dessa grupper bestod av kvinnor födda i Centraleuropa mellan 1914 och 1923. År 1939, då andra världskriget bröt ut, var de alltså mellan 16 och 25 år gamla. Av skäl som Antonovsky inte helt kan påminna sig om hade man ställt en enkel ja/nej-fråga om huruvida respondenten varit i koncentrationsläger. Följaktligen

⁴ T.ex. en sökning (utförd i juni 2005) på "sense of coherence" i databasen LISA (Library and Information Science Abstracts) ger en träff och den posten hänvisar till mig själv (Ek 2004).

kunde han jämföra den psykiska hälsan hos en grupp överlevande från koncentrationslägren med en kontrollgrupp som inte befunnits där. Han fann då att 51 % av kvinnorna i kontrollgruppen och 29 % av de överlevande kunde bedömas ha en ganska god allmän psykisk hälsa. Nu stirrar han sig inte blind på det faktum att 51 % är betydligt mera än 29 %, utan ställer sig istället frågan: Vad betyder det att 29 % av en grupp överlevande från koncentrationslägren bedömdes vara vid tillfredsställande psykisk hälsa? Resultaten beträffande kroppslig hälsa vittnade om samma sak. Det måste innebära att det finns individer – och inte alldeles få – som har genomlevt lägrens ofattbara skräck och terror och sedan under flera år levt som flyktingar för att därefter skapa sig ett nytt liv i ett land som uthärdar tre krig och som efter allt detta likväl konstateras vara vid tillfredsställande hälsa. Iakttagelsen blev omvälvande för honom och fick honom att börja formulera villkoren för vad han kom att kalla den salutogena modellen (Antonovsky 1979:12f.,182ff.).

Som underlag togs forskningsresultat som tydde på att åtminstone en tredjedel av befolkningarna i moderna industrisamhällen, i vissa länder och kulturer kanske en majoritet, vid varje given tidpunkt präglades av något sjukligt – fysiskt, psykiskt eller asocialt – tillstånd. Man kunde alltså konstatera att sjukdom tycks vara ett relativt allmänt tillstånd hos människan. Den medicinska vetenskapens traditionella uppgift är att studera sjukdomar och dessas orsaker – perspektivet är patogent. Forskningen fokuserar på att nå en förståelse för vad som gör att människan blir sjuk och man eftersträvar svar på frågor som: vad är det som gör att en individ hamnar i en viss sjukdomskategori?

Antonovskys poäng blev en helt annan; han vände på myntet och noterade att en stor del av befolkningen samtidigt verkar vara frisk. På basis därav ställdes knäckfrågorna: varför finns det överhuvudtaget människor som har hälsa, dvs. hamnar vid den positiva polen i dimensionen hälsa---ohälsa? Och vad får dem att röra sig mot denna pol, ifall de lider av ohälsa?⁵ Svaret han först övervägde var om det kunde vara så att

⁵ En av Dervins (1992) poänger i begreppet sense-making är analog: "In essence we have done better at developing understandings of human rigidities than of human creativities. One reason

en del människor helt enkelt inte i någon högre grad har utsatts för livets påfrestningar vare sig på mikrobiologisk eller sociokulturell nivå. Han ansåg dock att ett sådant antagande var ohållbart, eftersom den mänskliga tillvaron i sig är full av påfrestningar. Människor överlever och kan t.o.m. klara sig bra trots en många gånger hög, samlad livsbelastning. Bortsåg man från de påfrestningar som har en direkt nedbrytande effekt på den biologiska organismen, tycktes det inte gå att förutsäga vilka konsekvenser påfrestningar har på enskilda individers hälsa. Detta ger sig vad som kom att kallas den salutogena modellen i kast med. Att ställas inför en påfrestning innebär tillika att försättas i en valsituation. Spänningstillståndet ökar och situationen måste på något sätt hanteras. Var individen hamnar på axeln hälsa---ohälsa är avhängigt av hur framgångsrik förståelsen och hanteringen av situationen är. Slutsatsen blev därför att den centrala uppgiften för hälsovetenskaperna är att studera mekanismerna bakom människans sätt att förstå och hantera omvärlden (Antonovsky 1979:124ff.). För att ytterligare klargöra begreppet – inriktad som han var på att operationalisera det – lät han genomföra en rad så gott som ostrukturerade djupintervjuer med 51 mycket olika människor, som ändå hade två saker gemensamt: de hade upplevt ett svårt trauma och ansågs ha klarat av detta anmärkningsvärt bra. Den vägledande frågan i intervjuerna var hur de såg på sina liv. Analysen av protokollen ledde till att 16 informanter bedömdes ha en stark koherens känsla, medan 11 befann sig på den andra sidan av skalan (Antonovsky 1991a:38).

3.2.2. Generella motståndsresurser

Eftersom det primärt inte var sjukdomar som var föremål för Antonovskys intresse formulerade han sin arbetshypotes i termer av generella motståndsresurser (GMR), vilka består av faktorer som inkomst/förmögenhet, jagstyrka, kulturell förankring, socialt stöd och liknande, dvs. egentligen allt som kan tänkas ge kraft att motstå olika

for proposing the use of discontinuity assumptions in the study of human use of information and information systems is that it is in the realm of information behavior that we ought to find humans at their most creative, least constrained by external forces, because so much of individual information use is private".

påfrestningar. Vad han emellertid kom att sakna efter digra litteraturstudier och diskussioner var en särskiljande regel – en teori – med vars hjälp man skulle kunna identifiera något som en GMR, eller ännu hellre kunna förstå hur något kan fungera som en GMR, utan att behöva vänta för att se om den fungerade i praktiken. Han menade att det gemensamma för alla GMR är att de bidrar till att göra påfrestningar som vi oavbrutet utsätts för begripliga. Generella motståndsrresurser bidrar med andra ord till att påfrestningarna blir insatta i ett kognitivt sammanhang. Genom att gång på gång ge individen sådana erfarenheter skapar de med tiden en stark koherens känsla (Antonovsky 1979:98ff.,187ff.). Detta är även något av en grundbult i begreppet sense-making: "In the most general sense, the methodological approach that is called sense-making is an approach to studying the constructing that humans do to make sense of their experiences" (Dervin 1992).

3.2.3. Begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet

Utgångspunkten för Antonovsky var således att på ett teoretiskt plan försöka förstå och förklara *varför* generella motståndsrresurser främjar hälsa:

Vad som alltmer började intressera var en teoretisk förståelse av *varför* sådana resurser – välbefinnande, jagstyrka, kulturell stabilitet, socialt stöd – befrämjade hälsan. Med andra ord: vad hade de gemensamt? Svaret på frågan kom att kallas koherens känsla. Uppfattningen blev att resurser medförde livserfarenheter som främjade utvecklingen av en stark koherens känsla, ett sätt att betrakta världen som underlättade en lyckad coping med de oräkneliga stressorer som vi konfronteras med under vår livsbana (Antonovsky 1993a).

Grundtanken är att livet och världen är synnerligen komplexa och att varje människa kontinuerligt bombarderas med ofta förvirrande och motsägelsefulla stimulus/budskap som i sin tur kan generera spänningar, konflikter och stress såväl inom den enskilda individen, mellan individer, mellan individen och sociala strukturer som inom och

mellan sociala strukturer.⁶ Att skapa ordning och ge mening åt alla dessa budskap, intryck och erfarenheter underlättas av ett speciellt förhållningssätt – koherens känsla – som definieras som "en global hållning som uttrycker i vilken utsträckning man har en genomträngande och varaktig men dynamisk känsla av tillit till att:

- de stimuli som härrör från ens inre och yttre värld under livets gång är strukturerade, förutsägbara och begripliga (begriplighet, den kognitiva komponenten)
- de resurser som krävs för att man skall kunna möta de krav som dessa stimuli ställer på en finns tillgängliga (hanterbarhet, den instrumentella eller behavioristiska komponenten)
- dessa krav är utmaningar, värda investering och engagemang (meningsfullhet, den motiverande komponenten)" (Antonovsky 1991a:41).⁷

1. Komponenten begriplighet [comprehensibility] bör nog uppfattas som kärnan i begreppet, trots att det i några sammanhang varnas för en alltför stark betoning av den kognitiva aspekten (Antonovsky 1991a:40; 1979:127f.). Den syftar således på i vilken omfattning man upplever såväl inre som yttre retningar, krav och incitament som förnuftsmässigt gripbara; dvs. som relevant information som är

⁶ Dervin (1992) klär samma tankegångar i andra ord: "Sense-making assumes that humans are to varying extents under varying conditions responsive to external constraints on their behavior. Given the law of least effort, for example, we would expect humans to repeat applications of past strategies and tactics to new moments in time-space if these new moments are themselves seen as repetitions of the past. However, since much of human life is inherently unpredictable, much of human behavior involves creating new responses. However, external conditions such as economic class, income, and education (jfr. Antonovskys generella motståndsrurser) are illustrative of the kind of structural constraints which delimit the creating of new responses".

⁷ Imre Kertész', nobelpristagare i litteratur år 2002, lakoniska definition av frihet är analog: "Fri är man bara om man har kontakt med sin egen existens. Fri är man bara om man vet vad man gör, hur och varför man gör det" (Sem-Sandberg 2002).

ordnad, sammanhängande, strukturerad och lätt att förstå och inte som brus som snarast upplevs som kaotiskt, oordnat, slumpmässigt, oväntat och oförklarligt: Kosmos versus Kaos. En individ med en hög känsla av begriplighet förväntar sig att de stimulus han eller hon kommer att stå inför i framtiden är förutsägbara och om/när de kommer oväntat eller överraskande är de åtminstone möjliga att ordna och förklara. Vidare poängteras att detta inte säger någonting om stimulus' önskvärdhet. Trots att död, krig och personliga misslyckanden kan inträffa, har en sådan individ kapacitet att göra också dem begripliga och därigenom uthärdliga (Antonovsky 1991a:39f.).

2. En hög känsla av hanterbarhet [manageability] betyder att man är övertygad om att de stimulus man bombarderas med är påverkbara. Man känner sig inte som ett offer för omständigheterna och lägger sig inte heller till med en fatalistisk livshållning. Resurserna behöver nödvändigtvis inte stå under individens personliga kontroll: "The crucial issue is not whether power to determine such outcomes lies in our own hands or elsewhere. What is important is that the location of power is where it is legitimately supposed to be. This may be within oneself; it may be in the hands of the head of the family, patriarchs, leaders... The element of legitimacy assures one that issues will, in the long run, be resolved by such authority in one's own interest" (Antonovsky 1991a:40; 1979:128).
3. Den tredje komponenten – meningsfullhet [meaningfulness] – var endast antydd i den första definitionen av begreppet i och med att Antonovsky (1979:127f.) varnar för en alltför stark betoning av den kognitiva komponenten och poängterar vikten av att känna sig delaktig i de processer som formar såväl ens öde som dagliga erfarenheter. Efter att djupintervjuprotokollen med de 51 informanterna ingående granskats blev betydelsen av denna komponent tydlig:

De som bedömdes ha en stark koherenskänsla pratade alltid om områden i livet som var viktiga för dem, som de var mycket engagerade i, som "hade betydelse" för dem i uttryckets känslomässiga och inte enbart kognitiva

mening. Det som skedde inom dessa områden betraktades i regel som utmaningar, värda känslomässig investering och engagemang. Det var först efter att ha skrivit boken som jag stötte på Frankls⁸ arbete, som tveklöst påverkade valet av namn på denna komponent. De som hade lägst koherens känsla, å andra sidan, visade i extremfallen få tecken på att det över huvud taget fanns någonting i deras liv som betydde särskilt mycket för dem. De som inte gick fullt så långt kunde missnöjda medge att ett eller annat livsområde var viktigt, men då bara i den bemärkelsen att det lade betungande bördor och ovälkomna krav på dem, som de mycket hellre hade varit utan (Antonovsky 1991a:40f.).

Formellt syftar alltså komponenten meningsfullhet på i vilken utsträckning livet upplevs ha en känslomässig innebörd. Även när ovälkomna och olyckliga händelser sker drar sig en människa med hög känsla av meningsfullhet inte för att konfronteras med dem. Han eller hon är istället inställd på att söka en mening också i sådana händelser och gör sitt bästa för att med värdigheten i behåll komma igenom dem.

Metaforiskt kunde man säga att tre H:n i samverkan – **h**uvud (begriplighet), **h**änder (hanterbarhet) och **h**järta (meningsfullhet) – skapar gynnsamma förutsättningar för ett fjärde H – **h**älsa.

Det är uppenbart att Antonovskys induktiva forskning kring hälsans ursprung [salutogenes] har resulterat i någonting som mycket väl kunde kallas ett informationsvetenskapligt begrepp – koherens känsla. Teoribygget rör sig på ett generellt och abstrakt plan: det konkreta (informationssöknings)beteendet i en specifik (problem-lösningssituation är inte föremål för något intresse. Utgångsläget – hälsans ursprung – är självfallet existentiellt, och tillspetsat kunde man säga att hela existensen ses som ett kontinuerligt problem, som oupphörligt pockar på lösningar, val och beslut. Själva livet är en bemästringsprocess, där oregelmässigheter ständigt är närvarande. Det

⁸ Frankl, VE (1975). The unconscious God : psychotherapy and theology.

välfunna, men alltigenom kognitiva begreppet, "Anomalous State of Knowledge" (ASK)⁹, som Belkin (1978; 1980) myntat inom forskningen för problemorienterad, situationsspecifik informationsåtervinning, äger för Antonovsky giltighet i hela den sociala sfären. Dervin, Jacobsen och Nilan (1982) fann att om man granskar informationssökning som en meningsskapande process, i vilken individen formar en personlig uppfattning, så kan man erbjuda ett alternativ till smalspåriga, enskilda studier av händelser. Individen ses som aktivt engagerad i att finna betydelser som passar in i tidigare förvärvad kunskap; betydelserna sätts alltså in i ett sammanhang som är meningsskapande inom en personlig referensram. Just innebörd söks, snarare än det "rätta" svaret på en specifik fråga. Information uppfattas inte som ett mål i sig, utan som ett medel för inläring och för att finna mening i tillvaron – som en konstruktiv process. Kuhlthau (1991) framhåller samma sak, även om hon är mera benägen att fokusera på en särskild uppgift eller mission: "... user's constructive activity of finding meaning from information in order to extend his or her state of knowledge on a particular problem or topic".

Teoribygget kring koherens känslan har lyckats föga in den "klassiska triadens" samtliga bitar – tankar, handlingar och känslor – i begreppet. Enligt Kuhlthau (1993:6f.) har en väsentlig bit, känslorna, med några få undantag när, negligerats i den informationsvetenskapliga forskningen och litteraturen:

The classic triad of thoughts, actions, and feelings so central to any constructive process has not been taken seriously in study or discussion of information-seeking behavior. The user's action taken to gather information has, of course, been established as critical for solving information needs. The cognitive process continues to be increasingly accepted as a significant component for understanding information use. The affective experience,

⁹ Enligt Belkin (1980) är begreppet en syntes av tidigare idéer och förslag, vilkas gemensamma nämnare varit: "The user's initial difficulty in specifying or even explicitly recognizing what is wrong, and especially in recognizing and specifying what is necessary to make things better..."

however, has been largely neglected in the literature with a few notable exceptions.

MacMullin och Taylor (1984) hävdar att en modell som vill göra anspråk på att beskriva informationssökningens meningsskapande [sense-making] process hos användaren, bör beakta tre områden av aktivitet, vilka sammanfaller med Antonovskys komponenter:

1. den fysiska, konkreta handlingen – Antonovskys hanterbarhet
2. den affektiva, eller känsloupplevelsena – Antonovskys meningsfullhet
3. den kognitiva, tankar rörande såväl process som substans – Antonovskys begriplighet

Ett informationsbehov initierar hos individen en serie av val, som görs i ett komplext samspel inom och mellan de tre aktivitetsområdena, innan ett eventuellt, önskvärt mål i form av tillfredsställelse eller beslut är nått. Vidare framhålls att valkriterierna påverkas lika mycket av tvingande miljöomständigheter, såsom tidigare erfarenhet, kunskap, intresse, tillgänglig information och tidsresurser, som av den återvunna informationens innehållsrelevans (MacMullin & Taylor 1984).

3.2.4. Mental informationshantering

Trots att Antonovsky redan tidigare (1991a:38; publicerat på engelska 1987) i förbigående antytt att han påverkats av informationsteori utvecklas idén först i några av hans allra sista artiklar, i vilka "ett systematiskt ramverk inom vilket de strukturella källorna för salutogenetisk styrka kan förstås" presenteras (Antonovsky 1991b; 1993b; 1994). Hans modell är konstruerad i termer av mental informationshantering [inform-

ation processing]¹⁰ och åsyftar att förklara uppkomsten och upprätthållandet av en stark koherenskänsla. Den består av fem punkter:

1. Jaget och omgivningen: sammanlänkat eller isolerat?

Att så gott som varje individ i högsta grad lever i en värld som även består av andra är ett tydligt, ofta implicit, antagande hos alla som forskar i stressprocesser och välbefinnande. Förbindelser och fungerande kommunikation med andra är ändå inte ett självklart faktum för alla individer. De sociala relationernas betydelse är en grundförutsättning [sine qua non] för all salutogenetisk styrka. Åtminstone sett ur ett utvecklingsperspektiv är överlevnad omöjlig utan mänskliga band och anknytningar. Retningar och impulser kan emellertid även uppstå i ens inre utan påverkan av den yttre omgivningen, men t.ex. en asketisk profet i vildmarken som hörsammar endast sin inre eller Guds röst är förmodligen betydligt oftare hemsökt av förtvivlan och lidande än av en känsla av välbefinnande.

En väsentlig aspekt i Dervins (1992) sense-making-begrepp tangerar samma problematik, då hon fastställer att kommunikationsbeteenden är länken mellan individer och strukturer, institutioner och kulturer. Hon menar att samhällsvetenskaperna i alltför hög grad tenderar att ställa individ mot struktur och uppfatta strukturen som en storhet, som oaktat individer består genom tid och rum, när de i själva verket bildar delar i en helhet. Forskningen har ofta försummat denna helhet: eftersom grundantagandet har varit att distribution av information kan uppfattas som överföring eller överlåtelse (sändare-mottagare), så har man också utgått ifrån att det inbördes förhållandet mellan struktur och aktör kan uppfattas som överföring eller överlåtelse. Grundantagandet i sense-making är i alla fall att individen befinner sig i ett visst sociokulturellt rum vid varje tidpunkt, och att kultur,

¹⁰ Jag har här tolkat "information processing" som "mental informationshantering" utgående från Bucklands (1991) distinktion: "... but, to reduce confusion we prefer to separate and exclude mental information-as-process from the scope of information processing".

historia och institutioner definierar mycket av den värld i vilken individen lever. Sense-making antar emellertid också att individens förhållande till dessa stunder och definierande strukturer alltid är självkonstruerat, dvs. hur väl individen lyckas skapa ordning och ge mening åt alla budskap, intryck och erfarenheter som han eller hon kontinuerligt bombarderas med. Strukturer förstärks, upprätthålls, konkretiseras, förändras och skapas i kommunikationsprocesser mellan individer (Dervin 1992).

Såväl Antonovsky som Dervin uppmärksammar och utgår ifrån en av samhällsvetenskapernas grundläggande och klassiska frågeställningar: dikotomin struktur – agent/aktör. Trots olikheter i forskningsansats och -inriktning – hälsoforskaren Antonovsky betonar strukturernas betydelse i individuella stressprocesser och för individuellt välbefinnande, medan kommunikations- och informationsforskaren Dervin mera framhåller aktörens roll – är deras konklusioner kongeniala: samhällsforskningen bör explicit fästa avseende vid både struktur(er) och aktör(er), dvs. träden får inte skymma skogen, men skogen bör inte heller dölja träden.

Sedan ställs en retorisk fråga: Lever vi alla, är vi då alla delaktiga, i världen? Antonovsky menar att de i sammanhanget relevanta kulturella och strukturella frågeställningarna är hur ett samhälle definierar avvikelse och i vilken grad det upptar, tolererar eller stöter ut dem som definieras som avvikare.¹¹ T.ex. "icke-personer" som fysiskt och känslomässigt invalidiserade, förståndshandikappade, hemlösa missbrukare och ensamma äldre saknar ofta fungerande länkar till världen omkring dem. Andra meddelanden än "i själva verket existerar du inte; du kan bli föremål för misshandel, bli utnyttjad eller t.o.m. omskött, men du räknas

¹¹ Inom informationsforskningen går den här insider/outsider-problematiken som en röd tråd genom Chatmans (se t.ex. Chatman 1985; 1987a-b; 2000) produktion. Enligt henne är "splittrade livsvärldar" i sig ett hinder för deltagande beteenden och effektiv informationssökning, eftersom insiders, i kraft av sin sociala status, förstärker informationsfattigdomen bland de mindre bemedlade genom att vägra acceptera informationskällor som inte skapats av dem själva (Chatman 1996).

inte" sänds inte till dem. Bland de bortdefinierade innefattas inte minoritetsgrupper, flyktingar eller invandare, vilka ofta har livskraftiga subkulturer som är kapabla att förmedla information från det förhärskande systemet.

Kategori 1 i Bruces modell – informationsbemästring i den bemärkelsen att man behärskar informationstekniken för informationsåtervinning och kommunikation – är relevant här. Att uppnå den här basala nivån fordrar att man är medlem i en social gemenskap (struktur) som stöder användningen av informationsteknik. Om hela ansvaret läggs på enskilda individer förblir informationsbemästringen redan i det här skedet ett ouppnåeligt ideal (Bruce 1997). Här understryks således också strukturernas betydelse.

2. Omgivningens input: information eller brus?

De flesta människor är strukturellt länkade till världen de lever i. Världen eller omgivningen ställer krav på oss människor, vi har olika statuspositioner och roller i den samt – inte minst – personliga namn som igenkänns av signifikanta andra. Det faktiska innehållet av omgivningens signaler bör omfatta två egenskaper för att utveckla och upprätthålla salutogenesis och en stark känsla av sammanhang. För det första måste de uppnå en viss nivå av klarhet. En terroriserande omgivning, en struktur som ställer en inför i sig olösliga, motstridiga eller slumpmässigt osammanhängande problem omöjliggör alla former av handling. Dessa omöjliga situationer, där budskapen är fyllda med brus, gäller även dem där individen pådyvlas och överbelastas med frihet och val. I sådana situationer kan man upptäcka att man är infångad i ett osynligt nylonnät (struktur). Både en stalinistisk diktatur och ett ultimat konsumtionssamhälle, eller deras motsvarigheter på lägre nivåer (t.ex. skola, familj), kan ha det gemensamt att budskapen de förmedlar är fyllda av brus, förutom för nomenklaturen eller de få verkligt framgångsrika. För det andra är det inte ett tillräckligt villkor att budskapen är informativa och begripliga. De bör även ha ett innehåll som tillåter en skälig nivå av valfrihet och som inte dikteras av brutal, illegitim styrka. Handlingen som krävs kan förstås uppfattas som

trevlig och gynnsam, men den kan också vara obehaglig eller smärtsam (t.ex. att bli pottränad, betala skatt, bli opererad, delta i krig) och ändå höja den saluto-genetiska styrkan om man inser kravets legitimitet och ser alternativen som mindre förnuftiga.

Två strukturella frågor är av avgörande betydelse: maktrelationerna mellan aktör och omgivning samt graden av kulturell integration. Ju mera makt – kontroll över resurser – aktören har, desto större är hans valfrihet att endera acceptera eller förkasta yttre krav. Graden av integration och därav härledd kunskap påverkar för sin del individens förmåga att begripa, hantera och finna mening i budskapen [in making sense of the messages]. Dessa utgör kärnproblemen för personer i lägre sociala klasser och illiterata samt för bl.a. invandrare och minoritetsgrupper, vilka oavbrutet är drabbade av brus och brutal information. Få människor saknar emellertid helt och hållet sådana erfarenheter.¹²

Kategori 2 i Bruces modell – informationsbemästring i den bemärkelsen att man finner information lokaliserad i olika informationskällor – tangerar den här problematiken. Enligt denna kategori bör man ha kunskap om olika informationskällors existens och kapacitet att på egen hand eller via en förmedlare nå dem (vilket givetvis ger större valfrihet och underlättas av kulturell integration, min anmärkning). Källorna kan befinna sig i en mångfald av medier, inklusive människor (Bruce 1997).

¹² Här aktualiseras insider/outsider-problematiken igen, liksom hypotesen om kunskapsklyftan: "As the infusion of mass media information into a social system increases, segments of the population with higher socioeconomic status tend to acquire this information at a faster rate than the lower status segments, so that the gap in knowledge between these segments tends to increase rather than decrease" (Tichenor, Donohue & Olien 1970).

3. Den interna bearbetningen: integrerande eller kaotisk?

Det som är brus [noise] för en individ kan dock uppfattas som information av en annan och valfrihet för en kan betyda överbelastning [overload] för en annan. Antonovsky poängterar att han inte heller vill påstå att gränslinjen mellan information och brus respektive valfrihet och överbelastning alla gånger är skarp. Trots det så antas att man kan uppnå en viss grad av social konsensus om att en del budskap består av brus (t.ex. arbetsförhållandena i Chaplins "Moderna tider" [1936]) eller påtvingade med brutal kraft (t.ex. en lynchning eller arbetslöshet). Vidare antas att endasthängivna dekonstruktionister, väldigt mäktiga, eller personer som ytterst sällan fått utstå någon form av vedermödor kan insistera att allt liv endast ligger i betraktarens öga.

Upprepade erfarenheter av att man lever i växelverkan med världen samt av att informationsinputen från strukturerna är välvillig, eller legitimt aversiv, stärker sålunda koherens känslan. Inputen måste likväl bearbetas, och man får inte glömma bort de inre budskapen. Liksom yttre budskap kan även de vara oklara, motstridiga, brutalt tvingande eller illegitima.

Oberoende av källa måste informationen sorteras, översättas, kodas och integreras innan den resulterar i kunskap och beteende. Problemet består inte endast i vad vi skall göra med brus och brutal information, utan också i hur vi skall ordna och prioritera den massiva och sammansatta välvilliga information som vi överöses med i våra dagliga liv. I den grad vi lyckas med det stärks vår koherens känsla; erfarenheter av kaos försvagar. Abbott (1999:47,133f.) anser att vi håller på att kvävas av ohanterbar informationsövermättnad och uppmärksamgör behovet av att förmå utvinna personlig mening ur opersonlig information. Han efterlyser en slags inre portvakt för att upprätthålla den personliga hygien beträffande informationsinputen och för att bekämpa vad han kallar informationspatologier. Det rör sig om en ekologisk olägenhet, säger Abbott, och drar paralleller till konventionell ekologi, som lärt oss upptäcka de patogena processer som ingrepp i naturen kan

åstadkomma. Information har även sina patologier, såväl på det personliga, organisatoriska som på det samhälleliga planet. Medan framställningarna av det stora företaget insnärjt i värdelösa data och av den mardrömslika, politiska byråkratin är bekanta, är vi ännu inte så medvetna om de personliga informationspatologier som kan förekomma. Han menar att människan i allt högre grad börjat uppfattas som en informationsbearbetande varelse och att vi noggrant bör betänka vad detta betyder:

In a world perceived increasingly as information, so people become increasingly to be seen as information processing beings, and we need to consider what that means to us. We are ever more in a position of being able to design our own personal information content, to specify what, in informational terms, we will be. That probably sounds far fetched given the reality of daily life for many people. Much was heard not so long ago about how we have left the industrial era behind and are now in the post-industrial age, even the leisure age. For many, this is a sick joke. In reality we are in an era of increasingly unsatisfying and stressful jobs and of unemployment which, if not actually rising, is contained only by the creation of jobs which don't actually produce anything real. At the same time people have greater expectations, greater awareness of possibilities and inequalities. In such difficult times the concept of an authentic and fulfilling lifestyle becomes more important than ever, and the available technology can both help and aggravate this problem (Abbott 1999:134).

Abbott (1999:70) och Dervin (1976:19f.) konstaterar att välbefinnande och tillfredsställelse har sitt ursprung i en känsla av att man bemästrar sin omgivning och att en hel del av omgivningen består av informationsmiljön, som – kan man tillägga – hela tiden blir mera komplex och grumlig med nya ord och begrepp som infotainment, edutainment och faction ("dokusåpa") på dagordningen. Fogel (2000:1ff.,236), nobelpristagare i ekonomi år 1993, resonerar i liknande banor, då han hävdar att den mest obevekliga formen av ojämlikhet i det kunskapsbaserade

tjänstesamhället inte gäller fördelningen av mat, kläder och bostäder såsom tidigare, utan fördelningen av immateriella eller 'andliga' tillgångar – av kunskapskapital. I ett kunskapsbaserat tjänstesamhälle är alltså – enligt honom – den mest orättvist fördelade resursen den enskilda individens möjlighet att finna "meningen med livet", att känna sig ha kontroll över sin livssituation, att kunna bygga upp stabila sociala relationer, att erfara att det han eller hon gör är meningsfullt och att inte behöva känna sig underlägsen eller utnyttjad.

"Budskap utsända av ens inre" kunde tyckas vara renodlat intrapsykiska processer utan förankringar i sociala strukturer. Antonovsky menar att så är fallet endast i en omedelbar betydelse, vid en första betraktelse. Enligt honom bearbetas all information i en historisk kontext med hjälp av minnesfunktionen; det förflutna anlitas för att ta emot samtiden och för att gestalta framtiden. Kunskap, färdigheter, begär, regler, normer och värderingar ackumuleras fr.o.m. tidig barndom och formar jaget och detta jag utgör det som reagerar på stimuli och krav. Sociokulturella strukturer kommer här in i bilden på två sätt. För det första skapas jaget i en socialisationsprocess av och i växelverkan med socialiserande agenter, som lär oss ett språk att tolka information med, regelverk inom vars ramar vi kan prioritera och välja samt normer och värderingar som styr våra beteenden. För det andra är samklängen mellan krav som är sociala till sin karaktär och jaget beroende av var jaget befinner sig i den personliga levnadshistorien.

Och hur kan brus och brutal information bearbetas? Antonovsky hänvisar här till Frankl (1963), som baserat på egna upplevelser har hävdad att man t.o.m. i Auschwitz kan överleva för dagen genom att isolera sig själv från omgivningen och söka mening från sitt inre jag samt genom att t.ex. dela en skorpa med en medmänniska. Antonovsky tror även på åtgärderna, dock enbart i ett kortare perspektiv. Andra underlättande handlingar av mera tillfällig beskaffenhet är adaptiva mekanismer eller att vända sig till styrkan hos signifikanta andra. Ovannämnda resurser har emellertid också de skapats i sociala processer i det förflutna och kan därför bli utslitna genom att kontinuerligt utsättas för en destruktiv omgivning.

För den salutogena styrkans utveckling och upprätthållande i ett längre perspektiv är det därför viktigt att man vuxit upp och fortsatt att leva i en sociokulturell omgivning som utrustat en med en stabil, komplex, internt rik uppsättning av hårdvara och mjukvara – eller med Koestlers¹³ ord: en uppsättning med fasta regler och flexibla strategier.

Antonovsky (1991a:50f.) refererar vidare till Gatlin¹⁴, som gör gällande att information lagrad som i ett välorganiserat bibliotek innebär sänkt entropi, dvs. större ordning. När nya dokument strömmar in i och med att omvärlden förändras ökar den potentiella informationen med en parallell ökning av entropin. Gatlins lösning för optimalt fungerande och överlevande är spelteorins minimax-lösning, dvs. en flexibel balans mellan slutenhet och öppenhet i systemet. Abbott (1999:134) poängterar att betydelsen av dessa personliga kvaliteter är i tilltagande:

Information retrieval, of a sort, will have become instant and trivially easy. An important consequence of this revolution in information handling, however it occurs, will be the way that a greater personal responsibility is thrust upon us for choosing, using, evaluating and re-synthesising information.

Om vi håller oss kvar vid biblioteksmetaforen så konstaterar alltså Abbott att det personliga ansvaret för våra inre biblioteks beståndsutveckling ökar och fortsättningsvis kommer att öka. Antonovsky fastslår att individer med en rigid koherens känsla håller fast vid Koestlers fasta regler utan flexibla strategier och vid Gatlins lagrade information, medan individer med en stark koherens känsla söker en balans mellan regler och strategier, mellan lagrad och potentiell information. Det finns en tillförsikt att den nya informationen skall kunna göras begriplig. Man är inte så rädd för att se världen som en utmaning och vara öppen för feedback.

¹³ Koestler, A (1967). The ghost in the machine.

¹⁴ Gatlin, LL (1972). Information theory and the living system.

Åtminstone tre av Bruces informationsbemästringskategorier passar in under den här punkten: 3) informationsbearbetning, 5) kunskapsuppbyggande samt 6) kunskapsutvidgning. I informationsbearbetningskategorin (3) uppfattas bemästringen som en verkställande process, som en förmåga att möta nya, obekanta situationer pga. att man är utrustad med en "processor", som kan hitta och använda nödvändig information. Detta resulterar i problemlösning, beslut och effektiv handling. I kategorin kunskapsuppbyggande (5) ses informationsbemästring som en förmåga att bygga upp en personlig kunskap på tidigare okända områden, där de utmärkande dragen är att information används kritiskt samt att användningen syftar till att bygga upp en egen kunskapsbas med ett personligt perspektiv. I kategorin kunskapsutvidgning (6) samverkar informationsbemästring med "gammal" kunskap och personliga synsätt på ett sådant sätt att "ny" kunskap skapas. Här ställs fokus på en informationsanvändning som inkluderar intuition, förmågan att omedelbart uppfatta eller bedöma, vilket vanligtvis resulterar i nya idéer och kreativa lösningar – eller ny kunskap (Bruce 1997).

4. Output: en fråga om resurstillgång

En koherensstärkande upplevelse är ändå inte garanterad av förmågan att: a) integrera informationen, b) göra dess sammansatta beskaffenhet emotionellt och kognitivt begriplig, c) uthärda brus och brutal information samt d) formulera en handlingsplan. Planen måste också förverkligas, omstöpas i beteende. Alla planer kräver både personliga och sociala resurser – motiverande, emotionella, kognitiva och instrumentella – för att kunna omsättas i praktisk handling.

Av allt att döma väljer jaget sin handlingsplan utgående från en värdering av de resurser som står till dess förfogande. Men förekomsten av beteendemässiga hämningar, självbedrägeri och strikta förpliktelser samt en felbedömning av tillgängliga, externa resurser kan mycket väl döma en handlingsplan till misslyckande. Dessa kunde vid en första betraktelse ses som rent personliga karaktärsdrag, men här påminns vi igen om det faktum att karaktärsdragen har danats i en socialisat-

ionsprocess i det förflutna. En annan viktig resurs att ta i beaktande är tidsfaktorn. Ju mera tid man har att överväga alternativa planer för eventuella oförutsedda händelser, desto större chans har man att lyckas.

I vid bemärkelse är det sålunda omgivningen både i det förflutna och i samtiden som avgör graden av tillgänglig frihet för aktören att förverkliga en plan. Uttryckt i mera konkreta termer: planer är meningsfulla endast om man har tid, pengar, vänner och frihet att genomföra dem.

På sätt och vis passar kategori 4 i Bruces modell – informationskontroll – in i det här sammanhanget. Där betonas kontroll över information, dvs. tillgängliga informationsresurser. Informationsbemästrande personer kan, när de finner det nödvändigt, använda varierande mediers informationsutbud som de kan återvinna, hantera och styra för sina egna syften (Bruce 1997).

5. Omgivningens feedback: förstående eller förkastande?

Aktörens output kan betraktas som inputens pendang. För att en erfarenhet eller händelse skall vara koherensstärkande och salutogenetisk bör omgivningen noga ta hänsyn till aktörens existens samt reagera välvilligt på dennas meddelande och inte bemöta det med nonchalans och likgiltighet:¹⁵ När man handlar – sänder ett budskap till omgivningen – är den avgörande frågan tudelad: Lyssnar omgivningen? Svarar den som man emotsett och önskat?

Information är för Antonovsky (1991b) ett meddelande som gör en skillnad: "Information is defined as a message which makes a difference".¹⁶ Det man vill

¹⁵ Samma insider/outsider-problematik som omnämnts tidigare.

¹⁶ Substansen i den här lakoniska definitionen skiljer sig förvånansvärt litet från exempelvis Brookes' (1980) mera omständliga: "I regard *knowledge* as a structure of concepts linked by their relations and *information* as a small part of such a structure (...) The absorption of

meddela kan emellertid falla för döva öron, dvs. den sända informationen betyder inget, gör ingen skillnad. Några vardagliga exempel nämns: Vem har inte varit med om att ett barns budskap blivit ignorerat av föräldern? Eller att ett rop på hjälp blivit förbisett? Eller att en sjukhusstruktur inte lyssnat på patienten? Eller mött en hemlös som inte noteras av någon? Eller att en minoritets lidande lämnats obeaktad? Problemet kan härledas ur maktstrukturer: vilken kraft har aktören att tvinga omgivningen att notera sitt budskap och att reagera på önskvärt sätt? Det behöver nödvändigtvis inte röra sig om kommunikationssvårigheter – "att man talar förbi varandra" – utan om omgivningens totala vägran att uppmärksamma och acceptera vad aktören vill meddela.

Så gott som varje meddelande påför ett krav på omgivningen på samma sätt som omgivningens signaler ofta ställer anspråk på aktören. Omgivningen kan självfallet uppfatta kravet som kaotiskt, obegripligt. En avvisande hållning kan även formuleras i termer av värderingar; meddelandet, eller snarare beteendet, handlingen implicerat i det, betraktas av omgivningen som illegitimt, opassande eller irrationellt. Aktörens krav kan också vara förenat med för höga kostnader eller på-

information into a knowledge structure may cause not simply an addition but some adjustment to the structure such as a change in the relations linking two or more concepts already admitted" (det gör alltså en skillnad i en befintlig struktur, min anmärkning). Att presentera en entydig och 'universell' definition av fenomenet information tycks vara bekymmersamt; trots utförlighet och mångordighet berättar den sällan mera än det rent triviala. Belkins (1978) lösning är elegant. Han fokuserar i första hand inte på definitioner av vad information är, utan på begreppsliga tolkningar av fenomenet: "The distinction is that a definition presumably says what the phenomenon defined *is*, whereas a concept is a way of looking at, or interpreting, the phenomenon". Gränsdragningen är viktig, främst av följande skäl: "...the crucial one for this argument is that by accepting the idea of a concept one becomes free to look for a *useful* concept, rather than a universally *true* definition, of information". Att söka ett användbart begrepp är alltså potentiellt fruktbärande, medan det är gagnslöst att eftersträva en universellt sann definition.

frestningar enligt omgivningens syn på saken. Om fallet är det sistnämnda är det igen fråga om aktörens relativa makt att framtvinga den önskvärda responsen.

Bruces sjunde kategori – informationsbemästring i den bemärkelsen att informationen används vist – är i det närmaste en sammanfattning av Antonovskys fempunktsmodell. I den betonas att visdom är en personlig egenskap och att en vis användning av information förutsätter en medvetenhet om personliga värderingar, attityder och föreställningar. Det innebär att informationen sätts i ett större sammanhang och att den betraktas i ljuset av en bredare erfarenhet, t.ex. historiskt, tidsmässigt och sociokulturellt (Bruce 1997). Angående visdom framförs liknande tankegångar av idé- och lärdomshistorikern Sven-Eric Liedman (2001:327f.): "Visdom måste alltid relateras till personliga erfarenheter, och den bevisar sig enbart i konkreta situationer. Den innebär mötet mellan det djupast enskilda och något som presenterar sig som universellt mänskligt".

Liedmans resonerar även kring begreppen kunskap och bildning på ett sätt som särskilt i det här sammanhanget är ytterst intressant. Han understryker att varje människa besitter en unik uppsättning insikter och färdigheter som har präglats av det liv som levts. I uppsättningen blandas stort som smått, det som infogats i helheten med stor möda blandas med det som infogats med största lätthet. Enligt honom bör bildning inte inskränkas till ett vetande som av någon orsak anses vara särdeles ädelt, utan all kunskap som på ett medvetet och reflekterat sätt inlemmas i en livsbana kan göra anspråk på att höra till bildningen. Kunskapens subjekt, människan – och inte dess objekt, den enskilda kunskapen – avgör genom sin inställning om något anses vara bildande eller inte. *Vidare sägs att bildning är en livslång process och att bildning i ordets vidaste mening bidrar till att skapa den känsla av sammanhang som Antonovsky såg som hälsans ursprung och avgörande för ett gott liv* (Liedman 2001:359f., min kursivering).

Eftersom Antonovsky (1994) antar – ett antagande som har fått stöd i longitudinella studier (Suominen, Helenius, Blomberg, Uutela & Koskenvuo 2001; Saboga Nunes

odaterad) – att koherens känslan och i förlängningen salutogenetisk styrka är relativt stabil när den en gång uppnåtts, berör han även helt kort begreppet autopoiesis (ung. självproduktion, -reglering).¹⁷ Med det menar han att när den salutogenetiska styrkan byggts upp är "det mänskliga systemet" kapabelt att reorganisera sig självt till högre nivåer av komplexitet; det är mera handlingskraftigt – personligheten strävar efter att utveckla och organisera sig själv inifrån, intresset förskjuts från felfinnande till resurs-sökande. Som det sägs i evangelium enligt Matteus (25:29): "Ty var och en som har, åt honom skall varda givet, så att han får över nog".

3.2.5. Sammanfattning

Antonovskys grundtes är att salutogenetiska upplevelser ända från tidig barndom i långsam takt bygger upp en salutogenetisk orientering. Koherens känslan med dess tre komponenter (begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet) är i en nyckelställning i processen. Hans forskning kring hälsans ursprung [salutogenes] har resulterat i någonting som kunde kallas ett informationsvetenskapligt begrepp, eftersom koherens känslans styrka är avhängig av hur väl individen bemästrar informationsflöden, både som mottagare, "processor" och avsändare.

För att förklara informationens avgörande betydelse för koherens känslans styrka och salutogenes konstruerade han en informationsbemästringsmodell i fem punkter, där individen ses som (1) länkad till/isolerad från strukturer, (2) varifrån information/brustas emot, (3) vars information infogas i individens kognitiva struktur/upplevs som kaotisk, (4) individen sänder likaledes information/brust till de sociala strukturerna, (5) som ger feedback/ignorerar budskapet. Koherens känslans styrka avgörs sålunda av i vilken omfattning individen är länkad till strukturer (som är en förutsättning för de följande nivåerna), varifrån information erhålls, av hur väl individen förmår integrera informationen, av individens förmåga att förmedla information till strukturerna samt i vilken omfattning dessa ger förväntad feedback.

¹⁷ Autopoiesis är ett kybernetiskt begrepp och kybernetik är ju en vetenskap som handlar om styrning och kontroll av, eller hur information regleras i, komplexa system.

Utgångsläget – hälsans ursprung – är existentiellt och existensen, livet i sig, uppfattas som en kontinuerlig bemästringsprocess där problem och oregelmässigheter som pockar på lösningar, val och beslut, ständigt är närvarande. Teoribygget rör sig många gånger på ett generellt och abstrakt plan, där den sociala sfären ändå ständigt är närvarande; människan och hennes kognitiva förmåga är ingen isolerad ö, utan befinner sig oavbrutet i olika sociala och kulturella sammanhang. Till syvende och sist är således i varje skede av processen (fempunktsmodellen) strukturella faktorer avgörande om erfarenheten faktiskt kommer att bli salutogenetisk.

4. Självskattad hälsa, koherens känsla samt demografiska och socioekonomiska bakgrundsfaktorer

4.1. Om hälsa

Hälsa som begrepp är minst lika mångbottnat som information. Hälsa påverkas bl.a. av genetiska anlag, ålder, social identitet och psykologiska karaktärsdrag, såsom t.ex. självaktning och copingmekanismer, samt av levnadsvanor och livsstil, som dans och dans i olika levnadsförhållanden (socialt arv, boende, utbildning, arbete, familjeförhållanden etc.). Levnadsförhållandena, i sin tur, formas av samhälls- och miljöförhållanden på makroplanet – av livsmöjligheterna. I den här avhandlingen tillämpas Världshälsoorganisationens (WHO) breda och relativistiska definition:

Hälsa är ett tillstånd av fullständigt fysiskt, psykiskt och socialt välbefinnande och inte blott frånvaro av sjukdom eller handikapp (World Health Organization [1946] odaterad).

Enligt WHO:s definition förekommer således ohälsa om det brister i det totala välbefinnandet. Denna mångdimensionella och holistiska hälsouppfattning innefattar egentligen vad som menas med begreppet välfärd, som enligt Nationalencyklopedins Internetjänst (odaterad) är en "samlande benämning på människors levnadsförhållanden". "Ottawa Charter for Health Promotion" understryker att på ett samhälleligt plan är hälsa inte blott och bart en angelägenhet för hälsovårdsmyndigheter och hälsoprofessionella. Vidare poängteras att hälsofrämjande är en verksamhet som bör sträcka sig utöver att officiellt befrämja och propagera för hälsosamma levnadsvanor. Hälsa är en angelägenhet för alla samhällssektorer – för hela samhället. Såväl näringsliv, tredje sektorn, välfärdstjänster, boende, arbete, utbildning som media spelar en viktig roll i folkhälsoarbetet (World Health Organization 1986). I teorin kring koherens känslan är hälsouppfattningen analog, eftersom modellen för salutogenes [hälsans ursprung] tar

avstamp i psykosociala och sociokulturella betingelser (Antonovsky 1979; 1991a; 1993a).

Under det senaste kvartsseket har hälsans ojämlika fördelning intagit central ställning på de politiska agendorna i Europa. Europaregionen av WHO har fungerat som viktig inspirationskälla och motor i och med att den år 1984 fastställde en "Hälsa för alla"-strategi för regionen med 38 hälsopolitiska mål med speciell fokus på jämlikhet i hälsa. Med Finland som pilotland utarbetades nationella hälsopolitiska mål och strategier i bl.a. Danmark, Holland, Norge, Storbritannien och Sverige. Även länder utanför europaregionen följde exemplet. Genom Maastrichtfördraget år 1992 och införandet av en artikel 129 om folkhälsa i EU:s traktat har också den europeiska gemenskapen fått en tydlig och legal kompetens på hälsoområdet. År 1998 antog WHO:s medlemsländer i Europa en förnyad "Hälsa för alla"-strategi, "Health 21 – The Health for all policy for the WHO European Region – 21 Targets for the 21st Century", som vägledning för organisationens och medlemsländernas arbete t.o.m. år 2020 (Nationella folkhälsokommittén 1999:51ff.; World Health Organization 1985; 1998). Det som speciellt oroar WHO-Europa är vad man kallar hälsokrisen i de utvecklade industri-länderna – trots att vårdkostnaderna skjuter i höjden förbättras inte befolkningarnas hälsa i takt med de insatta resurserna (Dahn 1995:16). Förutom WHO-Europa var det främst ett brittiskt kommittébetänkande – The Black Report (Townsend & Davidson 1982) – som satte igång diskussionen och forskningen (Macintyre 1997; Lahelma, Karisto & Rahkonen 1996; Lahelma & Karisto 1995).

Den ymniga forskningen på området är också genomgående samstämmig: hälsa korrelerar positivt med social ställning oberoende av vilka variabler som används som måttstock för att mäta dessa (t.ex. Whitehead 1999; Leppo & Uusitalo 1995; Valkonen et al. 1993; Feinstein 1993; Whitehead & Dahlgren 1991; Valkonen, Martelin & Rimpelä 1990). Som Koskinen & Pekkanen (1991) konstaterar:

Hälsotillståndet varierar konsekvent med socioekonomisk ställning: människor som är rika, välutbildade och har uppskattade yrken och bor i bra bostäder är friskare.

Anmärkningsvärt är att skillnaderna i hälsa mellan socialgrupperna verkar förbli konstanta, trots att man kunde vänta sig att en allmänt högre levnadsstandard och intensifierad hälsoinformation skulle ge större relativ hälsoeffekt i de underprivilegerade grupperna. Det är alltså svårt att påvisa en absolut deprivationsnivå under vilken folk är sjukare än andra, utan istället tycks förhållandet mellan hälsa och social ställning vara linjärt – t.o.m. i pyramidens toppskikt. En brittisk undersökning om statstjänstemäns hälsotillstånd ger Marmot & Davey Smith (1997) anledning till följande reflexion:

Det råder ringa tvivel om att bl.a. fattigdom, eller deprivation, sannolikt är skadligt för hälsan. Ändå antyder data (...) att någonting annat är på gång i Whitehall-studien. I varje tjänstegrad är hälsan sämre och dödligheten högre än i tjänstegraden närmast ovanför. (...) Den här sociala gradienten i dödlighet låter antyda att vi här har att göra med faktorer som är verksamma i hela samhället. Det är måhända relativ deprivation – en relativ tillgång till frukterna i ett rikt samhälle som är av vikt.

Därför har samhälls- och hälsoforskare också alltmer börjat betona betydelsen av psykosociala, främst relativ deprivation, och sociokulturella faktorer (Bosma, van de Mheen & Mackenbach 1999; Blaxter 1997; Huttunen 1995; Macintyre 1994). Gemensamt för flera av de teoretiska ansatser och modeller som finns på området är att individens tolkningar av och reaktioner på omvärldens signaler tillmäts betydande relevans för hälsan (Lundberg 1996; Peterson & Stunkard 1989). Bland de forskningsinsatser som utförts på området hör just Antonovskys begrepp koherens känsla [sense of coherence] till de mera uppmärksammade.

4.2. Koherens känsla och självskattat hälsotillstånd

Åtskillig forskning (Eriksson & Lindström 2005; McCubbin, Thompson, Thompson & Fromer 1994; Antonovsky 1993a; 1996; Saboga Nunes o.daterad) har visat att individens koherens känsla samvarierar med såväl objektivt, biomedicinskt bedömt hälsotillstånd som subjektiv, självskattad hälsa. Så är också fallet i denna undersökning, som beträffande hälsa uteslutande fokuserar på individens subjektiva uppfattning om sitt hälsotillstånd.

Koherens känslan har mätts genom att använda 16 av livsfrågeformulärets [the orientation to life questionnaire, the sense of coherence scale] 29 frågor: den rekommenderade kortare versionen omfattande 13 frågor utökad med tre. Respondenterna poängsatte frågorna på en skala 1–7 (bil. 1, fråga 21a–p). I analysen har dessa summerats; minsta möjliga poängssumma är således 16 och högsta möjliga är 112. Det totala antalet poäng avgör koherens känslans relativa styrka.

Självskattad hälsa har mätts med en nyckelfråga eller egentligen med ett påstående: "För tillfället har du inga större problem med din hälsa" på en skala från 1 (instämmer helt) till 7 (helt av annan åsikt) (bil. 1, fråga 21z). Resultaten analyseras i omvänd ordning: 1 är liktydigt med stora hälsoproblem, 7 det rakt motsatta. Sambandet mellan koherens känsla och upplevd hälsa framgår av tabell 4.1.

Tabell 4.1

Koherens känsla och upplevd hälsa

	För tillfället inga större problem med hälsan	Koherens känsla
För tillfället inga större problem med hälsan		
Pearson Correlation	1	0.302
Sig. (2-tailed)		0.000
N	1269	1213
Koherens känsla		
Pearson Correlation	0.302	1
Sig. (2-tailed)	0.000	
N	1213	1213

Tabell 4.1 visar att det bivariata sambandet ($r=0,30$, $p=0,000$) är synnerligen starkt.

För att ge en ännu klarare bild av sambandets styrka utfördes en korrespondensanalys, där koherens känsla och upplevd hälsa indelats i fyra kategorier vardera. Fyra kategorier valdes på basis av datakörningar och analyser, eftersom det antalet visade sig vara mest ändamålsenligt både för tolkningen och presentationen av materialet. Av samma skäl är ytterlighetsgrupperna med avsikt betydligt mindre än de två mellersta, huvudmålsättningen var att ytterlighetskategorierna låg och hög skulle vara ungefär lika stora, liksom mellankategorierna medellåg och -hög. Att konstruera kategorier i syfte att definiera koherens känslans relativa styrka var därför förhållandevis enkelt. En analys av materialet gav vid handen att omkring 15 % av respondenterna hade summerat 16–69 poäng respektive 96–112 poäng och ca 35 % 70–84 poäng respektive 85–95 poäng. Sålunda bedöms svarare (16,2 %) som summerat 16–69 poäng ha en låg koherens känsla, svarare (34,5 %) som summerat 70–84 poäng medellåg, svarare (33,9 %) som summerat 85–95 poäng medelhög, medan svarare (15,5 %) som summerat 96–112 poäng anses ha en hög koherens känsla i enlighet med tabell 4.2.

Tabell 4.2

Koherens känsla i fyra kategorier

	Frekvens	Procent	Valid procent
Låg (16-69)	196	15.2	16.2
Medellåg (70-84)	418	32.5	34.5
Medelhög (85-95)	411	31.9	33.9
Hög (96-112)	188	14.6	15.5
Totalt	1213	94.3	100.0
Missing system	74	5.7	

Avsevärt svårare var det att omvandla den sju-gradiga Likertskalan som mätte självskattad hälsa – "för tillfället har du inga större problem med din hälsa" – till fyra hälsokategorier; med tanke på analysmetod eftersträvades fyra grupper även här för att göra resultatredovisningen lättare att uppfatta och förstå. Den induktiva indelningen enligt 15-35-35-15-principen var omöjlig att realisera då ett av ytterlighetsvärdena samlade över 32 % av respondenterna. Att verbalisera Likertskalan med ändpunkterna "instämmer helt" och "helt av annan åsikt" vållade också en del bekymmer. Efter ett

antal datakörningar blev lösningen den att respondenter (12,8 %) som uppgett det lägsta eller nästlägsta alternativet bedöms ha dålig självskattad hälsa, respondenter (26,2 %) som kryssat för alternativen 3–5 uppskattas uppleva sitt hälsotillstånd som varken bra eller dåligt, medan 28,3 % respektive 32,6 % av svararna bedöms skatta sin hälsa som ganska bra respektive mycket bra (tabell 4.3). Klassifikationen resulterar således i att drygt 60 % av svararna bedöms skatta sin hälsa som bra, medan knappt 13 % upplever sitt hälsotillstånd som dåligt. I stora drag överensstämmer frekvenserna i hälsokategorierna i tabell 4.3 med tidigare utförda indelningar (Helakorpi, Patja, Prättälä & Uutela 2001:40; Helakorpi, Uutela, Prättälä & Puska 1999:35).

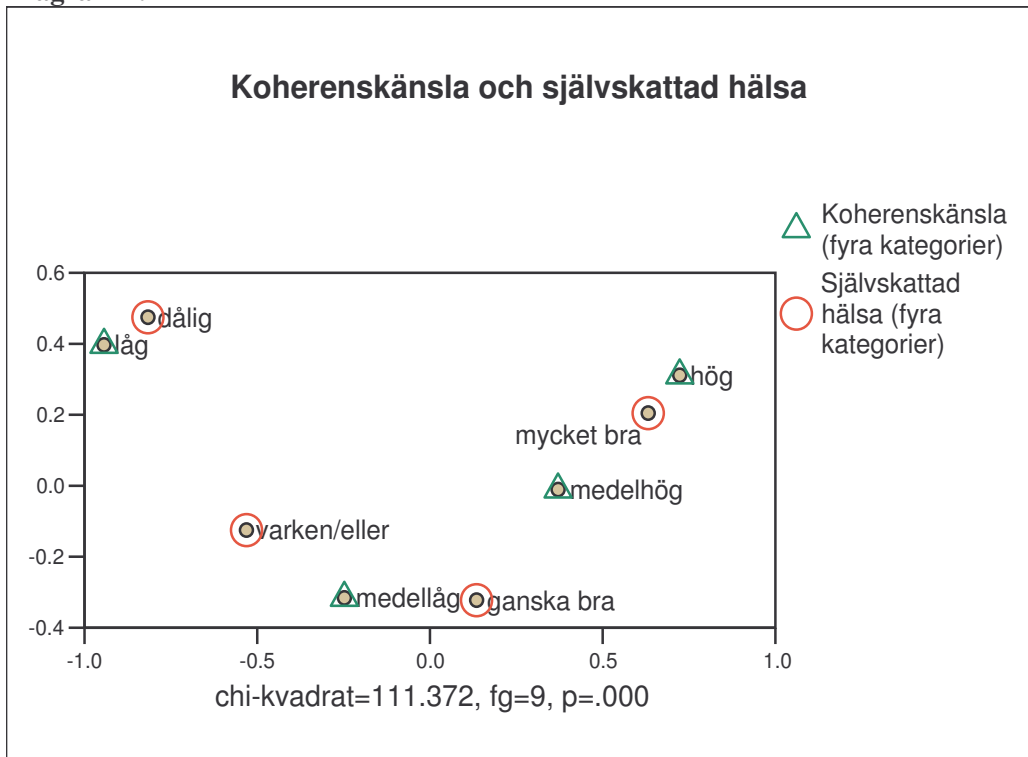
Tabell 4.3

Hälsotillstånd i fyra kategorier

	Frekvens	Procent	Valid procent
Dålig (1-2)	163	12.7	12.8
Varken/eller (3-5)	333	25.9	26.2
Ganska bra (6)	359	27.9	28.3
Mycket bra (7)	414	32.2	32.6
Totalt	1269	98.6	100.0
Missing system	18	1.4	

Den ovanbeskrivna kategoriseringsproceduren utmynnar i ett korrespondensfält illustrerat i diagram 4.1.

Diagram 4.1

Sambandet är givetvis fortfarande starkt och synnerligen signifikant. Särskilt väl tydliggör korrespondensanalysen i diagram 4.1 att ytterligheterna – låg koherens känsla/dålig självskattad hälsa, hög koherens känsla/mycket bra självskattad hälsa – korresponderar kraftigt eftersom de ligger så nära varandra i dimensionerna.

4.3. Demografiska och socioekonomiska bakgrundsfaktorerers inflytande

För att testa huruvida/hur ett antal fundamentala bakgrundsvariabler – kön, modersmål, ålder, yrkesutbildning och hushållets disponibla inkomst – inverkar på sambandets styrka utfördes korrelationstest för skilda kategorier inom variablerna. Resultaten redovisas i tabell 4.4.

Tabell 4.4

Demografiska och socioekonomiska bakgrundsvariabler och sambandet mellan självskattad hälsa och koherens känsla

Kön	Korrelation
Man (n=521)	.34, p=.000
Kvinna (n=690)	.28, p=.000
Modersmål	Korrelation
Finska (n=1114)	.30, p=.000
Svenska (n=80)	.36, p=.001
Ålder	Korrelation
18-25 år (n=146)	.16, p=.047
26-35 år (n=220)	.46, p=.000
36-45 år (n=298)	.35, p=.000
46-55 år (n=310)	.32, p=.000
56-65 år (n=223)	.24, p=.000
Yrkesutbildning	Korrelation
Ingen nämnd (n=201)	.27, p=.000
Yrkeskurs, -skola (n=407)	.27, p=.000
Institut, högskola, universitet (n=568)	.32, p=.000
Hushållets disponibla inkomst (FIM)	Korrelation
Mindre än 75 000,- (n=229)	.29, p=.000
75 000-150 000,- (n=495)	.33, p=.000
150 001-225 000,- (n=310)	.22, p=.000
Större än 225 000,- (n=145)	.23, p=.006

Tabell 4.4 klarlägger att sambanden överlag är starka – korrelationerna rör sig kring 0,30, vilket är i samklang med korrelationskoefficienten för populationen i sin helhet – och synnerligen signifikanta ($p=0,000$) för det stora flertalet kategorier inom de demografiska och socioekonomiska variablerna kön, modersmål, ålder, yrkesutbildning och hushållets disponibla inkomst. Avvikelse finns dock: för ålder är sambandet svagare ($r=0,24$) i kategorin 56–65 år och betydligt svagare ($r=0,16$) bland 18–25-åringar, där den statistiska signifikansen dessutom har försvagats eftersom p -värdet är 0,047. Bland 26–35-åringar är sambandet däremot synnerligen starkt ($r=0,46$, $p=0,000$). Tabell 4.4 visar vidare att högre disponibla inkomster har en något dämpande effekt på

sambandet mellan koherens känsla och självskattad hälsa; sambandet är dock starkt och signifikant i alla inkomstklasser.

Tabell 4.5 visar sambandsrelationer mellan koherens känsla och bakgrundsfaktorerna kön, modersmål (enbart finska/svenska beaktas), ålder (kohort), yrkesutbildning och hushållets disponibla inkomst. För att göra ett chi-kvadrattest hanterligt är koherens känslan igen indelad i fyra kategorier i enlighet med tidigare resonemang.

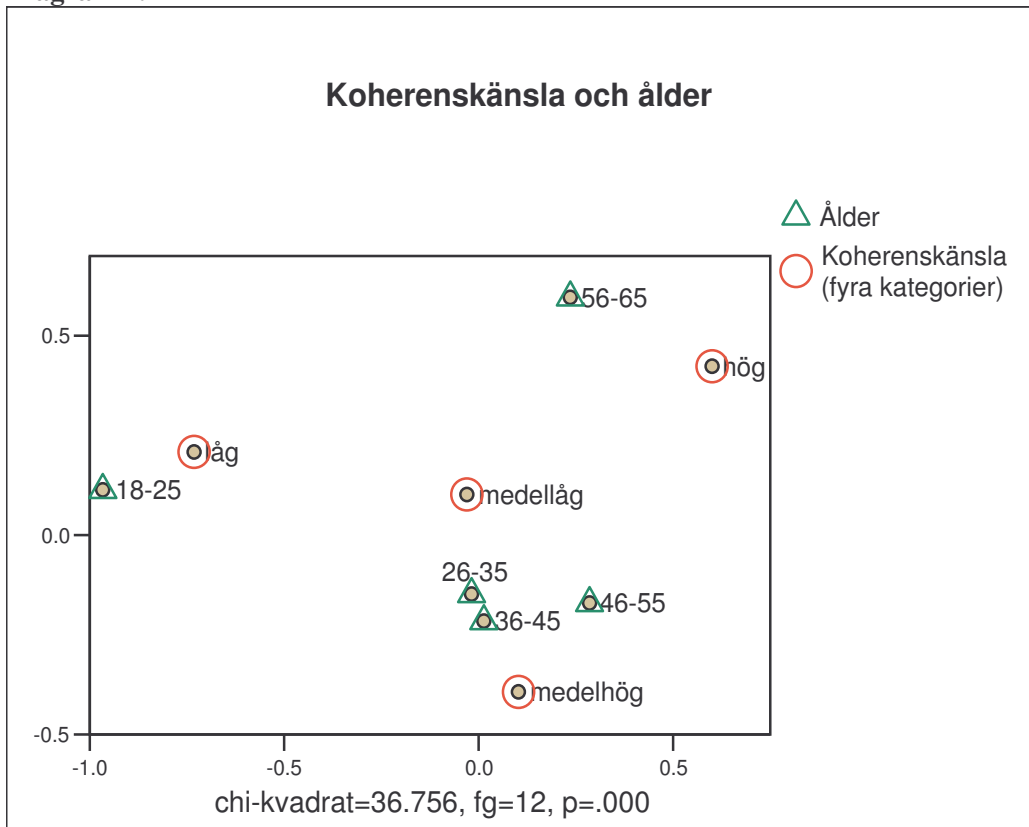
Tabell 4.5

Koherens känsla och demografiska respektive socioekonomiska variabler (signifikanta resultat svärtade)

	chi-kvadrat	fg	p
Kön	1.110	3	.775
Modersmål	0.487	3	.922
Ålder	43.673	12	.000
Yrkesutbildning	36.989	15	.001
Inkomst	65.450	9	.000

Tabell 4.5 visar att koherens känslan inte har några som helst samband med vare sig kön ($p=0,775$) eller modersmål ($p=0,922$). Däremot är sambandet signifikant med de tre övriga: ålder ($p=0,000$), yrkesutbildning ($p=0,001$) och hushållets disponibla inkomst ($p=0,000$). Sambanden åskådliggörs med hjälp av korrespondensanalys (diagram 4.2, 4.3, 4.4).

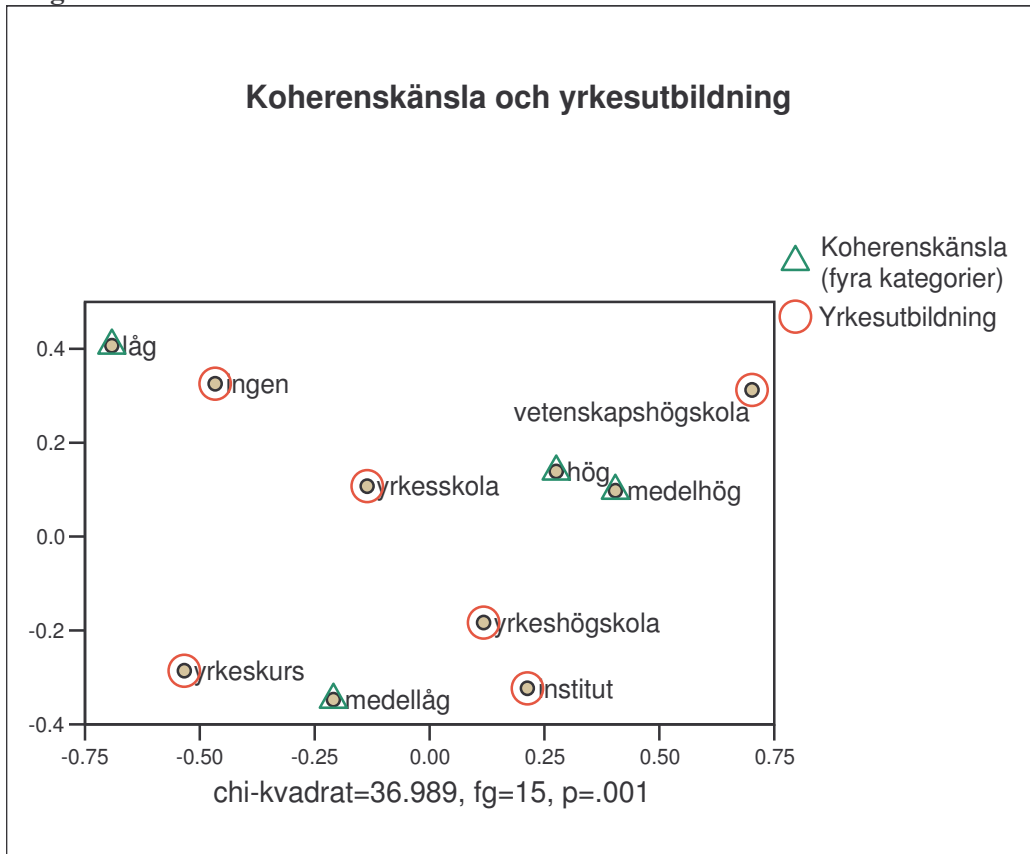
Diagram 4.2

Diagrammet ger en rätt så klar bild av hur ålder är relaterad till koherens känsla: låg ålder korresponderar tydligt med låg koherens känsla i mitten till vänster i fältet och högre ålder mindre markerat med hög koherens känsla till höger i fältet, medan 26–35- och 36–45-åringarna nästan ligger på varandra i fältet i nära anslutning till medellåg och medelhög koherens känsla. Den yngsta åldersgruppen och låg koherens känsla är som synes placerade alldeles på en egen planhalva till vänster. Det gav upphov till frågan om det möjligen är så, att 18–25-åringarnas betydande avvikelse från de övriga kohorterna är orsaken till det synnerligen signifikanta p-värdet på 0,000? Därför gjordes ett nytt chi-kvadrattest, där 18–25-åringarna filtrerades bort. Och mycket riktigt: då 18–25-åringarna utesluts ur analysen stiger p-värdet till 0,141, dvs. sambandet är inte längre signifikant ens på den högsta vedertagna signifikansnivån ($p < 0,05$). I åldrarna 26–65 år påverkar ålder alltså inte koherens känslans styrka i någon beaktansvärd grad. Detta är i och för sig i linje med teorin bakom begreppet, vilken

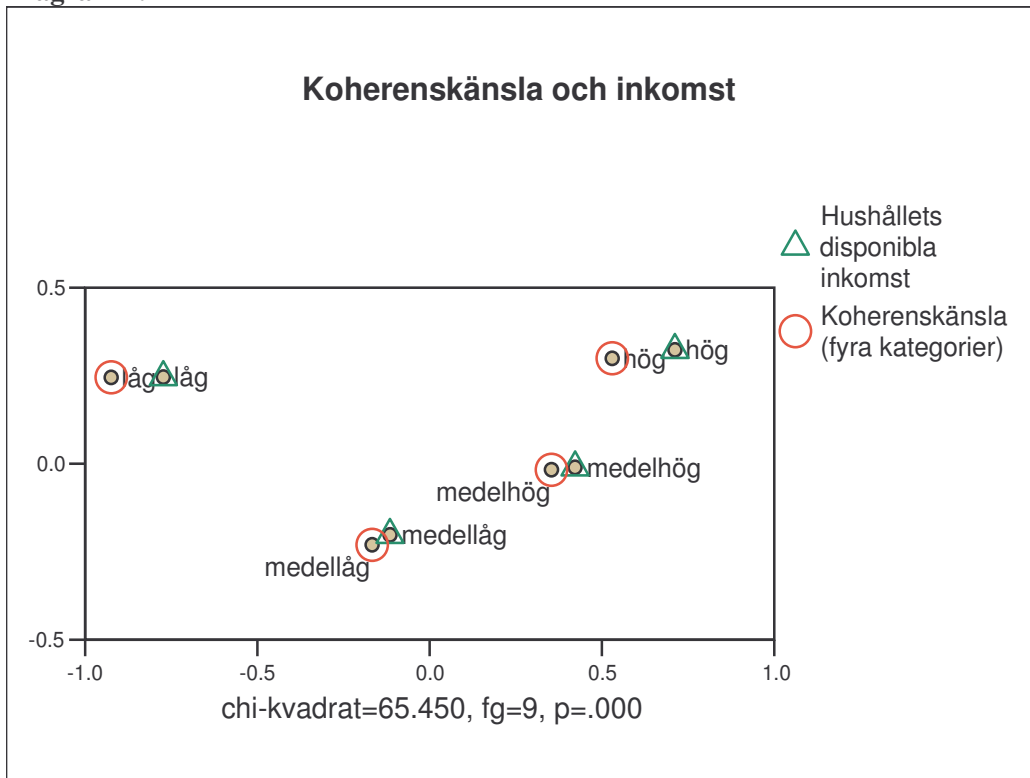
föreskriver att koherens känslan är mer eller mindre instabil bland yngre personer och att den stabiliseras först i 30-årsåldern (Antonovsky 1993a; 1996).

Diagram 4.3

Vetenskapshögskola/universitet korresponderar tydligt med medelhög och hög koherens känsla uppe till höger. Iögonenfallande är även korrespondensen mellan ingen yrkesutbildning och låg koherens känsla uppe till vänster i fältet, liksom det att svarare med yrkeskursutbildning är placerade till vänster i fältet i närheten av medellåg koherens känsla. För de övriga utbildningarnas del är tendensen också klar: institut- och yrkeshögskoleutbildningar är placerade till höger i fältet där hög och medelhög koherens känsla finns, medan yrkesskola befinner sig till vänster i fältet där låg och medellåg koherens känsla finns. Utbildningsnivå tenderar således att gå hand i hand med koherens känsla: ju högre utbildning, desto högre koherens känsla.

Diagram 4.4

Sambandet mellan koherensskänsla och hushållets disponibla inkomst är synnerligen signifikant ($p=0,000$) och korrespondenserna påtagligt distinkta, då motstyckena (låg/låg, ... , hög/hög) så gott som ligger på varandra i fältet. Penningens betydelse i form av kortsiktig materiell konsumtion, långsiktig trygghet, social status samt det erkännande av personlig insats som den eventuellt förlänar synes samverka med koherensskänslans styrka i avsevärd omfattning.

I tabell 4.6 redovisas för eventuella skillnader och samband mellan självskattad hälsa samt bakgrundsfaktorerna kön, modersmål, ålder (kohort), yrkesutbildning och hushållets disponibla inkomst. För modersmål är andra än finska och svenska uteslutna, eftersom andra modersmål är ytterst marginella.

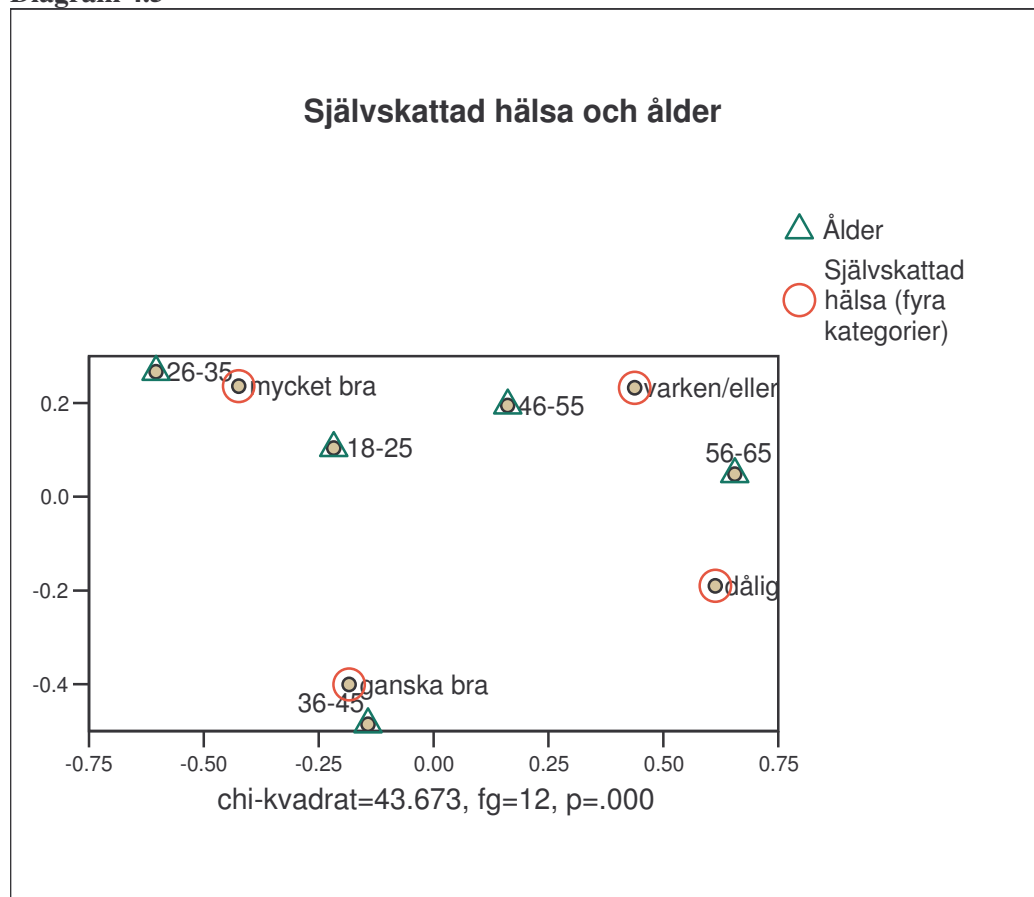
Tabell 4.6

Upplevd hälsa och demografiska respektive socioekonomiska variabler (signifikanta resultat svärtade)

	chi-kvadrat	fg	p
Kön	7.260	3	.064
Modersmål	2.571	3	.463
Ålder	43.673	12	.000
Yrkesutbildning	26.487	15	.033
Inkomst	18.423	9	.031

Av tabell 4.6 kan vi utläsa att ålder, yrkesutbildning och hushållets disponibla inkomst är i ett signifikant sambandsförhållande ($p < 0,05$) med självskattad hälsa. Hur sambandet mellan självskattad hälsa och ålder ser ut framkommer i korrespondensanalysen i diagram 4.5.

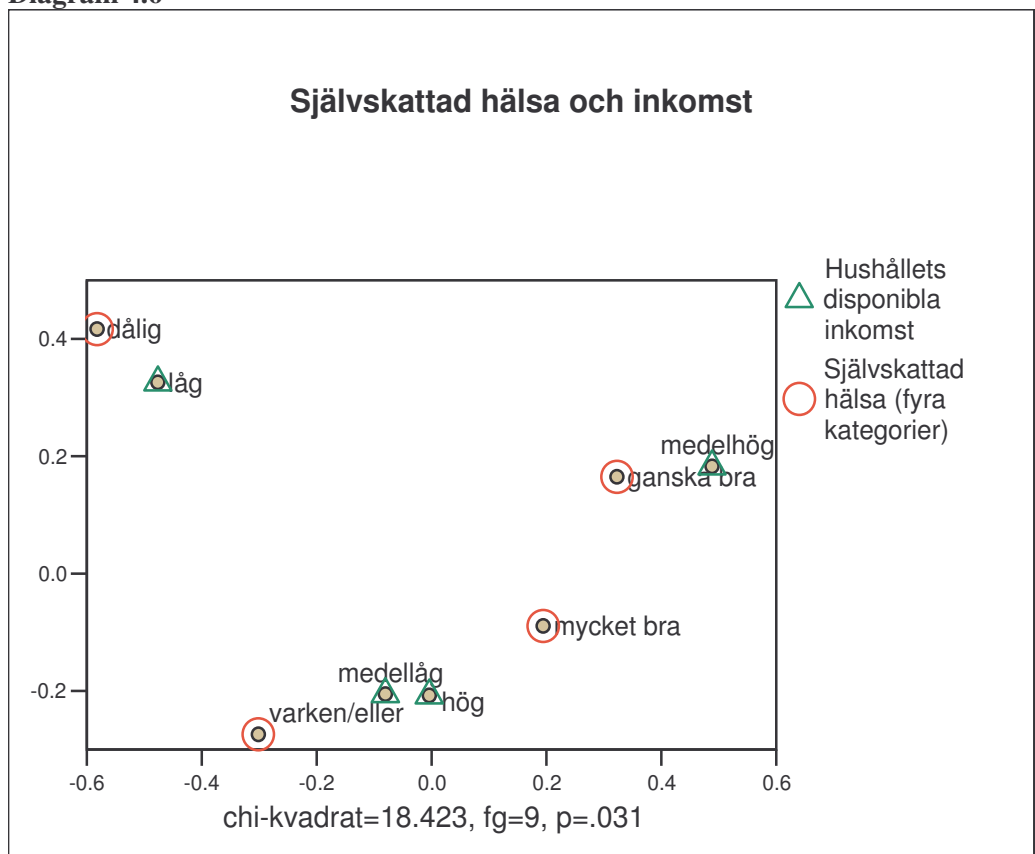
Diagram 4.5

Analysen ger klart besked beträffande sambandets natur: de två yngsta ålderskohorterna är samlade kring mycket bra självskattad hälsa uppe till vänster i fältet och den mellersta kohorten – 36–45-åriga – korresponderar kraftigt med ganska bra upplevd hälsa nertill i mitten. 46–55-åriga är placerade närmast varken/eller uppe till höger, medan de äldsta ligger mittemellan varken/eller och dålig självskattad hälsa i mitten till höger. Ålder och självskattad hälsa står entydigt i ett inverterat förhållande till varandra: ju högre ålder, desto sämre självskattad hälsa och vice versa.

Diagram 4.6 åskådliggör sambandet mellan självskattad hälsa och hushållets disponibla inkomst.

Diagram 4.6

Dålig självskattad hälsa och låg inkomst uppe till vänster i fältet är det enda riktigt tydliga sambandet, liksom ganska bra hälsa och medelhög inkomst till höger. Medel-

låg och hög inkomst ligger ungefär mittemellan varken/eller och mycket bra hälsa. Medellåg inkomst korresponderar emellertid starkare med varken/eller och dålig hälsa än hög inkomst som ligger närmare mycket bra och ganska bra hälsa.

4.4. Sammanfattning

Sambandet mellan koherens känsla som skapas av de tre komponenterna begriplighet, hanterbarhet samt meningsfullhet och självskattad hälsa är genomgående starkt oberoende av kön, modersmål, ålder, yrkesutbildningsnivå eller inkomst. Några undantag finns dock: på åldersvariabeln är sambandet svagare bland de allra äldsta, 56–65-åriga, och betydligt svagare bland de yngsta, 18–25-åriga. Motverkande krafter är sannolikt i arbete, eftersom de yngstas koherens känsla i genomsnitt är svagare och självskattad hälsa bättre, medan det förhåller sig tvärtom bland de äldsta. Trots detta är sambanden mellan koherens känsla och självskattad hälsa även i dessa ålderskohorter uppenbara och signifikanta. Detta demonstrerar med eftertryck det starka beroendeförhållande som generellt sett existerar mellan koherens känsla och självskattad hälsa. När de yngsta och äldsta ålderskategorierna filtreras bort stiger självfallet korrelationskoefficientens värde avsevärt, från ursprungliga $r=0,30$ till $r=0,35$, dvs. sambandet mellan koherens känsla och upplevd hälsa blir ännu starkare.

Beträffande inkomst är sambandet mellan koherens känsla och upplevd hälsa påtagligt starkare i de lägre inkomstklasserna. På utbildningsvariabeln föreligger däremot inga större skillnader.

Resultaten av korrelationstesten ger vid handen att koherens känsla och självskattad hälsa samvarierar inom alla kategorier hos de demografiska och socioekonomiska grundvariablerna kön, modersmål, ålder, yrkesutbildning och inkomst. Det betyder att det direkta, nästan genomgående synnerligen starka sambandet mellan koherens känsla och självskattad hälsa är oberoende av demografiska och socioekonomiska bakgrundsfaktorer.

Kön eller modersmål påverkar inte koherens känslans styrka; medan ålder, yrkesutbildning och inkomst samvarierar synnerligen starkt med koherens känsla. Beträffande självskattad hälsa och de demografiska variablerna finns ett synnerligen signifikant samband ($p < 0,001$), nämligen mellan självskattad hälsa och ålder. Däremot uppvisar de karakteristiska socioekonomiska variablerna utbildning och inkomst svagare samband ($p = 0,033$ respektive $0,031$) med självskattad hälsa.

Socioekonomiska förhållanden samvarierar alltså med koherens känsla i påtagligt större utsträckning än med självskattad hälsa. Ännu mera markerade ter sig de socioekonomiska förhållandenas betydelse för koherens känslan om vi håller i minnet att då den yngsta ålderskohorten, 18–25-åriga, filtrerades bort i chi-kvadrattestet för koherens känsla och ålder så försvann det signifikanta sambandet, eftersom p-värdet steg till 0,141. Då återstod alltså inga signifikanta samband mellan koherens känslan och någon demografisk variabel (kön, modersmål, ålder).

5. Självskattad samhällsställning

5.1. Inledning

Hur ser då finländska medborgare på sin egen sociala position och vilka samband råder mellan självskattad samhällsklass och objektiva socioekonomiska indikatorer som utbildning och inkomst? Och hur samvarierar självskattad samhällsklass med koherens känsla och hälsa, också den självskattad? Frågeställningen kändes angelägen därför att såväl en faktisk, strukturell social position (objektiv socioekonomisk indelning) som en upplevd social position (subjektiv klassidentitet) tillsammans med värderingar och attityder ingår i individens självbild (Svallfors 1996:102). Det har även gjorts gällande att samhällsklasser bör vara medvetna om sig själva för att överhuvudtaget kunna sägas existera, en medvetenhet eller kunskap som är oskiljaktig från förmågan att artikulera en klassidentitet (Maza 2003:6). Hon hävdar vidare att vår erfarenhet av den sociala världens – samhällets – hierarkier skapas av och baserar sig på tre komponenter som är inseparabla i människors pågående och förhandenvarande liv (Maza 2003:10ff):

1. På den sociala ställningens "obarmhärtiga" kännetecken som inkomst, förmögenhet, status eller makt.
2. På sociala praktiker som att "plöja en åker, spela piano eller ansluta sig till armén".
3. På "sociala föreställningar", som definieras som "de kulturella inslag från vilka vi konstruerar vår förståelse av den sociala världen" [... define the social imaginary simply as "the cultural elements from which we construct our understanding of the social world"]].

Enligt det här resonemanget kan alltså människans uppfattning om sig själv i lika hög grad vila på "sociala föreställningar" som på inkomst, makt, utbildning, yrke, etc. "Sociala föreställningar" kan beskrivas som de signaler eller budskap vi mottar och sänder om oss själva i ett sociokulturellt sammanhang utanför och utöver de "obarmhärtiga" och de ur sociala praktiker härledda sociala markörerna: hur vi kommunicerar oss själva i samhällslivet i stort.

Självskattad samhällsklass mättes med frågan: "I vårt samhälle uppfattas vissa grupper som högre och andra som lägre. Var skulle du placera dig själv på en skala från 1 (toppen) till 10 (botten)?" (bil. 1, fråga 17). Frågeställningen berör ett känsligt område, som kom till uttryck i flera personliga kommentarer om frågans lämplighet och relevans. Den uppfattades både som provocativ, förargelseväckande och mångfacetterad.¹⁸ Några svarares belysande kommentarer:

"Ingenstans, för mig är alla likadana dadeltrampare. Med titel eller utan. Utan pengar eller med pengar".

Kvinna, 46–55 år, montör, lämnat frågan obesvarad

"På vilka märkvärdiga grunder? En sån här fråga blir man arg av".

Kvinna, 36–45 år, konsult, lämnat frågan obesvarad

"Enligt vad?"

Materiellt kapital

Intellektuellt kapital

Mångtydig fråga"

¹⁸ Ganska märkligt, egentligen. Man kunde tycka att frågor om hälsa och koherenskänsla, dvs. hur vilsen eller orienterad man är i tillvaron, är mycket mera närgångna, privata och känsliga. Men de gav inte upphov till kommentarer av det här slaget. Tydligt är det så att det hettar till och väcker en del obehag då man blir utsatt för att jämföra sig själv med grannen eller "signifikanta andra".

Man, 36–45 år, ADB konsult, placerar sig själv i den andra, nästhögsta, gruppen

"Vilken fråga"!

Kvinna, 26–35 år, företagare, placerar sig själv i den tredje gruppen

"Personligen värderar jag inte människor enligt lärdomsgrader, utan i enlighet med hur humant och civiliserat man beter sig bland människor".

Man, 46–55 år, företagare, placerar sig själv i den tredje gruppen

"Vanlig medborgare"

Kvinna, 56–65 år, pensionär, placerar sig själv i den femte gruppen

Den sista redovisade kommentaren – en "vanlig medborgare" – är förmodligen betecknande för många. En knapp tredjedel av respondenterna hade nämligen placerat sig just i den femte gruppen och över 60 % i de mittersta grupperna 4–6 (tabell 5.1). Trots att flera uttryckligen genom egna kommentarer upplevde frågan som irriterande och direkt opassande besvarades den ändå av hela 95 % av svararna.

Tabell 5.1

Självskattad samhällsklass

	Frekvens	Procent	Valid procent
1 (toppen)	23	1.8	1.9
2	42	3.3	3.4
3	166	12.9	13.6
4	206	16.0	16.9
5	372	28.9	30.5
6	169	13.1	13.8
7	116	9.0	9.5
8	70	5.4	5.7
9	27	2.1	2.2
10 (botten)	30	2.3	2.5
Totalt	1221	94.9	100.0
Missing system	66	5.1	

För att göra fortsatta analyser mera hanterliga och gripbara ombildades de ursprungliga tio grupperna till tre grupper som benämns hög självskattad samhällsställning, "vanlig medborgare" samt låg självskattad samhällsställning i enlighet med indelningen i frekvenstabell 5.2.

Tabell 5.2

Självskattad samhällsklass i tre klasser

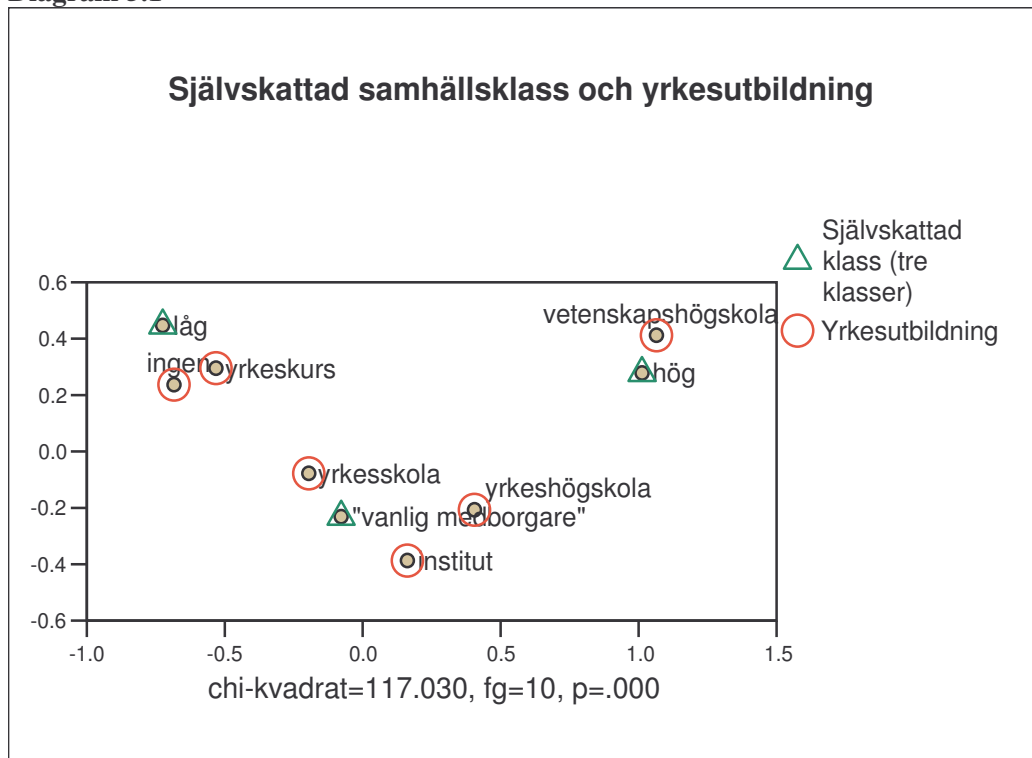
	Frekvens	Procent	Valid procent
Hög (1-3)	231	17.9	18.9
"Vanlig medborgare" (4-6)	747	58.0	61.2
Låg (7-10)	243	18.9	19.9
Totalt	1221	94.9	100.0
Missing system	66	5.1	

Tabell 5.2 återger att 18,9 % (grupperna 1–3) bedöms skatta sin samhällsställning som hög, 61,2 % (grupperna 4–6) definieras som "vanliga medborgare" och 19,9 % (grupperna 7–10) bedöms uppleva sin sociala position som låg.

5.2. Självskattad samhällsklass och socioekonomiska måttstockar – subjektivitet versus objektivitet

Hur den subjektiva positionsbestämningen beträffande samhällsklass sammanfaller med objektiva, socioekonomiska kriterier som yrkesutbildning och inkomst illustreras i korrespondensanalyserna i diagrammen 5.1 och 5.2.

Diagram 5.1

Korrespondenserna är mycket tydliga. Uppe till höger i fältet befinner sig hög självskattad samhällsklass och hög utbildningsnivå (vetenskapshögskola/universitet), medan låga uppfattningar om egen social ställning korresponderar med yrkeskurs- och ingen utbildning uppe till vänster. Den "vanliga medborgaren" har utbildningar däremellan: yrkesskola, institut och yrkeshögskola nere i mitten av fältet. Sambanden är synnerligen starka och signifikanta, då $\chi^2=117,030$ och $p=0,000$.

Diagram 5.2

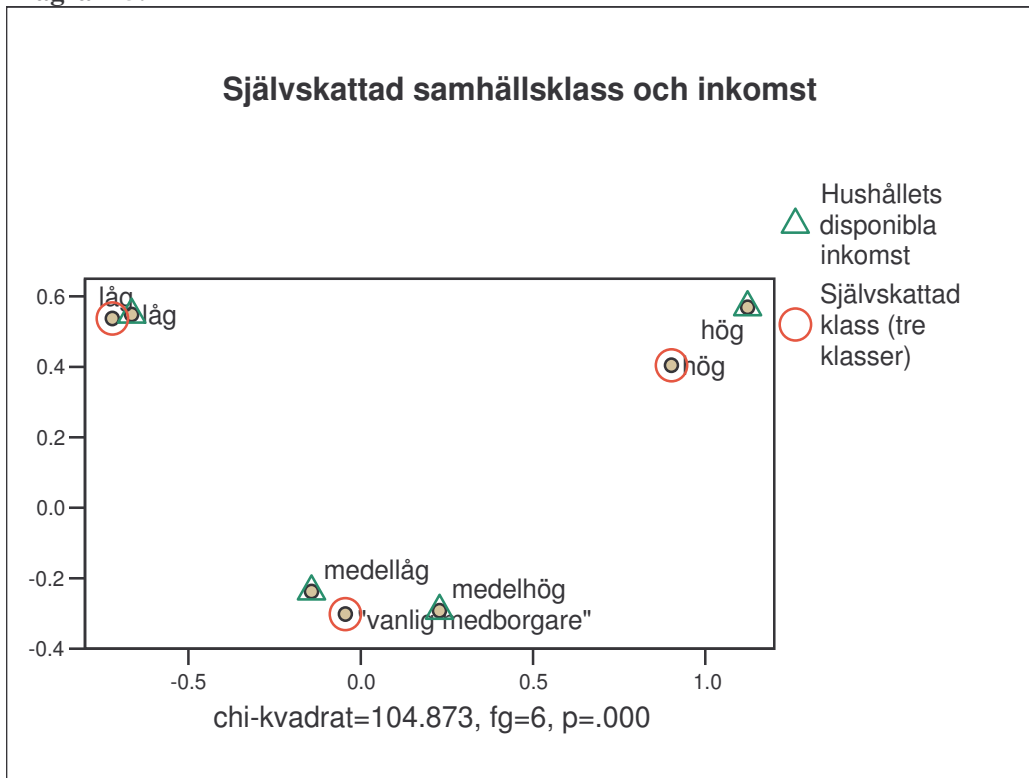

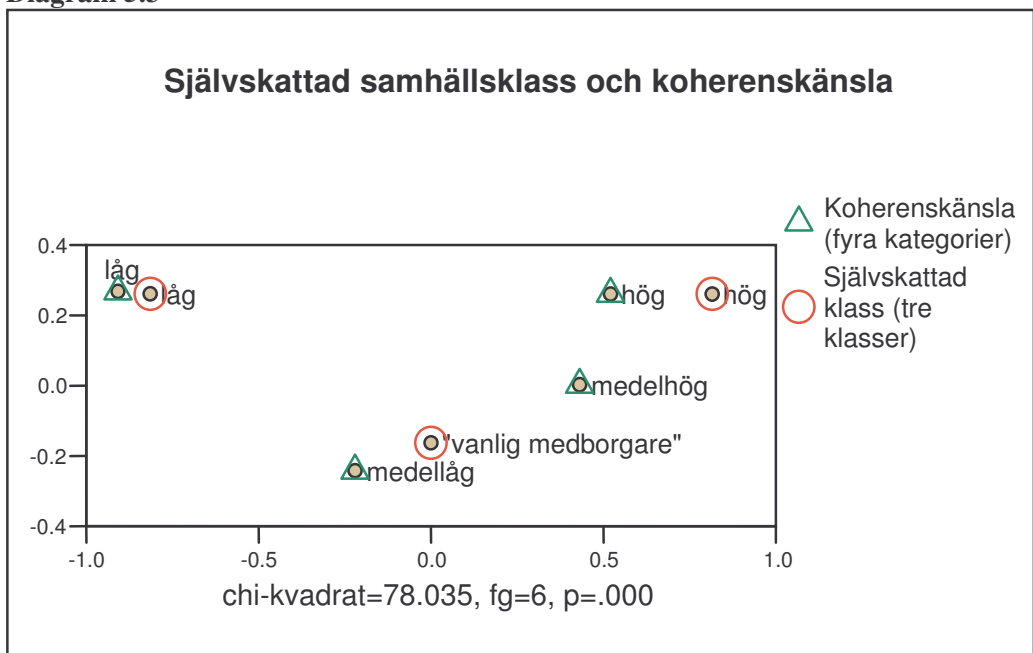
Diagram 5.2 är så gott som identiskt med diagram 5.1. Hög självskattad position i samhället och hög inkomst korresponderar uppe till höger och låg/låg tangerar varandra uppe till vänster. Liksom i diagram 5.1 är den "vanliga medborgaren" placerad nere i mitten av fältet, där även de mellersta inkomstklasserna är placerade. Sambanden är likaledes synnerligen starka: chi-kvadrat=104,873 och p=0,000.

Diagrammen 5.1 och 5.2 åskådliggör i vilken relation de typiska, objektiva socioekonomiska variablerna utbildning och inkomst står till ett subjektivt mått, dvs. individens egen bedömning av sin samhällsklass. Resultatet är uppenbart: medborgarna tycks vara nog så medvetna om var de är placerade i den samhälleliga hierarkin. Det subjektiva, självskattade måttet på socioekonomisk ställning/samhällsklass samvarierar alltså kraftigt med de gängse objektiva kriterierna utbildning och inkomst.

5.3. Självskattad samhällsklass och koherens känsla

Koherens känslan samvarierade tydligt med yrkesutbildning och kraftigt med inkomst. På basis av det och resultaten redovisade i diagrammen 5.1 (självskattad klass och yrkesutbildning) och 5.2 (självskattad klass och inkomst), så är det inte alltför vågat att anta att ett betydande samband mellan självskattad samhällsklass och koherens känsla också föreligger. Sambandet belyses i diagram 5.3.

Diagram 5.3

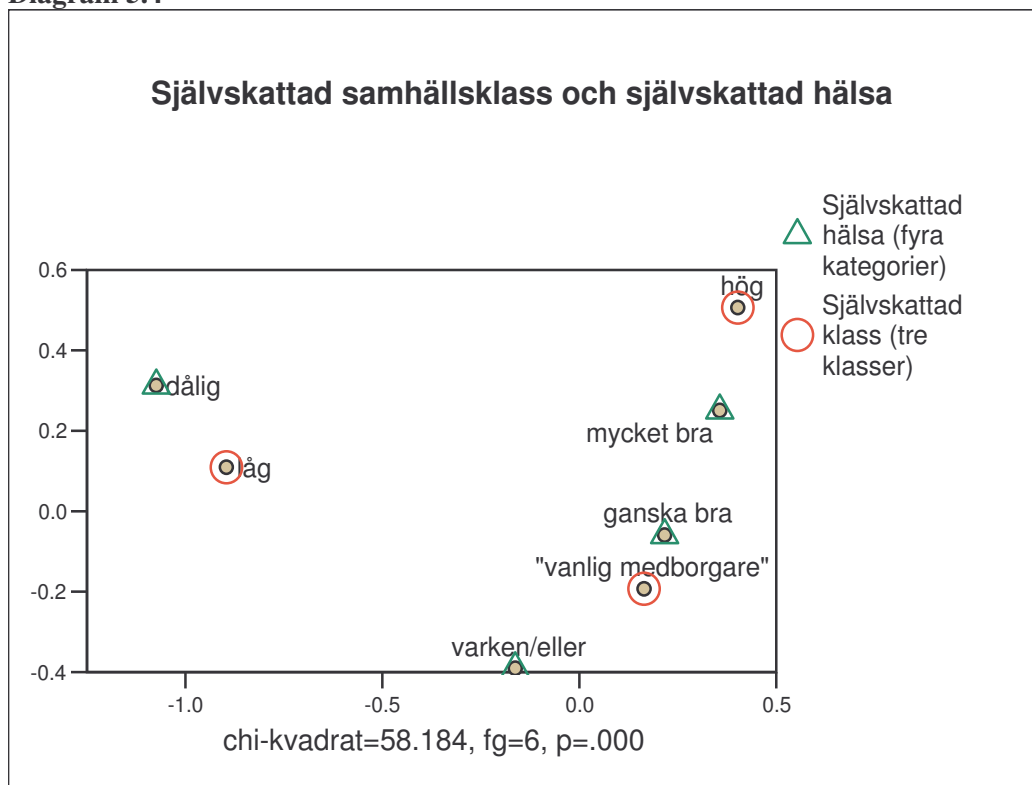

Och mycket riktigt. Diagram 5.3 påminner i hög grad om diagrammen 5.1 (självskattad klass och yrkesutbildning) och 5.2 (självskattad klass och inkomst). Hög självskattad klass ligger nära hög koherens känsla uppe till höger i fältet, medan låg/låg korresponderar kraftigt uppe till vänster. Den "vanliga medborgaren" är som tidigare placerad nertill i mitten, den här gången nästan mittemellan medellåg och -hög koherens känsla. Sambanden är fortsättningsvis starka: chi-kvadrat=78,035 och p=0,000. Bivariat korrelation av ursprungsvariablerna ger ett liktydigt resultat: $r=0,29$, $p=0,000$.

5.4. Självskattad samhällsklass och självskattad hälsa

Självskattad hälsa samvarierade inte särskilt starkt med objektiva socioekonomiska indikatorer som yrkesutbildning ($p=0,033$) eller inkomst ($p=0,031$). Sambanden var visserligen signifikanta, men på en såpass hög signifikansnivå som $p<0,05$ (tabell 4.6). Förändras den bilden då respondenterna subjektivt bedömer sin position i samhället? Det framgår av diagram 5.4.

Diagram 5.4

Det är uppenbart att en förändring har ägt rum, eftersom sambandet mellan självskattad klass och självskattad hälsa är synnerligen signifikant ($p=0,000$). Mycket bra hälsa och hög samhällsposition korresponderar uppe till höger i fältet, och dålig hälsa och låg självskattad samhällsställning korresponderar uppe till vänster. Den "vanliga medborgaren" korresponderar kraftigast med ett ganska bra självskattat hälsotillstånd nere till höger. Hälsokategorin "varken bra eller dålig" lägst ner korresponderar inte

speciellt mycket med någon självskattad klass, den "vanliga medborgaren" ligger i alla fall närmast. Det mest iögonenfallande i diagram 5.4 är att låg ställning/dålig hälsa är placerade på en helt och hållet egen planhalva på långt avstånd från såväl "vanlig medborgare" som hög självskattad klass respektive varken bra eller dåligt hälsotillstånd, ganska bra och mycket bra hälsotillstånd, vilka däremot ligger relativt nära varandra i fältet. Det verkar vara så att en låg uppfattning om ens ställning i samhället och dålig självskattad hälsa är sammantvinnade i en alldeles särskild relation, där de förmodligen närs och förstärks av varandra.

5.5. Sammanfattning

"Likadan dadeltrampare" och "vanlig medborgare", så tycks den stora majoriteten av medborgare uppfatta sin ställning i samhällshierarkin. Varken högre eller lägre. Lagom. Det understryks inte minst av att endast drygt 5 % placerat sig i de två högsta grupperna och knappt 5 % i de två lägsta. Det är trångt i mitten, företrädesvis på den övre halvan, i grupperna fyra och fem. Den subjektiva bedömningen av grupp-, klass-tillhörighet är i analogi med traditionella, objektiva mått på socioekonomisk ställning. Sambanden är synnerligen starka, signifikanta och påtagliga. Medborgarna har nog med stor samvetsgrannhet omfattat och internaliserat de objektiva, samhälleliga värderingsgrunderna. Man vet sin plats.

Självskattad klass och koherens känsla bestående av komponenterna begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet korrelerar kraftigt. Trots att de nog var signifikanta ($p < 0,05$), så var sambanden mellan självskattad hälsa och yrkesutbildning respektive inkomst inte speciellt betydande. Det är däremot sambandet mellan självskattad hälsa och självskattad klass. Här verkar de subjektiva krafterna vara i arbete åt samma håll, alldeles särskilt vad gäller uppfattningen om att hälsan är dålig och klasstillhörigheten låg.

6. Social samhörighet, tillit och deltagande

6.1. Inledning

Att social samhörighet påverkar människors hälsotillstånd och välbefinnande har länge varit känt. Émile Durkheim konstaterade redan år 1897, efter att ha genomfört en omfattande och banbrytande empirisk undersökning, "Le suicide. Étude de sociologie":

Själv mord varierar inverst med graden av integration i de sociala grupper som individen är en del av (Durkheim [1897] 1960:209).

Själv mordsgraden, som är ett ultimat uttryck för illamående eller ohälsa, är förmodligen en viktig indikator för ett samhälles hälsotillstånd, eller snarare ohälsotillstånd, då den med största sannolikhet samvarierar med andra, svårare mätbara sociala patologier av lindrigare art såsom bulimia, anorexia, spelmani, tobaksberoende, alkohol-, narkotika- och medicinmissbruk (Stepukonis 1997:42).

Studier påvisar dessutom att graden av social samhörighet och sociala relationer korrelerar negativt med mortalitet överlag (Rogers 1996; Suominen 1993; House, Landis & Umberson 1988; Berkman & Syme 1979). Social integration och gemenskap genererar för det individuella välmåendet och upplevda hälsotillståndet sådana positiva attribut som självkänsla och grupporienterade attityder och beteendemönster (Rose 2000; Kawachi 1999; Kawachi, Kennedy & Glass 1999; Smith & Tyler 1997; Antonucci 1990). Egenmakt – att hysa självtillit och känna delaktighet – är en väg till bättre hälsa (Levi 2000). Forskning visar vidare att det sociala nätverkets storlek varierar med socioekonomisk position, eftersom arbetare tenderar att ha mindre nätverk än tjänstemän (Hanson 1988; Syme & Berkman 1976). Lägre samhällsklasser är även benägna att vara mindre tillitsfulla; ett faktum som sannolikt kan härledas ur att högre samhällsklasser oftare kommer i åtnjutande av större ärlighet och respekt (Putnam

2001:145). Enbart storleken på det sociala nätverket förefaller dock att ha relativt liten betydelse för hälsan. Vissa kvaliteter i innehållet i de sociala relationerna verkar däremot vara viktiga. Kvaliteterna bottnar i nätverkets resurser och förmåga att förmedla information samt materiellt och emotionellt stöd. Nätverk som saknar eller utarmas på någon av dessa faktorer är mindre effektiva då det gäller att hjälpa individen att bemästra sin livssituation, individen löper helt enkelt större risk att utsättas för stress. En annan skillnad som noterats mellan t.ex. arbetares och tjänstemäns nätverk är att arbetares nätverk tenderar att domineras av familjemedlemmar och släktingar, medan tjänstemän mera ingår i nätverk av individer med liknande yrke eller social bakgrund. Det finns visserligen ingenting som säger att den ena typen av nätverk är bättre än den andra i hälsohänseende, men relationer baserade på blodsband är definitivt svårare att ersätta vid förluster av medlemmar genom dödsfall eller då medlemmar flyttar (Nationella folkhälsokommittén 1999:195).

I den aktuella debatten har social samhörighet och interaktion – solidaritet – som begrepp övertagits av "*ekonomiskan*"; de har ekonomiserats. Med Världsbanken i spetsen talas det idag hellre om socialt *kapital*, i vilket "trust" [förtroende, tillit] utgör en huvudingrediens. Världsbankens definition lyder:

Med socialt kapital åsyftas de institutioner, förbindelser och normer som skapar ett samhälles kvalitativa och kvantitativa interaktioner. Beläggen blir alltför många för att social kohesion är avgörande för samhällenas ekonomiska välstånd och för en hållbar utveckling. Socialt kapital är inte bara summan av de institutioner som samhället vilar på – det utgör limmet som håller dem samman (World Bank Group odaterad).

Det finns misstankar om att en del av den ekonomiska tillväxten i den nya ekonomin har skett på det sociala kapitalets bekostnad, som har realiserats eller nedprioriterats med negativa effekter för mänskliga relationer som följd (Cannuscio, Block & Kawachi 2003; Edmondson 2003; Nationella folkhälsokommittén 1999:187). Inom t.ex. politik och idrott har det aktiva deltagandet alltmer övergått i ett passivt åskåd-

ande och trenden är densamma i övriga livssfärer (Putnam 2001:118ff.). När ny teknik och ekonomi upplöser det givna och etablerade – "allt som är fast förflyktigas", för att tala med Marx och Engels i "Det kommunistiska manifestet" – kan individer inte längre söka stöd i traditionella, kollektiva handlingsmönster eller i väl förankrade hierarkier. De blir istället tvungna att finna sina egna stigar både beträffande arbete, fritid och i förhållande till andra individer. Lösa nätverk som etikett för det tillfälliga, opportunistiska och gränsöverskridande i tillvaron tenderar att ta över som modell också för det sociala livet. Lätta, entrådiga och flyktiga kontakter är på väg att ersätta täta, mångtrådiga och beprövade band (Putnam 2001:193). Farhågor har framförts om att detta kan leda till att karaktären krackelerar, dvs. att det tämligen stabila mönster av en individs känslomässiga och moraliska egenskaper, såsom det avspeglar sig i individens förhållande till sig själv och andra, sönderfaller (Sennett 1998).

Det sociala kapitalets ogripbara och diffusa karaktär jämfört med andra kapitalformer har givetvis påtalats. Där som människors ekonomiska kapital är möjligt att värdera intill sista centen och humankapitalet är en tillgång människor har inne i sina huvuden, ingår det sociala kapitalet i deras strukturella relationer. För att förfoga över socialt kapital måste en individ stå i förbindelse med andra individer och det är dessa andra, inte individen själv, som är källan till hans eller hennes eventuella förvärv av förmåner. Det sociala kapitalet kan således karakteriseras som en strukturell tillgång baserad på relationer mellan individer (Portes 1998; Coleman 1988; 1990:302; Bourdieu 1986). Efter en extensiv genomgång av de mest framträdande tänkarnas bidrag på området för socialt kapital ger Woolcock (1998) en generell sammanfattning av deras ståndpunkter: det sociala kapitalets essens definieras som den information, tillit och de ömsesidiga normer som opererar inne i en individs sociala nätverk. Eftersom en betydande del av de strukturella resurser som finns inne i ens sociala relationer består av latent information har det också framhållits att det potentiella, till buds stående sociala kapitalet i stor utsträckning är beroende av och interagerar med den informationskultur och de kommunikationsmönster som är rådande i det sociala nätverket (Davenport & Snyder 2005; Widén-Wulff & Ginman 2004; Davenport, Graham, Kennedy & Taylor 2003; Ginman 2002; 2003b).

Ett problem som gör sig påmint och är speciellt påträngande vid empiriska mätningar med själva grundbegreppet socialt kapital är – som sagt – att det är så mångfasetterat, allomfattande och därigenom vagt i konturerna. Socialt kapital inbegriper såväl formella och informella nätverk, dvs. mänskliga förbindelser i alla dess former, som psykologiska faktorer som förtroende och mellanmänsklig tillit (Petersson 2001). Förtroende och tillit är för övrigt inga statiska fenomen: för att förtroende och tillit skall utvecklas och fördjupas över tiden bör människor vara villiga att utbyta information i enlighet med ömsesidighetsprincipen, visa respekt för varandra, inte föra förtrolig information vidare, etc. Processen kan vara lång och tidskrävande och varje moment innehåller dessutom en viss risk för att bli bedragen, utlämnad eller nonchalerad. Om risktagningarna belönas, kumuleras därför mera förtroende och tillit (Kling & Courtright 2003).

6.2. Social tillit

I den föreliggande undersökningen har social tillit mätts med två frågor (bil. 1, fråga 15 resp. 16). Svarsfrekvenserna redovisas i tabellerna 6.1 och 6.2.

Tabell 6.1

Hur många nära vänner, som du kan lita på, har du?

	Frekvens	Procent	Valid procent
Ingen	62	4.8	4.9
1	123	9.6	9.7
2-3	602	46.8	47.7
4-5	260	20.2	20.6
Flera än fem	215	16.7	17.0
Totalt	1262	98.1	100.0
Missing system	25	1.9	

Medianvärdet två/tre tillförlitliga vänner omfattar nästan 50 % av respondenterna. Utan någon nära, pålitlig vän uppger sig 4,9 % vara, medan 17 % bedömer sig ha flera än fem nära vänner som de kan lita på.

Tabell 6.2

Om du står inför ett praktiskt problem som du inte kan lösa på egen hand, till hur många personer i din närmiljö kan du i så fall vända dig?

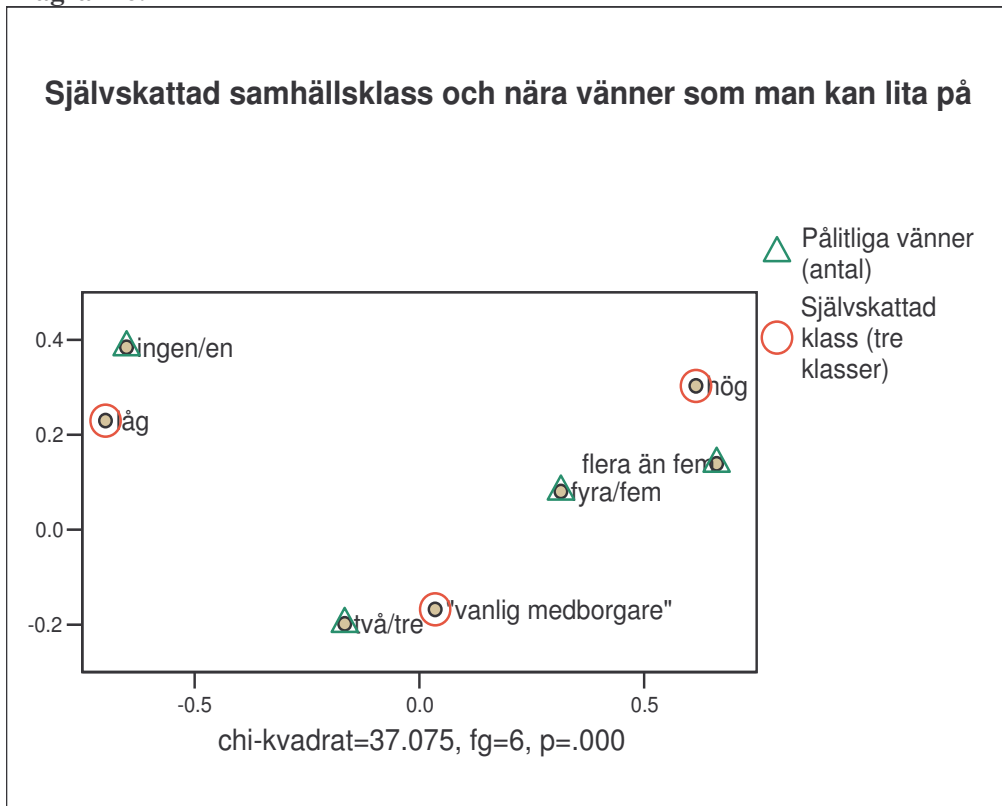
	Frekvens	Procent	Valid procent
Ingen	24	1.9	1.9
1	73	5.7	5.8
2-3	494	38.4	39.0
4-5	265	20.6	20.9
Flera än fem	412	32.0	32.5
Totalt	1268	98.5	100.0
Missing system	19	1.5	

Eftersom svaren på frågorna 15 och 16 korrelerar kraftigt ($r=0,51$ på signifikansnivån 0,01) påminner tabell 6.2 föga överraskande om tabell 6.1. En förskjutning mot ett större antal har emellertid skett: en knapp tredjedel uppger sig ha flera än fem personer att vända sig till om ett praktiskt problem tillstöter, ensamma med sitt problem står 1,9 %. I fortsättningen är värdena "ingen" och "en" sammanslagna till en kategori "ingen/en", dels för att reducera antalet kategorier och dels pga. att deras frekvenser är relativt små.

6.2.1. Social tillit och samhällsställning

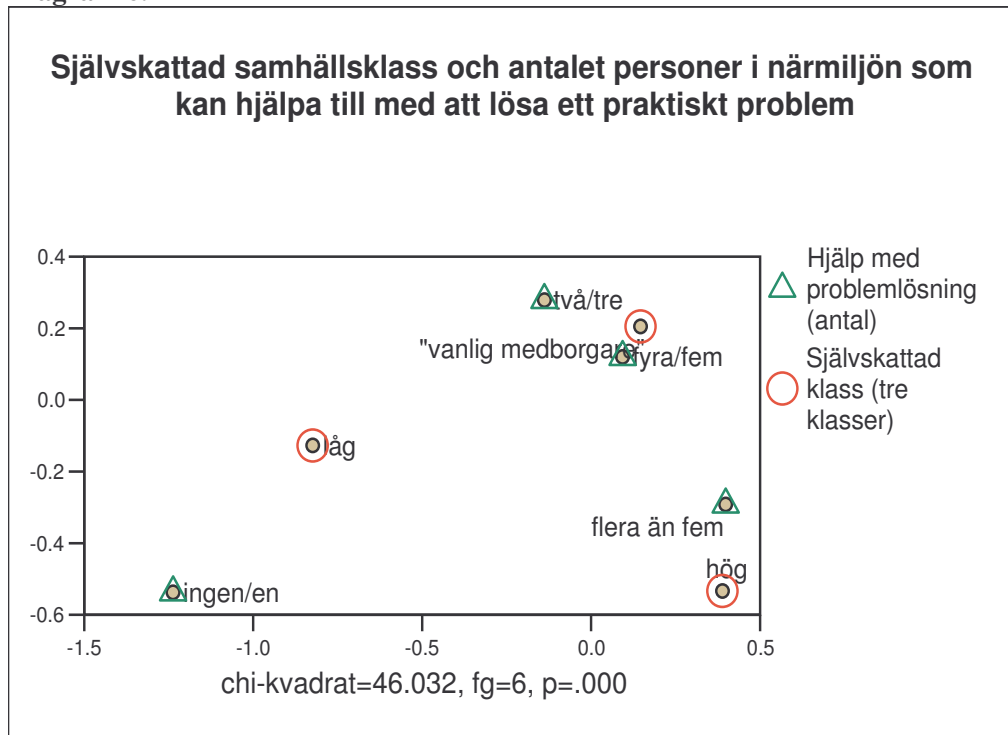
Samhällsställning kommer huvudsakligen att definieras utgående från respondenternas självskattning. Såväl för pålitliga vänner som för problemlösande personer i närmiljön ligger den "vanliga medborgaren" så gott som på medianen, vilket framgår i korrespondensdiagrammen 6.1 och 6.2.

Diagram 6.1

Sambanden är uppenbara. Uppe till vänster i fältet korresponderar låg självskattad klass med ingen eller en pålitlig vän, medan de som värderar sin sociala position som hög korresponderar lika tydligt med flera än fem tillförlitliga vänner uppe till höger. Och som sagt: den "vanliga medborgaren" som befinner sig nere i mitten av fältet är strax intill medianen och anser sig följaktligen ha två/tre säkra vänner. De som angett sig ha fyra eller fem pålitliga vänner placerar sig diagonalt mittemellan "vanlig medborgare" och hög självskattad social ställning till höger.

Diagram 6.2

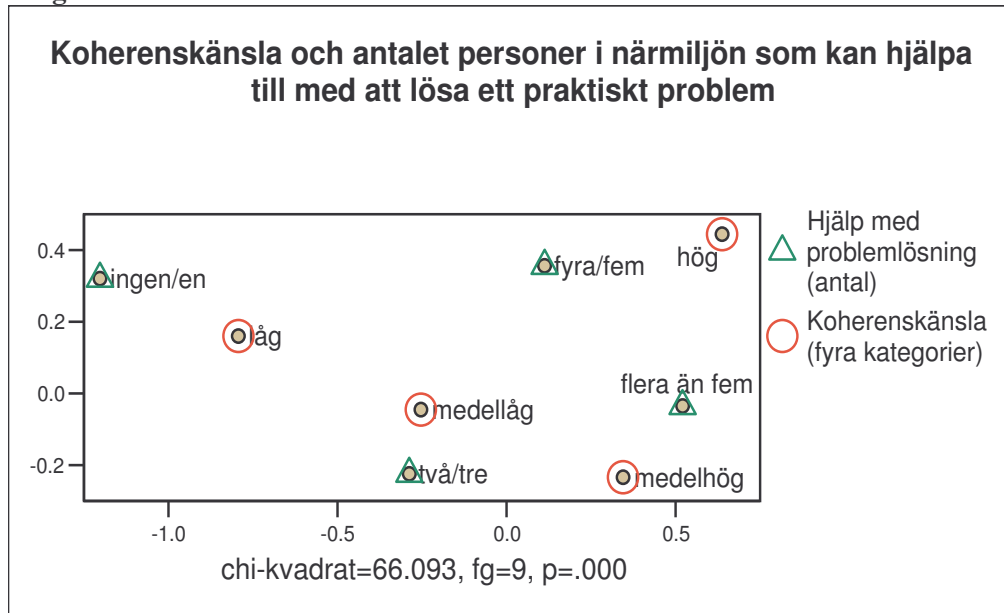

Den kraftiga korrelationen mellan svaren på frågorna om pålitliga vänner och hjälp med problemlösning i närmiljön innebär naturligtvis att diagram 6.2 är snarlikt diagram 6.1. Den "vanliga medborgaren" bildar ett kluster med två/tre respektive fyra/fem hjälpsamma personer uppe till höger i fältet. Hög självskattad samhällsställning korresponderar även här med flera än fem personer nere till höger. Låg självskattad ställning korresponderar inte särskilt påfallande med något antal, ingen/en person ligger i alla fall närmast nere till vänster i fältet.

Sambanden mellan objektiva mått på socioekonomisk ställning och pålitliga vänner/problemlösande personer i närmiljön är i linje med de subjektiva skattningarna ovan: ju högre utbildning/disponibel inkomst, desto fler pålitliga vänner/personer i närmiljön att vända sig till då problem uppstår.

enskänsla och fyra/fem pålitliga vänner uppe till höger samt slutligen hög koherenskänsla och flera än fem vänner att förlita sig på nere till höger i fältet.

Diagram 6.4

Samvariationen är ånyo stark och synnerligen signifikant (chi-kvadrat=66,093, $p=0,000$). Korrespondenserna är emellertid inte lika tydliga som i det förra fallet. Avstånden mellan motpolerna har mestadels ökat och hög och medelhög koherenskänsla har i stort sett bytt plats så att medelhög koherenskänsla korresponderar kraftigast med flera än fem personer i närmiljön som kan hjälpa till med att lösa ett praktiskt problem nere till höger i fältet, medan hög koherenskänsla uppe till höger inte korresponderar speciellt iögonenfallande med något antal, fyra/fem samt flera än fem personer ligger dock närmast. Trots det något grumliga korrespondensfältet är tendensen ändå solklar: ett starkt, positivt samband råder mellan koherenskänslans styrka och antal personer i närmiljön att vända sig till då man står inför ett praktiskt problem som man inte kan lösa på egen hand.

Sambandet mellan koherenskänsla och ett sammanbindande [bonding] mått på socialt kapital – antal nära vänner, som man kan lita på – är alltså litet starkare än sambandet

mellan koherenskänsla och ett överbryggande [bridging] mått på socialt kapital – antal personer att vända sig till då man står inför ett problem som man inte är kapabel att lösa på egen hand. Det har påpekats att den här distinktionen, dikotomiska uppdelningen, mellan sammanbindande och överbryggande kapital är vanskelig att göra i praktiken (Putnam 2001:22ff.). Om vi ändå tar oss friheten att utföra den så innebär alltså sambandsanalyserna ovan att koherenskänslan är en aning närmare relaterad till det sammanbindande kapitalet än till det överbryggande. Resonemanget är i linje med begreppets mest centrala utgångspunkt som bokstavligen är sammanbundenhet med och tillgivenhet mot [bonding and attachment] någon form av mänsklig omgivning. Det har även sagts att sammanbindande och överbryggande former av socialt kapital inte är utbytbara (Putnam 2001:24). Må så vara. Med teorin kring koherenskänslan som utgångspunkt torde man ytterligare kunna tillägga, att sammanbundenhet i något skede av individens liv är en nödvändig, om än inte tillräcklig, förutsättning för överbryggande sociala kapitalackumulationer att överhuvudtaget äga rum.

Som tidigare konstaterats är samvariationen stark mellan koherenskänsla och självskattad hälsa ($r=0,30$ på signifikansnivån 0,01). Sambanden mellan koherenskänsla och sammanbindande respektive överbryggande socialt kapital visade sig också vara starka. På grundval av det och tidigare empiriska rön och teorier alltifrån Durkheim 1897, är det därför inte särskilt märkvärdigt om även upplevt hälsotillstånd visar sig samvariera med såväl sammanbindande som överbryggande socialt kapital. Samvariationerna är emellertid inte alls lika markanta som de var beträffande koherenskänslan. Sambandet mellan upplevd hälsa och sammanbindande socialt kapital har ett chi-kvadratvärde på 16,089, nio frihetsgrader och en så pass hög signifikansnivå som 0,065, som överskrider den vedertagna nivån ($p<0,05$) för statistiskt godtagbara resultat. Chi-kvadrattestet indikerar i alla fall att ett visst, om än svagt, samband föreligger mellan de två variablerna. Sambandet mellan självskattad hälsa och överbryggande socialt kapital är däremot starkare: $\text{chi-kvadrat}=27,247$, $\text{fg}=9$, $p=0,001$. Resultaten kan tolkas som att självskattad hälsa står i ett närmare förhållande till överbryggande socialt kapital, medan det förhåller sig tvärtom vad gäller koherenskänslan.

6.3. Deltagande och sociala aktiviteter

Deltagande i organisationers och föreningars verksamheter under en tidsperiod på sex månader och andra, mera informella sociala aktiviteter under en tidsperiod på fyra veckor har mätts med två frågebatterier (bil. 1, fråga 18 resp. 20). I analysen har frågornas svarsalternativ poängsatts, så att "inte alls"=1 poäng, "1-5 gånger"=2 poäng och "flera än fem gånger"=3 poäng. Vartdera frågebatteris poäng har därefter summerats för att få ett entydigt, visserligen grovt, mått på såväl formellt socialt deltagande som på mera informella sociala aktiviteter. På basis av totala poängsummor indelades sedan respondenterna i en hög-, medel-, eller högaktiv kategori eller grupp.

De som är aktiva inom formellt organisations- och föreningsarbete lär på jiddisch kallas för "machers", alltså sådana som konkret får saker och ting att röra på sig i samhället. Deras engagemang och formella sociala samhörighet kan ofta vara ändamålsstyrd, man vill helt enkelt vara med och påverka och få någonting förverkligat. De som däremot ägnar mycket tid åt att odla informella kontakter och rent allmänt har ett aktivt umgängesliv, där otvungenhet och anpasslighet vanligtvis är rådande, kallas på jiddisch för "schmoozers". Schmoozer-samhörigheten består alltså av ett sammelsurium av informellt socialiserande som att träffa vänner och bekanta, gå på fester och middagar, gå på puben, etc. och småprata och utbyta information om ditt och datt (Putnam 2001:97ff.).

Termerna "macher" och "schmoozer" är välfunna och beskrivande. I fortsättningen kommer därför macher att vara liktydig med formell och schmoozer med informell social samhörighet. De båda typerna av social samhörighet överlappar givetvis till en del varandra: högaktiva machers är förmodligen ofta också sällsynt begåvade schmoozers och vice versa. I den här undersökningen är sambandet dem emellan starkt och synnerligen signifikant (chi-kvadrat=86,104, fg=4, p=0,000). Före den egentliga resultatredovisningen är ytterligare en utvikning på sin plats: i en enkätundersökning av det här slaget är det hart när omöjligt att bygga några vattentäta skott mellan machers och schmoozers. Frågorna som ställs kan lätt bli missförstådda, de

kan t.ex. delvis vara felaktigt ställda, eller rentav vara placerade i fel frågebatteri, eftersom en indelning i formell och informell social samhörighet är som att dra en linje i vatten och många gånger ligger i betraktarens öga.

Tabell 6.3

Macher (formell social samhörighet)

	Frekvens	Procent	Valid procent
Lågaktiv (1-7 poäng)	534	41.5	42.8
Medelaktiv (8-10 poäng)	529	41.1	42.4
Högaktiv (11-21 poäng)	186	14.5	14.9
Totalt	1249	97.0	100.0
Missing system	38	3.0	

Den mest tillämpliga indelningen inom macherkategorin resulterade i att en otillfredsställande stor andel svarare, omkring 43 %, blev definierade som lågaktiva (poängsumma 1–7). Det överensstämmer i och för sig med tidigare fört resonemang om att det aktiva deltagandet fortlöpande har minskat till förmån för ett passivt icke-deltagande, eller åskådande (Putnam 2001:119). Drygt 42 % av respondenterna kategoriserades som medelaktiva (poängsumma 8–10), medan ca 15 % betraktades som högaktiva machers (poängsumma 11–21).

Tabell 6.4

Schmoozer (informell social samhörighet)

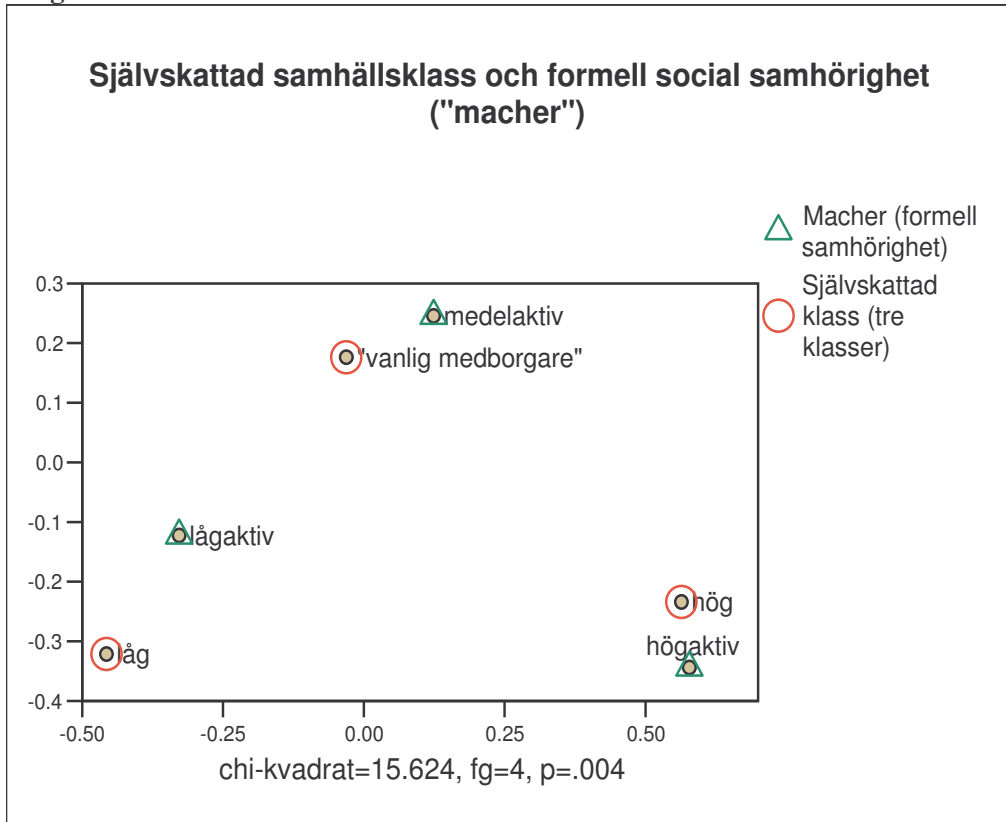
	Frekvens	Procent	Valid procent
Lågaktiv (1-11 poäng)	265	20.6	20.8
Medelaktiv (12-15 poäng)	711	55.2	55.9
Högaktiv (16-24 poäng)	295	22.9	23.2
Totalt	1271	98.8	100.0
Missing system	16	1.2	

Schmoozerindelningen är betydligt angenämare att beskåda. Här var det möjligt att på ett ändamålsenligt sätt utföra en kategorisering så att en stor medelaktiv grupp (poängsumma 12–15) omfattar drygt hälften av respondenterna, medan de lågaktivas (poängsumma 1–11) och högaktivas (poängsumma 16–24) andel består av drygt 20 % av respondenterna vardera.

6.3.1. Deltagande, sociala aktiviteter och samhällsställning

Tidigare framgick att sambanden mellan samhällsställning och social tillit, som består av sammanbindande och överbryggande socialt kapital, var starka. Därför är det inte förvånande att sambanden mellan samhällsställning och machers respektive schmoozers också är relativt starka, ty i praktiken verkar de teoretiskt definierade sociala kapitalformerna vara lika insnorda i varandra som ett väl omrört spagettikok. Relationerna illustreras i diagrammen 6.5 och 6.6.

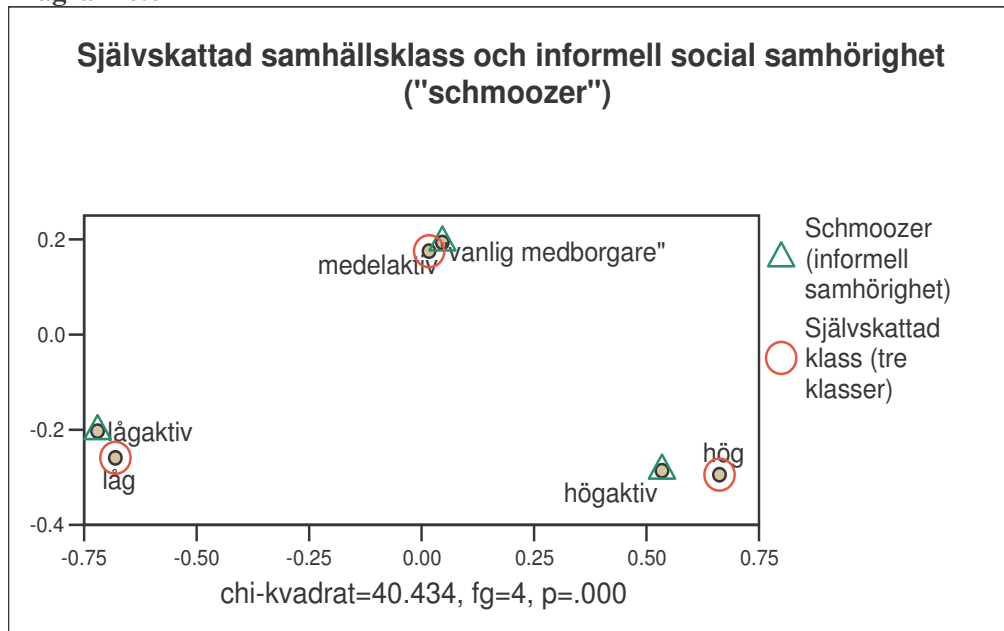
Diagram 6.5

Sambandet mellan självskattad klass och machers är starkt på en låg signifikansnivå ($p=0,004$) och lätt att uttyda: den "vanliga medborgaren" går den gyllene medelvägen som tidigare och korresponderar följaktligen med medelaktiv macher uppe i mitten av fältet, medan låg samhällsställning/lågaktiv macher och hög samhällsställning/hög-

aktiv macher korresponderar på långt avstånd ifrån varandra nere till vänster respektive höger i fältet.

Diagram 6.6

Samvariationen mellan självskattad klass och schmoozers är stark och synnerligen signifikant (chi-kvadrat=40,434, fg=4, p=0,000). Korrespondenserna är dessutom sällsynt tydliga: den "vanliga medborgarens" cirkel och den medelaktiva schmoozerns triangel ligger i det närmaste på varandra uppe i mitten i fältet, låg självskattad ställning och lågaktiv schmoozer ligger också väldigt nära varandra nere till vänster, och inte är avståndet heller stort mellan hög självskattning och högaktiv schmoozer nere till höger.

Sambanden mellan objektiva mått, som utbildning och inkomst, på social position och macher/schmoozer är i samklang med de ovan beskrivna.

Litet överraskande, för att inte säga förbryllande, är att resultaten pekar på att sambanden och skillnaderna är starkare mellan samhällsställning och informell social samhörighet. En omvänd situation vore den foljdriktiga; något som också en del tidig-

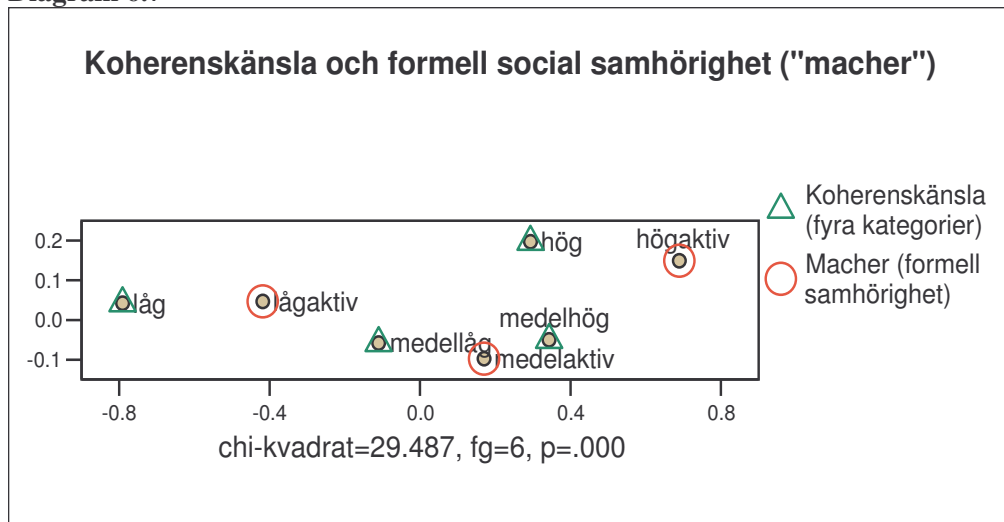
are forskning har gjort gällande (Putnam 2001:195f.). Enligt det resonemanget borde klyftorna mellan samhällsklasserna rimligtvis vara större på variabeln som mäter formell social samhörighet, eftersom den är menad att mäta aktivt deltagande och inflytande över hur saker och ting de facto sköts och på de domänerna kunde man tycka att de med högre sociala positioner skulle ha avsevärda fördelar och grundligt dra ifrån de övriga. Så är dock inte fallet i den här undersökningen. Kan det verkligen vara så att klyftorna är ännu större på området för informell social samhörighet? En på teori baserad förklaring ges av Burt (1992:25ff.), som å sin sida menar att en relativ frånvaro av täta sociala band, som han kallar "strukturella hål", underlättar individuell rörlighet och informationsanskaffning. Hans argumentation är plausibel: små, täta nätverk tenderar i längden att förmedla överflödiga, onödiga information, sådan man redan känner till från förut, medan ett stort antal svagare sociala band, som slår broar mellan de "strukturella hålen", kan visa sig vara vägen till ny kunskap och större resurser.

Att röra sig i stora, tunna nätverk är emellertid ofta förenat med vissa risker, om och när risktagningarna faller väl ut stärker det självtilliten och man vågar vid behov knyta nya, svaga band (Kling & Courtright 2003). Den informella sociala samhörigheten kan alltså i ett längre perspektiv visa sig vara av större betydelse. Den som klarar sig bättre har helt enkelt bättre och bredare anknytningar (Burt 1999). Det har också hävdats att små, kompakta sociala nätverk är bra tillgångar för att klara sig någorlunda [get by] i en invand miljö, men att stora, tunna nätverk är en nödvändig förutsättning för social rörlighet och för att nå framgång [get ahead] (de Souza Briggs 1998). Diskrepanserna till trots tyder ändå allt i den här undersökningen på att samhällsställning och social samhörighet är nära relaterade till varandra: ju högre samhällsställning, desto högre macher- och schmoozerfrekvens och vice versa.

6.3.2. Deltagande, sociala aktiviteter och koherens känsla samt upplevt hälso- tillstånd

Ett viktigt inslag i teorin kring koherens känslan är att varje människa behöver sociala sammanhang där han eller hon är accepterad, trivs och vill höra hemma. I en sådan kontext känns det sociala spelets regler begripliga, hanterbara och meningsfulla och man känner sig som en fullvärdig medlem av gemenskapen, som en del i en större helhet. Varje människa behöver alltså känna social samhörighet.

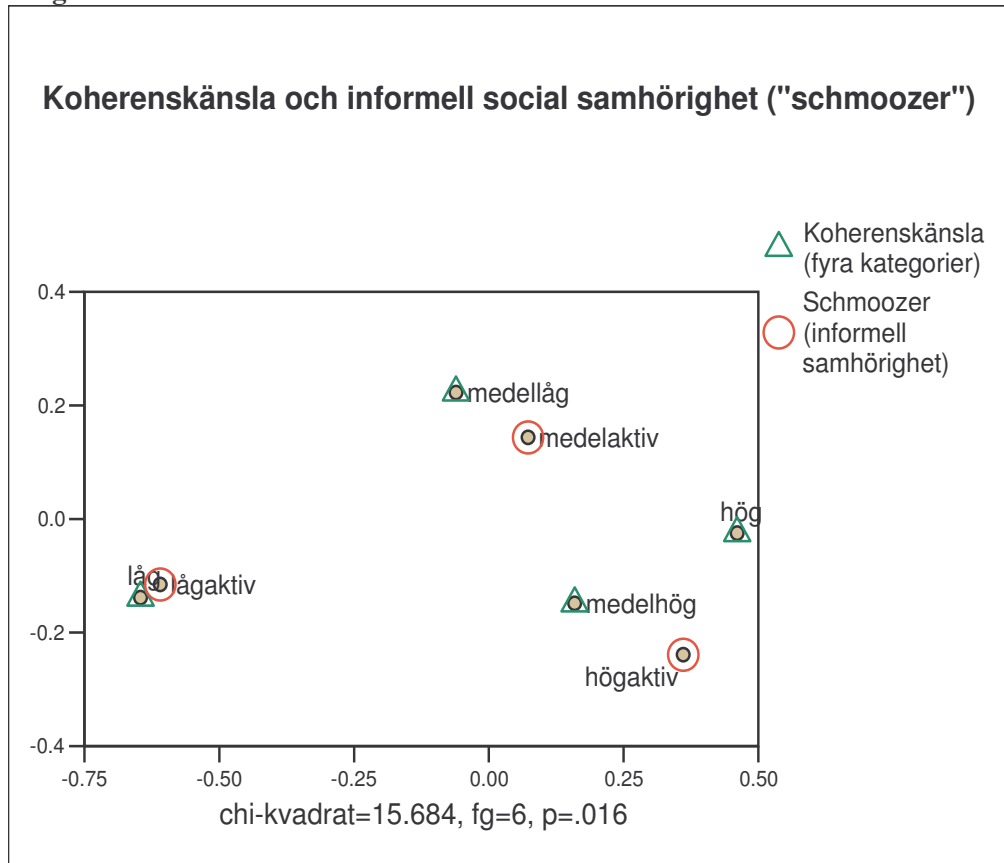
Diagram 6.7

Sambandet mellan koherens känsla och machers är starkt och synnerligen signifikant (chi-kvadrat=29,487, fg=6, p=0,000). Korrespondenserna är trots det ganska otydliga. Tendensen är visserligen klar: lågaktiv macher ligger mittemellan låg och medellåg koherens känsla till vänster i fältet, medelaktiv macher korresponderar tydligt med medellåg och -hög koherens känsla nere i mitten, medellåg på de lågaktivs sida och medelhög på de högaktivs. Högaktiv macher korresponderar i ungefär samma utsträckning med både hög och medelhög koherens känsla. Med tanke på hur väsentlig beståndsdel social samhörighet är i koherens känslan hade man väntat sig starkare samband och framförallt mera distinkta korrespondenser (skillnader). Här kan vi

emellertid igen dra oss till minnes den oproportionellt stora andelen, 43 %, lågaktiva machers, vilket i någon mån sannolikt har snedvridit den statistiska analysen.

Diagram 6.8

Sambandet mellan koherens känsla och schmoozers är relativt starkt på en relativt låg signifikansnivå ($p=0,016$). Skillnaderna är tydliga: låg koherens känsla/lågaktiv schmoozer korresponderar kraftigt till vänster i fältet, medellåg koherens känsla/medelaktiv schmoozer uppe i mitten samt medelhög och hög koherens känsla/högaktiv schmoozer nere till höger i fältet. Här hade man nog också väntat sig starkare samband på en något lägre signifikansnivå. Trots det är resultaten tydliga och mer än acceptabla.

Sambanden mellan självskattad hälsa och formell/informell social samhörighet skiljer sig inte nämnvärt från de nyss redovisade: ju bättre självskattad hälsa, desto större formellt deltagande och flera informella sociala aktiviteter.

6.4. Sammanfattning

Storleken på det sociala kapitalet, oavsett hur det mäts, samvarierar positivt med social position. Slutsatsen är i överensstämmelse med tidigare studier som visat att såväl sociala nätverk som social tillit växer i takt med den socioekonomiska ställningen (Putnam 2001:145; Nationella folkhälsokommittén 1999:195; Hanson 1988; Syme & Berkman 1976). Att samhällsställning var starkare relaterad till informell än till formell social samhörighet verkade vid en första betraktelse en aning egendomligt, då det finns tidigare forskning som med goda argument gör gällande att ett motsatt förhållande är rådande (Putnam 2001:195f.). Det finns dock även forskning som hävdar att de informella sociala banden i själva verket är mera avgörande, ty informell social "schmoozing" överbryggar de "strukturella hålen", eller klyftorna, mellan täta, intensiva och ibland inåtvända ('inåtvärmande') sociala system; i och med det blir den sociala sfären större, vilket många gånger kan visa sig underlätta och främja informationsanskaffning jämte kunskaps- och resurstillväxt (Burt 1992; 1999). Överbryggande sociala nätverk öppnar med andra ord dörrar till större informationsflöden och andra potentiella resurser (Granovetter 1973).

Som väntat var sambanden starka och synnerligen signifikanta mellan koherens känsla och social tillit, både med det sammanbindande och överbryggande förtroendet. Sambanden mellan självskattad hälsa och social tillit var däremot betydligt svagare. Samvariationen mellan självskattad hälsa och sammanbindande social tillit var rentav icke-signifikant på en så pass hög signifikansnivå som $p < 0,05$. Beträffande koherens känsla och social samhörighet hade man nog med tanke på teoribygget kring koherens känslan räknat med något starkare samband och mera distinkta korrespondenser. Men sambanden är ändå starka och uppenbara. Den positiva samvariationen mellan

självskattad hälsa och graden av formell/informell social samhörighet är i linje med de samband och korrespondenser som koherens känslan uppvisar.

Trots att det i inledningen konstaterades "att själva grundbegreppet socialt kapital är så allomfattande och därmed vagt i konturerna" (Petersson 2001), så kan man också se så här avskalat enkelt på dess princip och funktionssätt:

En vision om någonting bättre

Om du har ett äpple och jag har ett äpple och vi byter dessa äpplen, så kommer du och jag ändå att ha endast ett äpple vardera. Men om du har en idé och jag har en idé och vi byter dessa idéer, så kommer vi båda att ha två idéer (Smith 2003).

Citatet ovan brukar tillskrivas nobelpristagaren i litteratur, George Bernard Shaw. Även om han knappast hade begreppet socialt kapital i tankarna när han formulerade det, så ger han klart och pedagogiskt uttryck för flera av begreppets beståndsdelar: dess icke-fysiska beskaffenhet, informationsöverföring – dvs. kommunikation – samt reciprocitet. En lakonisk och underfundig definition av en generell ömsesidighetsprincip kunde låta så här:

Om man inte går på någon annans begravning så kommer han inte på ens egen (Putnam 2001:20; Berra odaterad).

7. Mediekultur – media, quo vadis?

"I mediernas osorterade värld finns inga gränser mellan det trovärdiga och partsintresset, insikten och fördomen, den sakliga upplysningen och reklamen, det snyltande medlidandet och inlevelsen. Både barnet och den vuxne måste skaffa sig redskap att hävda och utveckla sin egen välgrundade mening mitt i mångfaldens kaos.

Hur detta skall ske är en av de stora kunskapsfrågorna".

Sven-Eric Liedman, 2001

7.1. Inledning

En truism, som få torde bestrida, är att dagens västerländska samhälle genomsyras av en medialiserad kultur, som präglar människors liv såväl inom arbets-, utbildnings- som fritidssektorn. Det har blivit alltmer uppenbart att de mediala villkoren anger riktningen för vår vardag, ja i hög grad för hela vår existens (Fischer & Götselius 2000; Silverstone 1999; 2000; Gabler 1999). Vi har i själva verket ingen möjlighet att undgå medierna, eftersom de är inblandade i så gott som varje aspekt av vårt dagliga liv (Silverstone 1999:i). Mats Ekdahl, generaldirektör för styrelsen för psykologiskt försvar i Sverige, har hävdats att "massmedierna har den största makten över det mänskliga psyket sedan kyrkan och religionen behärskade världen. Tidningar, tv, radio och reklam styr världen. Den som äger media har makt över människor och politik" (Askling 2005).

Det har även gjorts gällande, kanhända en smula högtravande och bombastiskt, att vi för tillfället lever i en kulturell brytningsperiod – i "mediekulturens tidevarv" (Finlands Akademi odaterad). Obestridligt är i varje fall att mediekulturen befinner sig i ett tillstånd av förändring, vars främsta kännetecken är att gränserna mellan lokalt och globalt, aktör och åskådare, privat och publikt, fakta och fiktion samt verbalt och visuellt korsar varandra och blir suddiga (Luukka 2003). Fenomenet har ju bl.a. berikat språket med konstruktioner som "glokal" för att beskriva någonting som är både lokalt och globalt, "faction", där gränslinjen mellan verklighet – fakta – och påhittad fantasi

– fiktion – inte alla gånger är så lätt att hålla reda på, "infotainment" eller "tabloidisering", som består av en mix av relevant information och underhållning, samt "edutainment", där man försöker para ihop utbildning och underhållning i en pedagogisk förelärelseakt.

7.2. Underhållning och synlighet

I den rådande mediekulturen tycks alltså underhållning vara något av ett nyckelbegrepp och en norm. Det räcker dock inte till att vara enbart underhållande, ty i ett medielandskap där utbudet på allsköns information och underhållning är enormt och oöverskådligt är det genomslagskraften i mediebruset via uppmärksamhet och synlighet som är den åtråvärda bristvaran och alltings (läs: framgångens) måttstock. I den allt hårdare konkurrensen om synlighet började media därför använda sig av vissa tekniker för att fånga publikens uppmärksamhet. Hernes (1978; 1983) summerar sex sådana tekniker: (1) *tillspetsning*, (2) *förenkling*; det komplexa i budskapen reduceras, (3) *polarisering*; kontraster och meningsmotståndare framhävs, (4) *intensifiering*; konflikter förstärks, (5) *konkretisering*; det abstrakta och allmängiltiga underkommuniceras och slutligen (6) *personifiering*; det är inte saker, utan personer, som argumenterar. Samma principer gäller sedan för aktörer utanför media. Om de strävar efter att komma in i media – synas – är de tvungna att anpassa sig till och använda medias egna tekniker för att först fånga mediernas uppmärksamhet för att i slutändan kanske komma i åtnjutande av publikens uppmärksamhet (Asp 1986:360; Hernes 1983). Det har framhållits att detta i grunden har förändrat människans mentala miljö (Bourdieu 1999; Gabler 1999). Underhållning – för att väcka uppmärksamhet och för att vara synlig – är vår tids överbyggnad som bildar det meningsskapande sammanhanget. Andra verksamheter som politik, ekonomi, vetenskap, konst och religion kan i allt större omfattning göra sig gällande endast på mediekulturens villkor och värderas egentligen bara efter underhållningsvärde med påföljande uppmärksamhet och synlighet (Gabler 1999).

Detta är särskilt iögonenfallande vad gäller vår tids i särklass mest inflytelserika massmedium – televisionen. I "Underhållning till döds" går Postman till fränt angrepp mot tv-mediet för att dess främsta mission synes vara att omvandla allting till – just det – underhållning. Televisionen trivialiserar angelägna och viktiga sakers betydelse och mening och får oss att trivas för stunden, vi blir – kort sagt – bedragna och förvandlas till lättleda och -styrda 'grönsaker'. Enligt Postman utgör programmets kvalitet inte den springande punkten; televisionen är faktiskt som mest harmlös och ofarlig när programmen är uttalat dåliga, intetsägande och ohöljt tramsiga. Som farligast och mest försåtligt är tv-mediet däremot när det kommer in på för människans existens mera fundamentala områden som politik, ekonomi, religion, livsåskådning och hälsa. Enligt en för mediet inneboende logik förvanskas nämligen också dessa livssfärer till showbusiness, till underhållning. I televisionen förmedlade nyheter karakteriseras krasst som en av underhållningssektorns, eller medvetandeindustrins, mest livskraftiga undergenrer (Postman 1985). I Finland har man också kritiserat tendensen att göra underhållning av t.ex. politik och tagit fasta på den förvirring och osäkerhet som det kan skapa hos mottagaren, då det för tv-tittare kan vara omöjligt att skilja politiska sakprogram från en del underhållningsprogram (Andersson 1995).

En annan som går hårt ut mot den av televisionen dominerade mediekulturen är Bourdieu. Han tar bl.a. fasta på det faktum att televisionen är den enda massmediala informationskällan i breda befolkningsskikt. Tv-mediet har därför de facto monopol på den mentala utvecklingen och världsbilden för en betydande del av befolkningen, och genom att mediet tenderar att blåsa upp smånyheter och fylla dyrbar tid med menlösheter och allehanda futiliteter hamnar relevant information, som medborgarna borde ta del av och bemästra, i skymundan. T.ex. televisionens nyhetssändningar vill göra anspråk på att berätta alla nyheter som är värda att veta, trots att man i själva verket väljer nyheter i enlighet med vad man föreställer sig att skall intressera publiken; man vill med andra ord locka till sig tittare. I sista hand är det alltså marknadskrafterna som avgör vad som är en nyhet. Enligt denna mekanism blir tv-mediet, som vill ge sken av att spela in och avspegla verkligheten, så småningom ett instrument som används för att inte bara återge, utan för att skapa, vår vardag. Aktualitets- och diskussionsprogram

får sig också en släng av sleven: standardgäster i dem är "kvicka tänkare" [fast thinkers], vars allena rådande ambition är att visa upp sig och skaffa sig en falsk inträdesbiljett till auktoritet, inflytande och symboliskt kapital. Dessa fungerar som lättillgängliga 'åsiktsmaskiner', som huvudsakligen ägnar sig åt att snabbt och underhållande tänka redan tänkta tankar om ämne som ämne. "Kvicka tänkare" bjuder på andlig "snabbmat" [fast food] enligt ett ytligt och underhållande koncept där förmedlarens personliga ego överskuggar och döljer det banala i de förmedlade budskapen. Bröd och skådespel [Panem et circenses]. Eftersom antalet tv- och radiokanaler har ökat lavinartat – t.ex. i Finland fanns det för endast några decennier sedan två tv- och tre radiokanaler, idag är det knappast någon som kan hålla räkningen – påtalas även ett annat uppenbart fenomen, som president Koivisto beträffande den politiska journalistkåren så välfunnet kallat för lämmeleffekten (Stenström 1984): om ett medium för upp en sak eller omständighet på dagordningen, och den visar sig falla ett stort antal konsumenter på läppen, så känner sig också alla andra medier tvungna att behandla den. Så uppstår mediesuccéer och alltemellanåt kolossala s.k. mediedrev. Mediernas och informationskanalernas stora antal och inbördes konkurrens ökar därför inte mångfalden, paradoxalt nog likriktas deras utbud då alla strävar efter att erbjuda en av konsumenterna omtyckt, likartad produkt i litet olika omslagspapper (Pålsson Syll 2001; Bourdieu 1999:28ff.).

Televisionens allt större inflytande över pressen är likaså en medial likriktningsfaktor. Det märks bl.a. av att en del tidningars traditionella ledare och ledarsidor har ersatts och kompletterats med mera lättsmält och underhållande material skrivet av någon tevekändis. Det är medierna med televisionen i spetsen som sätter agendan, och deras främsta syfte har blivit att underhålla och roa, informationsfunktionen och -uppgiften är ofta en andra rangens fråga. Det här kallas för att anpassa sig till tidens krav och allmänhetens smak. Publikens – medborgarnas – smak, förväntningar och behov är emellertid styrda och skapade av medierna själva. Särskilt i tv-mediet råder en panikartad rädsla för att tråka ut tittarna och en strävan efter att vara underhållande till vilket pris som helst (Bourdieu 1999:112ff.). Medierna besitter alltså problemformuleringsprivilegiet (Gustafsson [1989] 1999): de bestämmer vad som debatteras, vad som inte

debatteras, hur man debatterar samt vilka som debatterar (Andersson 1995). En intressant detalj i det här sammanhanget är att i folkmun började tv-apparaten redan år 1962 skämtsamt och nedsättande kallas för dumburk (Nationalencyklopedins Internet-tjänst odaterad).

Är det då verkligen så att mediekulturens tidevarv i stor utsträckning är synonymt med en underhållnings- och synlighetskultur? Enligt Gablers övertygande argumentation är svaret tveklöst ja: vår världsbild och kultur formas i ett "bortom verklighetsperspektiv" [postreality] där den underhållande och rollspelande människan [Homo scaenicus] är kung, för övrigt ofta för "en dag". Själva vardagslivet blir till ett rollspel med förebild i underhållningskulturen; en scen där man skriver, regisserar och har huvudrollen i föreställningen om sig själv. Verkligheten blir underhållning och underhållning blir verklighet. Social kompetens innebär i den här kontexten att man har en välutvecklad talang för att spela de varierande roller som olika situationer fordrar både trovärdigt och – framförallt – på ett sätt som väcker uppmärksamhet (Gabler 1999:7ff.,192ff.). Ett tecken i tiden är likaså att journalister blir "kommunikatörer" och att publicister blir "kreatörer" (Galeano 2002).

7.3. Infokrati och mediemakt

Aktiva politiker lade i ett tidigt skede märke till och påtalade de förändringar som var på gång i medieklimatet. Att just politikerkåren var först ute har sannolikt sin förklaring i de delikata relationer som råder mellan målinriktade politiker beroende av publicitet och synlighet och ambitiösa redaktörer på jakt efter exklusiv information direkt från maktens och beslutsfattandets centrum (Ginman 1983). En synnerligen intressant beskrivning av den påbörjade processen, som samtidigt är en tidig karakteristik av vad som kunde kallas för initialskedet i mediekulturens tidevarv i Finland, gavs av landets dåvarande statsminister Kalevi Sorsa, som i ett festtal på Finlands socialdemokratiska partis partimöte i Lahtis 10.6.1984 utredde medias maktställning genom att introducera ett nytt begrepp – "infokrati":

I informationssamhället håller den parlamentariska demokratin på att få en utmanare i "infokratin", i informationsmakten. Den tycks utmärkas av en stor icke-intellektualitet, av att reflexion över samhälleliga (och även andra problem) undviks, av att politiska frågor vänds till personfrågor samt av en total kritiklöshet gentemot sin egen verksamhet (Kääriäinen 2004; Väisänen 1992:46).

I samma tal sade Sorsa vidare att det för ett demokratiskt samhälle är väsentligt att det offentliga ordet är kritiskt, men att det också bör vara objektivt. Brister häri, oavsett om syftena är kommersiella eller politiska, kan visa sig vara ödesdigra för demokratin (Kinnunen, Liimatainen, Salo & Härmäläinen 2002; Väisänen 1992:46). Statsministerns kritik gav naturligtvis upphov till en livlig debatt bland såväl politiker, redaktörer som forskare. Ett med tanke på demokratins livskraft och förankring intressant samt medieoptimistiskt inlägg framfördes av medie- och samhällsforskaren Kauko Pietilä, som menade att Sorsas reaktion berodde på att de gamla partibaserade maktstrukturerna höll på att vittra sönder pga. att de politiska partierna successivt hade förlorat stödet från de befolkningsgrupper som en gång burit fram dem. Därför hade medierna tagit partiernas plats som de primärt demokratibärande organen (Väisänen 1992:47f.).

Historikern Thorsten Nybom (1997:195), som företräder en mera krass och kritisk hållning till medias roll i den demokratiska processen, framhåller å sin sida att "journalistiken gradvis övergått från att vara en institutionaliserad kritiker till att bli en illegitim maktbärare". Fenomenet som han kallar för "journalnihilismen" vinner mer och mer terräng i medierna. Denna maktfullkomliga och i verklig mening ansvarslösa form av journalistik ser sig som en förment allmänhetens tjänare och anser att allt annat och alla andra – inklusive vetenskapen – representerar illegitima särintressen. "Man utgår således ifrån att man absolut *ingenting har att lära av någon*, men att man icke desto mindre har en automatisk och *obegränsad rätt att undervisa alla om allting*" (Nybom 1997:219ff.). Han framhäver vidare – och här skräds det minsann inte på orden:

Journanihilismen anser sig producera en specifik typ av kollektiv nytthet – "information" – vars innehåll, form och värde den själv exklusivt bestämmer över. Detta anses, i sin tur, kräva en specifik, men icke närmare definierad, typ av "professionalism" som till skillnad från samtliga tidigare typer av professionalism inte kräver någon förankring i väldokumenterad teoretisk eller praktisk sakkunskap. Därför, när man nu som så ofta sker, betraktar "informations-" och "kunskapssamhället" som synonyma och utbytbara storheter, är detta följaktligen inte bara insiktslöst utan det är fatalt. Informationssamhället är och förblir kunskapssamhällets motsats och journalistiken kan inom en mycket snar framtid visa sig vara den institutionaliserade vetenskapens fiende till döds!

Från text, som sagt. Tillspetsad, provokativ, sarkastisk – måhända är undermeningen att ge svar på tal, att karrikera journanihilismens egna metoder?

Kanhända verkade "Orwells år" som inspirationskälla för Sorsas ordval: infokrati, informationsmakt. Egentligen är det en form av mediaokrati [mediaocracy] (Schechter & Karr 2003), mediernas (över)välde eller mediemakten, han hudflänger. Det är viktigt att uppmärksamma den här distinktionen, eftersom begreppet infokrati verkar vara långtifrån entydigt definierat. Det förekommer bl.a. som synonym till cyberdemokrati [cyberdemocracy], med positivt laddade förtecken (Low 2001). Infokratisamhället jämföras det oaktat även med Orwells dystopiska "1984" som motpol till det positivt laddade "Infopolis", informationsstaden, som liknas vid det antika Aten (van den Besselaar odaterad). Inom organisationsforskningen används begreppet i samband med byråkrati. Den klassiska, hierarkiska byråkratin sägs bli ersatt av infokrati som organisationsmodell, vilket dock inte betyder att organisationen skulle frigöras från byråkratins traditionella bojar. Övervakningen byter endast skepnad och utövas i osynliga strukturer genom kontroll av information – infokrati. I de nya strukturerna är tempot uppskruvat och nuet mera komplext, och det gäller att förhålla sig till en mångfaldigad mängd olika val. En ny social ordning växer fram där det fundamentala är att snabbt och effektivt scanna in information, värdera den och på basis av det bilda sig en

uppfattning om den uppkomna situationen istället för att som i den tidigare modellen beredvilligt låta sig ledas och styras. Den som bemästrar mängderna av information kan därför behärska hela organisationen (Dencik 2004; Clawson 2000; Zuurmond 1994).

Senare blir Sorsas kritik av medierna betydligt skarpare i ett tonläge som bär tydliga spår av desillusion. Han anser att informationsförmedling har blivit en ren affärsverksamhet där man skriver, bandar, filmer och förmedlar det som säljer och att sakernas samhällseliga betydelse inte längre är något nyhetskriterium, istället är t.ex. tidningarna fyllda med ett lättsamt och ovidkommande förströelsematerial. "Informationsbusinessens" enda verksamhetsmål är att maximera vinsterna. Vanliga medborgares världsbild är den som medierna förmedlar och den blir alltmer förvriden pga. starka kommersiella och politiska intressen (Sorsa 1999; Mäkinen 1995). Till syvende och sist är det således medias kommersialisering och infantiliserande inverkan som Sorsas kritik riktar sig emot. Enligt sociologen Lorentz Lyttkens är det just kontrollen över information och kunskap som ger makt åt media. Det här är inte minst en demokratisk fråga, då vår på inhämtad kunskap och reflexion grundade samhällsbild i huvudsak formas och kontrolleras av läroböcker, skola samt media, som därför är en mycket viktig maktresurs för att vinna inflytande över andras föreställningar, attityder och verklighetsbild (Carlgren 1988).

Det här är en omständighet som samhällsforskningen – samt en paternalistisk samhällskontroll – redan år 1910 tillmätte stor betydelse. I ett föredrag under Tysklands första sociologdagar säger nämligen Max Weber att sociologföreningen efter noga övervägande satt som sin första vetenskapliga uppgift att undersöka tidningspressens sociologi. Därefter skisserar han upp ett vidlyftigt och ambitiöst forskningsprogram där högsta prioritet ges åt hur pressen danar "vår tids människa". Man skulle utforska hur pressen påverkar objektiva överindividuella kulturvärden, hur de förändras samt vilka av massornas allmänna uppfattningar och förhoppningar som tillintetgörs och vilka som omformas. Ja, man skulle inte mindre än utreda pressens inflytande över

själva livskänslan [Lebensgeföhle], vad i den som slutgiltigt förgörs och vad som eventuellt skapas på nytt (Weber 1985).

7.4. Medieanvändning och -utbud

Televisionen är det överlägset mest använda mediet. Över 10-åriga finländare hade som huvudsaklig verksamhet att i genomsnitt titta 2 timmar 16 minuter per dygn på teve under en mätperiod som sträckte sig från mars 1999 till februari 2000. Under samma tidsperiod lyssnade över 10-åriga finländare som huvudsaklig verksamhet i genomsnitt 9 minuter per dygn på radio, läste tidningar i genomsnitt 15 minuter per dygn, veckotidningar, tidskrifter och magasin i genomsnitt 4 minuter per dygn, böcker i genomsnitt 12 minuter per dygn samt sysslade med ospecificerat läsande i genomsnitt 15 minuter per dygn. Tidsförbrukningen för att lyssna/titta på skivor/kassetter var i genomsnitt 4 minuter/dygn. Olika datorhobbyer upptog i genomsnitt 11 minuter per dygn (Niemi & Pääkkönen 2001:84ff). Medieanvändningsmönstren är i huvuddrag likartade i de övriga nordiska länderna (Carlsson & Harrie 2001).

Mätt enligt finländska medborgares snittidsförbrukning av olika medieformer är televisionen således i en klass för sig. Som huvudsaklig verksamhet uppgår den totala genomsnittliga användartiden för de övriga medierelaterade sysselsättningarna – radio, press, litteratur, skivor/kassetter och datorer – till 1 timme 10 minuter per dygn. Tv-mediet står därför ensamt för över två tredjedelar av den totala genomsnittliga användartiden för medier bland finländare som fyllt 10 år. Som allmän fritidssysselsättning spelar televisionen också en mycket framträdande roll, då 35 % av all fritid åtgår till den. Den näststörsta fritidssysselsättningen, socialt umgänge, upptog 17 % av finländarnas fritid, medan läsning och motion stod för 12 % vardera (Niemi & Pääkkönen 2001:33).

Dessutom, sett över en period av 20 år är ett ökat tv-tittande den mest påtagliga förändringen i 10–64-åriga finländares genomsnittliga tidsanvändning. Detta åskådlig-

görs i tabell 7.1, där några centrala aktiviteter redovisas. En fullständig redovisning, som följaktligen summerar till 24 timmar, återges i Niemi & Pääkkönen (2001:54).

Tabell 7.1

10-64-åriga finländares genomsnittliga tidsanvändning per dygn höstarna 1979, 1987 och 1999

Huvudsaklig aktivitet	Använd tid, timmar.minuter/dygn			Tagit del av aktiviteten, procent		
År	1979	1987	1999	1979	1987	1999
Förvärvsarbete, inkl. resor	3.41	3.53	3.43	48.8	49.3	45.2
Hem- och hushållsarbete, inkl. resor	2.46	2.47	2.51	88.9	90.4	90.3
Skolgång och studier, inkl. resor	1.17	1.05	1.00	23.4	20.8	17.7
Sömn	8.30	8.24	8.29	100.0	100.0	99.9
Födointag	1.20	1.13	1.14	99.7	99.4	98.9
Umgåtts med familjen	0.12	0.12	0.07	27.8	30.0	22.0
Umgåtts med bekanta	1.00	0.58	0.45	58.5	61.2	50.9
Läsande	0.48	0.49	0.42	78.3	77.4	65.8
Radiolyssnande	0.08	0.10	0.04	17.8	20.1	10.5
Tv-tittande	1.18	1.41	2.10	72.1	81.6	86.3

Källa: Niemi & Pääkkönen 2001, Statistikcentralen

Det genomsnittliga tv-tittandet bland 10–64-åriga finländare har alltså under en 20-årsperiod 1979–1999 ökat från 1 timme 18 minuter till 2 timmar 10 minuter per dygn. Ökningen är uppseendeväckande, hela 67 %. Även den andel som vid samma tidpunkter har tagit del av aktiviteten tv-tittande har stigit kraftigt, från 72,1 % år 1979 till 86,3 % år 1999. I slutet av perioden börjar det genomsnittliga tv-tittandet per dygn och andelen personer som sysslat med aktiviteten komma ifatt hem- och hushållsarbete, som under hela perioden legat på samma stabila nivå: genomsnittlig tidsförbrukning ca 2 timmar 50 minuter per dygn samt 90 % involverade i sysselsättningen. Eftersom tv-tittandet som huvudsaklig verksamhet har expanderat så kraftigt och antalet timmar per dygn inte har ökat – tid är en ändlig resurs på individplanet – är trenden förstås nedåtgående för de flesta andra aktiviteter. Det genomsnittliga läsandet

har minskat med 6 minuter per dygn från 1979 till 1999, och andelen personer som överhuvudtaget läste någonting som huvudsaklig verksamhet vid de tillfällen mätningarna utfördes har minskat med ca 13 procentenheter, från 78,3 % till 65,8 %. Likadan är utvecklingen för radiolyssnande som i genomsnitt minskat med 4 minuter per dygn, andelen som uppgett radiolyssnande som huvudsaklig aktivitet har under perioden 1979–1999 minskat med ca 7 procentenheter. Siffrorna för social samvaro som primär aktivitet är också i avtagande, såväl beträffande umgänge med familjen som med bekanta. Det genomsnittliga umgänget med bekanta har minskat med hela 15 minuter/dygn, från 1 timme år 1979 till 45 minuter år 1999. En smula förvånande är att den genomsnittliga tidsanvändningen för utbildning – skolgång och studier – har minskat, dessutom påfallande mycket: från 1 timme 17 minuter per dygn år 1979 till 1 timme år 1999. Andelen medverkande minskade med knappa 6 procentenheter, från 23,4 % år 1979 till 17,7 % år 1999. Var blev det livslånga lärandet och kunskaps-samhället?

7.4.1. Televisionen

Tv-tittande som huvudsaklig verksamhet har dessutom stärkt sin position i alla befolkningsgrupper, ty oavsett kön, social ställning eller ålder har den genomsnittliga tidsanvändningen för tv-tittande genomgående ökat. Denna omständighet illustreras i tabell 7.2, som är sammanställd på basis av uppgifter i Niemi & Pääkkönen (2001:62ff.).

Tabell 7.2

Finländares genomsnittliga tidsanvändning (timmar.minuter) per dygn för tv-tittande 1987-1988 och 1999-2000

	Män			Kvinnor		
	1987-1988	1999-2000	Ökning, procent	1987-1988	1999-2000	Ökning, procent
Alla över 10 år	1.53	2.26	29	1.37	2.08	32
Alla yrkesverksamma/ förvärvsarbetande	1.42	2.03	21	1.23	1.40	20
Lantbruksföretagare	1.25	1.56	36	1.16	1.49	43
Övriga företagare	1.31	2.04	36	1.19	1.26	9
Högre tjänstemän	1.31	1.50	21	1.06	1.34	42
Lägre tjänsteman	1.49	2.05	15	1.22	1.37	18
Arbetslagare	1.48	2.10	20	1.34	1.56	23
Arbetslösa	2.35	3.41	43	1.55	2.52	50
Arbetsoförmögna/invalid- pensionerade	2.33	3.17	29	2.04	2.54	40
Övriga pensionerade	2.23	3.12	34	2.13	2.56	32
Skolelever/studerande	1.58	2.19	18	1.38	2.07	30

Källa: Niemi & Pääkkönen 2001, Statistikcentralen

Män tittar mera på teve än kvinnor. Från 1987–1988 till 1999–2000, under förloppet av ett drygt decennium, hade män ökat sitt tv-tittande med 29 % och kvinnor med 32 %. Arbetslösa män såg mest på teve, kategorin hade ökat sitt genomsnittliga tv-tittande med hela 43 % sedan 1987–1988. För den största relativa ökningen står emellertid kategorin arbetslösa kvinnor, som under mätperioden ökade sitt genomsnittliga tv-tittande med inte mindre än 50 %. Pensionerade samt arbetsoförmögna/invalidpensionerade män hade på ett drygt decennium ökat sitt genomsnittliga tv-tittande med omkring en tredjedel. Kategorin övriga pensionerade kvinnor hade likaså ökat sitt tv-tittande med en tredjedel, medan arbetsoförmögna och invalidpensionerade kvinnors snittid för tv-tittande som huvudsaklig verksamhet hade ökat med inte mindre än 40 %. Både bland män och kvinnor såg inte helt oväntat yrkesverksamma/förvärvsarbetande minst på teve som huvudsaklig verksamhet; bägge kategorierna hade i alla fall ökat

sitt tv-tittande med en femtedel från 1987–1988 till 1999–2000. Kategorin kvinnliga skolelever/studerande använde i genomsnitt 30 % mera tid för tv-tittande 1999–2000 jämfört med 1987–1988. Däremot hade under mätperioden manliga skolelever/studerande ökat sitt tv-tittande med i de här sammanhangen moderata 18 %. Den här kategorin hade dock ökat sin genomsnittliga tidsanvändning framför en tv-liknande skärm avsevärt mera än vad siffrorna för tv-tittande visar, ty som huvudsaklig aktivitet ökade datorhobbyn bland 10–14-åriga män från 20 minuter/dygn 1987–1988 till 1 timme 13 minuter 1999–2000 och bland 15–24-åriga män från 5 minuter/dygn 1987–1988 till 46 minuter 1999–2000. I absoluta tal är ökningen bland kvinnor i samma åldersklasser inte alls lika frapperande: datorhobbyn som huvudsaklig verksamhet bland 10–14-åriga kvinnor ökade från en snittid på 2 minuter/dygn 1987–1988 till 23 minuter 1999–2000; i åldersklasserna 15–24 år är motsvarande snittidsanvändningar 1 minut/dygn 1987–1988 respektive 11 minuter 1999–2000 (Niemi & Pääkkönen 2001:92f.,98f.).

Bland yrkesverksamma/förvärvsarbetande såg gruppen kvinnliga företagare i genomsnitt minst på teve 1999–2000. Sedan 1987–1988 hade kategorin ökat sitt genomsnittliga tittande med endast 7 minuter, eller 9 %. Procentuellt hade kvinnliga lantbruksföretagare samt kvinnliga högre tjänstemän ökat sitt genomsnittliga tv-tittande mest, med 43 respektive 42 %. Trots det använde kvinnliga högre tjänstemän 1999–2000 nästminst tid för tv-tittande som primär verksamhet. Bland kvinnor såg arbetstagare och lantbruksföretagare i genomsnitt mest på teve. Bland yrkesverksamma/förvärvsarbetande män är det likaledes arbetstagare som i genomsnitt såg mest på teve som huvudsaklig verksamhet 1999–2000, kategorin hade ökat sitt tv-tittande med en femtedel sedan 1987–1988. Högre tjänstemän och lantbruksföretagare förbrukade minst tid på teve som huvudsaklig verksamhet bland männen 1999–2000; det oaktat hade högre tjänstemän ökat sin snittid med 21 % och lantbruksföretagare med hela 36 % sedan 1987–1988.

Arbetslösa, arbetsoförmögna/invalidpensionerade och andra pensionärer är således de verkliga storförbrukarna av teve mätt enligt huvudsaklig verksamhet. Alla tre kategorier

iernas snittider överstiger tre timmar per dygn 1999–2000. Under ett drygt decennium, från 1987–1988 till 1999–2000, hade arbetslösa ökat sitt genomsnittliga tv-tittande från 2 timmar 17 minuter till 3 timmar 17 minuter/dygn. Ökningen är iögonenfallande stor, hela en timme. Bland yrkesverksamma/förvärvsarbetande ökade under samma period snittiden för tv-tittande som huvudsaklig verksamhet med 19 minuter, från 1 timme 33 minuter till 1 timme 52 minuter/dygn – även det en beaktansvärd förändring i tidsanvändningsmönstret (Niemi & Pääkkönen 2001:45,60f.).

Tidsanvändningen för tv-tittande som huvudsaklig aktivitet hade knappast kunnat tillta så här kraftigt utan den ansevärda ökningen av tv-utbudet som samtidigt har ägt rum. Det rikstäckande finländska televisionsutbudet genomgick sin största omvandling hittills i och med den s.k. kanalreformen år 1993, då det kommersiella tv-bolaget MTV startade en egen kanal, MTV3. Tidigare hade MTV hyrt reklamfinansierad programtid på public service-bolaget YLEs kanaler TV1 och TV2. MTVs sändningstid uppgick till ca 20 % av det två kanalernas totala utbud (Sauri 2002a). Redan i mitten av 1980-talet hade dock ökad konkurrens från kabel-tv och satellitkanaler lett till att YLE, MTV och telecomföretaget Nokia bildade bolaget Kolmostelevisio, som beviljades koncession att finansiera sin verksamhet med att sända regional reklam. Inledningsvis ägde YLE 50 %, MTV 35 % och Nokia 15 % av bolaget. Kanal 3 [Kolmoskanava], som bolagets kanal kom att heta, skulle ha en utpräglat underhållande och avkopplande profil för att bemöta flödena av underhållning från kabel-tv och satellitkanaler. Sändningarna inleddes i Helsingfors med omnejd i slutet av år 1986. Följande år utvidgades sebarhetsområdet till Tammerfors och vid årsskiftet 1987–1988 till Jyväskylä och Åbo. Ambitionen var att skapa en tredje landsomfattande tv-kanal och man kan säga att den uppfylldes nyårsnatten 1993, då MTV3 började sina sändningar. Därförinnan hade Kolmostelevisio blivit dotterbolag till MTV, som efter en större affärstransaktion år 1989 med den hittills största ägaren YLE ägde 65 % av bolaget (Ruhanen 2004). År 1996 beviljades kommersiella Channel Four Finland [Nelonen] koncession för en fjärde rikstäckande tv-kanal och när kanalen året därpå inledde sina sändningar inträffade följande stora förändring i det nationella tv-landskapet (Sauri 2002a).

Tabell 7.3, som baserar sig på data redovisade i Löyttyniemi (1997) och Aslama & Karlsson (2002:9; 2001:11), visar att mellan åren 1985 och 1995 tredubblades det sammanlagda finländska tv-utbudet, från ett genomsnitt på 94 timmar till 262 timmar per vecka. Kommersiella MTV, som år 1993 började sända i egen kanal MTV3, mer än femdubblade och public service-bolaget YLE fördubblade sitt utbud. Sedan år 1995 har MTVs sändningsvolym varit tämligen stabil, drygt 100 timmar/vecka, som redan det täcker så gott som två tredjedelar av en veckas totala antal timmar; YLE har i sina två kanaler ökat sitt utbud med ungefär en tredjedel under samma tidsperiod. Nelonen, som dök upp som en kommersiell konkurrent till MTV3 på den nationella arenan år 1997, sände inledningsvis 45 timmar per vecka och har därefter stadigt ökat sitt utbud till det dubbla år 2001. Framförallt Nelonen bidrog till att det totala tv-utbudet från år 1995 till år 2001 ökade med drygt 50 %, från ett genomsnitt på 262 timmar till 397 timmar per vecka.

En talande beskrivning av det finländska tv-utbudets utveckling under perioden 1985–2001 är att den minsta aktörens, Channel Four Finlands, utbud år 2001 är ungefär lika stort som det sammanlagda utbudet år 1985. Värt att notera i tabell 7.3 är också att kommersiell tv har ökat sitt utbud från en femtedel av det totala, rikstäckande utbudet år 1985 till närapå hälften femton år senare. Den landsomfattande kommersiella televisionens genomsnittliga tittar- eller marknadsandel var år 2001 drygt 50 % och public service-bolaget YLEs knappt 45 %, medan andra kanaler hade en marknadsandel på ca 5 % (Finnpanel 2003).

Tabell 7.3

Programutbud (genomsnittligt antal timmar per vecka) i de rikstäckande tv-kanalerna 1985, 1995 och 1997-2001; digitala sändningar, som startades år 2001, är ej medräknade

År	YLE TV1 & TV2	MTV MTV3	Channel Four Finland Nelonen	Sammanlagt
1985	75	19	Inga sändningar	94
1995	156	106	Inga sändningar	262
1997	169	103	45	317
1998	185	106	66	357
1999	188	102	83	373
2000	200	103	90	393
2001	201	108	88	397

Källor: Aslama & Karlsson 2002:9; 2001:11, Trafik- och kommunikationsministeriet
Löyttyniemi 1997

Ett omvälvande steg i teknisk bemärkelse togs i augusti 2001, då de första digitala sändningarna startade. Fem public service och åtta kommersiella kanaler, innefattande digitala versioner av de redan förekommande fyra landsomfattande kanalerna baserade på analog teknologi, beviljades år 1999 koncession för att börja sända digitalt (Sauri 2002a). När de digitala sändningarna väl har kommit igång på allvar och den nya tekniken funnit sin plats i människors medvetanden och vardagsrum kommer följande (jätte)kliv att tas i tevekulturens historia. Ett mångdubblat tv-utbud och större valfrihet kommer med intill visshet gränsande sannolikhet att också lämna avtryck på det mentala och sociala planet.

En trend i det nationella tv-utbudet har varit att andelen program med hårda fakta och kortfattad, telegramliknande information samt fiktions- och underhållningsserier har ökat, medan andelen mera nyanserade, fördjupande sak- och kulturprogram har minskat. En annan tydlig trend är att i all synnerhet de kommersiella kanalerna, som eljest också är mera underhållningsbetonade, alltmer börjat dokumentera och synliggöra 'vanliga människors liv' samt blanda underhållning, fakta och fiktion till infotainment och faction även i sakprogrammen. År 2001 bestod nästan 80 % av Nelonens och ca 40 % av MTV3s sakprogram av dylika mixer. Samtidigt börjar alltfler program som klassificeras som underhållning få inslag av verklighetsteve [reality TV] (Aslama, Hellman & Sauri 2002), där vardagsdramatik och 'vanliga människor' ofta ställs i

fokus som huvudrollsinnehavare i äventyrs-, överlevnads- och (par)relationstävlingar, i vilka den sociala dimensionen och det sociala spelet vanligtvis faller avgörandet.

Dokusåpan [docu soap, förkortning av documentary soap], som är något av verklighetsteves flaggskepp och mest framgångsrika format, är en hybrid som bygger på och förenar traditionella och väl beprövade framgångskoncept i televisionens historia; den innehåller för det mesta såväl idrottens och frågesportens spännings- och tävlingsmoment som den fiktiva tv-seriens sociala identifikationsprocess där tittaren så småningom blir mer och mer familjär med rollgestalterna och deras interna relationer. Därtill innehåller dokusåpan ett nytt element: dokumentär gruppdynamik – man samlar en grupp människor, tilldelar dem bestämda roller och ger en publik möjlighet att följa med hur de beter sig (Berggren 2004). I en del av verklighetsteves dokusåpor görs det mest intima och privata till publikt och offentligt genom den titthålsdokumentation som dokusåpaformatet bygger på. Publiken ges med andra ord tillfälle att ge utlopp för sin dragning till fönstertittande med inslag av voyeurism utan att beväras av eventuella moraliska betänkligheter. I extrema fall exploaterar verklighetsteve oblygt tittarnas allra sämsta sidor, som deras böjelse för att se andra stötas ut ur en social gemenskap, visserligen konstruerad, eller bli nedlåtande bemötta och förnedrade på andra sätt och med andra medel: verklighetsteve övergår i förnedringsteve. Det finns en absurd underström i förnedringsteves popularitet, då det som förlöjligas och förnedras i regel liknar och representerar den 'lilla, vanliga människan Vemsomhelst', dvs. den överväldigande majoriteten av tittare. Vilka mekanismer exponeras egentligen här? Självförakt som folksjukdom? Det förljugna som livshållning? Där verkligheten blir underhållning och underhållning verklighet bildas en gråzon där människovärde och integritet många gånger offras först (Kevin 2004). Det blir sannernligen spännande att bevittna vad digitalteves definitiva genombrott kommer att innebära – det 'digiautomatiska' underhållningsparadiset?

Underhållningsboomen – och ett ängsligt sneglande på de senast uppmätta tittarsiffrorna – väcker emellertid inte odelad förtjusning hos alla medborgare. I en enkätundersökning, som redovisas av Jääsaari (2004), framkommer att över hälften av

svararna ansåg att den finländska televisionen håller på att bli för underhållningsbetonad; å andra sidan var en knapp tredjedel av motsatt åsikt. Enigheten var större beträffande jakten på höga tittarsiffror. Hela 69 % höll med om att tv-kanalerna i alltför hög grad endast eftersträvar att uppnå så höga tittarsiffror som möjligt; endast 14 % tyckte det motsatta. Intressant är att jämnt hälften av respondenterna ansåg att också public service-bolaget YLE anammar tidsandan och främst är intresserat av tittarsiffror; en andel på hela 29 % var dock av motsatt åsikt.

I nordisk television var den ursprungliga orsaken till att producera blandprogram uttryckligen samhällstillvänd. Avsikten var att locka en större publik till samhällsmaterialet med hjälp av olika typer av underhållning (Örnebring 2001). Programtypen skulle följaktligen fungera som teveförmedlad edutainment i samhällsorienterade ämnen i den anda av folkupplysning och -bildning som har starka traditioner i Norden. Idag sätter denna gränsöverskridande genre sin prägel på åtskilliga traditionella programtyper: service- och hobbyprogram, pratshower och verklighetsteve är i allt mindre grad varken renodlat informativa eller underhållande. Istället erbjuds allt mer och mer mixer, både och – infotainment – i ett och samma paket. Infotainmentkonceptet hämtar inte sällan sitt material ur den privata sfären och kan gå in på allt från mänskliga relationer till mer eller mindre spännande hobbyer eller andra, helst spektakulära, verksamheter (Aslama, Hellman & Sauri 2002). Den här human interest-journalistiken vann terräng i pressens nyhetsproduktion redan under 1800-talets första hälft, då den främst riktade sig till en växande arbetar- och medelklass. Dess primära målsättning är inte att förmedla information av seriös karaktär; den inriktar sig på att roa och förströ genom att omväxlande vara vardaglig, känslösam, personifierad eller sensationslysten.

Human interest-journalistiken är nära förknippad med nyhetsjournalistikens ökande kommersialisering och även med dess tabloidisering (McQuail 2000:339f.,496). I en relativt tidig analys av nyhetsinslag av den här typen placerades human interest i ena ändan av ett kontinuum och information i den andra (Breed 1956). Informativt och human interest material betraktades alltså som varandras motpoler. En så här sträng definition av termen betyder att human interest-journalistik likställs med underhåll-

ning och förströelse; att använda underhållning som instrument för att fånga och fångsla nya och allt bredare läsarskaror var nog en omständighet som verkade som en ekonomisk drivkraft till att journalistiken med ett "mänskligt ansikte" och en "människonära dimension" lanserades i början av 1800-talet. Likaledes synes ekonomiska faktorer ligga bakom infotainmentgenrens och human interest-journalistikens expansion i tv-rutan under slutet av 1900-talet, eftersom fenomenen går hand i hand med en ökad kommersialisering och hårdare konkurrens (Aslama, Hellman & Sauri 2002; Brants 1998).

7.4.2. Dagspressen

Finland har varit och är fortfarande ett jämförelsevis starkt tidningsland. De finländska dagstidningarnas sammantagna upplaga på 446 exemplar per 1000 invånare var år 2001 högst inom EU. Som god tvåa följde Sverige med 415 exemplar per 1000 invånare. Därefter var avståndet stort till de nästkommande Österrike och Storbritannien med totalupplagor på 301 respektive 300 exemplar per 1000 invånare. En allmän trend både i Finland och i EU:s övriga medlemsstater är att de totala dagstidningsupplagorna har minskat: från år 1991 till 2001 minskade den finländska sammantagna upplagan med 16 %, medan t.ex. den svenska minskade med 20 %, den danska med 23 % och den brittiska med 18 %. I USA uppgick upplagenedgången till 22 %, från en totalupplaga på 251 exemplar per 1000 invånare år 1991 till 196 exemplar per 1000 invånare år 2001 (Sauri 2002b; 2002c). Den finländska dagspressens totalupplaga i förhållande till befolkningens mängd är följaktligen relativt stor, och dess tillbakagång, 16 %, var dessutom förhållandevis liten i 1990-talets turbulenta medieklimate.

Sett ur ett snittanvändarperspektiv är tidningar den nästmest anlitade medietypen. Som huvudsaklig verksamhet bland över 10-åriga finländare uppgick den totala genomsnittliga användartiden för tidningsläsande till 15 minuter per dygn åren 1999–2000. Trots andraplatsen är således tidningsläsande som huvudsaklig sysselsättning distanserat av tv-tittande med ca två timmar per dygn (Niemi & Pääkkönen 2001:78). På årsbasis betyder det här att televisionen upptar ungefär en månad mera av genomsnitts-

finländarens tid än tidningsläsande – återigen siffror som talande belyser teves hegemonistiska position i medielandskapet. Tidningsläsande står för ca en tredjedel av det totala genomsnittliga läsandet åren 1999–2000. Under ett drygt decennium, från åren 1987–1988 till 1999–2000, minskade den dagliga snittiden för tidningsläsande som huvudsaklig verksamhet med 5 minuter eller med 25 %. Under samma period minskade det genomsnittliga sammantagna läsandet med 7 minuter, från 53 till 46 minuter per dygn, eller med 13 %.

Betydligt intressantare – och för tidningspressen mera bekymmersamt med tanke på dess långsiktiga fortlevnad i nuvarande form – är ändå det faktum att under ett genomsnittligt dygn åren 1999–2000 läste som huvudsaklig verksamhet knappt 40 % av befolkningen en tidning/tidningar, vilket är en minskning med ca 15 procentenheter sedan åren 1987–1988, då 54 % tog del av verksamheten under ett genomsnittsdygn. Andelen över 10-åriga finländare som läste någonting överhuvudtaget som huvudsaklig verksamhet hade minskat med 11 procentenheter, från 77 % ett genomsnittsdygn åren 1987–1988 till 66 % åren 1999–2000. Trots ett högt utgångsläge hade tv-tittande å andra sidan behållit sina positioner på mediemarknaden och mer därtill: åren 1987–1988 hade 81 % tittat på tv som huvudsaklig aktivitet under ett genomsnittsdygn, vid mätningarna åren 1999–2000 hade andelen ökat till 86 % eller med 5 procentenheter (Niemi & Pääkkönen 2001:78).

I Finland har den 4–7 gånger i veckan utkommande dagstidningen traditionellt prenumererats hem, och den har av hävd haft en hög status. Att prenumerera på minst en dagstidning har närmast betraktats som en medborgerlig dygd, praktiskt taget som en skyldighet och ett normativt uttryck för att kunna göra anspråk på att vara en "ordentlig medborgare". Den finländska dagstidningen har uppfattats som en omnibus-tidning, en tidning för alla, som ett massmedium som kompletterar den offentliga sektorns tjänster samt främjar yttrandefrihet och därmed demokratin.

Lösnummerförsäljning har med undantag av kvällspressen varit ytterst liten. Icke-prenumeranter har förstås alltid funnits, men deras antal ökade markant under 1990-

talets första hälft då en tydlig brytning ägde rum i samband med den djupa ekonomiska depressionen, som särskilt för Finlands och Sveriges del anses vara den utlösande faktorn för inställda prenumerationer och upplageras. I Finland, Sverige och Norge hade nämligen tidningspressens samlade upplagor kontinuerligt vuxit ända fram till början av 1990-talet i motsats till övriga länder i Europa, där totalupplagorna redan tidigare hade börjat minska. Ett argument som framförts är att i Norge, som inte drabbades tillnärmelsevis lika hårt av depressionen som Finland och Sverige, klarade sig också tidningen jämförelsevis bra: år 1991 hade de norska dagstidningarna en totalupplaga på hela 590 exemplar per 1000 invånare, år 2001 var totalupplagan fortsättningsvis hög eller 563 exemplar per 1000 invånare. Under den tioårsperiod som inleddes med den ekonomiska depressionen minskade alltså de norska dagstidningarnas totalupplaga med endast knappa 5 %, medan motsvarande nedgång i Finland var 16 % och i Sverige 20 % (Hujanen 2002; Sauri 2002c; Löyttyniemi 1997).

Konsumentundersökningar bekräftar även tesen att den ekonomiska djupdykningen i början av 1990-talet är den största enskilda orsaken till dagstidningarnas upplagenedgång under nämnda decennium (Hujanen 2002; Löyttyniemi 1997). På direkta förfrågningar om varför tidigare trogna prenumeranter inte förnyade sina prenumerationer hänvisades alltsomoftast till just ekonomiska svårigheter förorsakade av arbetslöshet. De hushåll som drabbades av arbetslöshet var ofta tvungna att avstå från det som förut ansetts höra till det mest elementära, och då hörde den återkommande andliga spis som en prenumererad dagstidning representerar till de utgiftsposter som många gånger fick stryka på foten.

Trots att tiderna för merparten av de drabbade blev bättre, så återupptogs inte alltid de tidigare medievanorna. Medieanvändningsmönstren – människors mediebeteenden – hade under tiden hunnit förändras och många hade förmodligen lärt sig leva utan den regelbundenhet och kontinuitet som den prenumererade morgontidningen förr stått för. T.ex. en familjeman som blivit arbetslös vid 56 års ålder och prenumererat på samma morgontidning hela sitt vuxna liv motiverade sin avslutade prenumeration på följande sätt:

Efter att ha vant sig vid att den på morgonen inte längre finns i luckan, så saknar man den inte ens (Hujanen 2002).

Detta lakoniska konstaterande beskriver mycket väl den prenumererade morgontidningens ritualmässiga funktion som, trots att man under decenniernas lopp vant sig vid att läsa sin punktligt levererade tidning vid frukostbordet, ändå bara verkar representera ett inlärt beteende som vid plötsliga och oväntade livsförändringar utan större saknad kan läggas bort. Samtidigt som en del medelålders pga. strukturella omständigheter skildes från tidningarnas regelbundna läsekrets så växte det även upp en ny generation, som förmodligen tog modell av föräldrarna och eventuellt kom till den slutsatsen att det överhuvudtaget inte lönar sig att prenumerera på en dagstidning; man kan trots det vara informerad och en "ordentlig medborgare". Undersökningar pekar nämligen på att största delen av icke-prenumeranterna hör till de yngre åldersklasserna. Det har vidare visat sig att unga icke-prenumeranter, som i övrigt inte är ointresserade av att följa med vad som händer genom personlig omvärldsbevakning via både dagstidningar och andra medier, ofta anser att en prenumeration inte vore värd sitt pris. Man är övertygad om att oundgänglig och annan information vad gäller den 'stora världen' – Gesellschaft – behändigt kan inhämtas genom andra kanaler, företrädesvis via televisionen eller gratis på internet. Vardagens praktiska informationsbehov som uppstår i den 'lilla världen' eller närmiljön – Gemeinschaft – stillas å sin sida alldeles utmärkt genom att anlita sociala nätverk samt lokala och regionala reklamfinansierade gratistidningar, och som källa till avkoppling och underhållning mäter sig inte läsande med tv-tittande, resonerar man (Hujanen 2002). I enlighet med en distinktion utförd av Savolainen (1995a; 1995b:17ff.) kunde den förra formen – Gesellschaft – av vardaglig informationsanskaffning betecknas som orienterande [orienting] och den senare – Gemeinschaft – som praktisk [practical].

Den djupa ekonomiska depressionen i början av 1990-talet försvårade också utbudsidans eller tidningsförlagens verksamhetsförutsättningar, eftersom den innebar att annonsmarknaderna krympte. Annonser och reklam är en betydande inkomstkälla för förlagen. År 1989 var annonsintäkternas andel av tidningarnas resultat 73 %, medan

prenumerationsintäkter och lösnummerförsäljning stod för en dryg fjärdedel. Särskilt åren 1990–1993 minskade reklamföringen i massmedierna kraftigt, vilket ledde till att i mitten av 1990-talet hade annonsintäkternas andel av tidningarnas resultat sjunkit till drygt 50 %. Konsumentens, dvs. närmast prenumerantens, betydelse för tidningshusens resultatbildning ökade givetvis i motsvarande grad, och som tidigare konstaterats medförde depressionen att även prenumeranternas antal minskade i snabb takt. För att få ekvationen att gå ihop tvingades tidningarna höja sina prenumerationsavgifter, vilket i många fall kunde betyda ännu färre prenumeranter. Tala om onda spiraler.

För att ytterligare lägga sten på tidningsförlagens börda omformades annons- och reklammarknaderna under 1990-talet. Tidigare hade det rått en rätt så klar marknadsuppdelning: reklam avsedd för en lokal och regional marknad hade huvudsakligen kommit dagspressen till godo, medan tv-reklamen var riksomfattande till sin karaktär, och dessutom begränsades det enda kommersiella tv-bolaget MTVs verksamhet volymmässigt pga. dess status som hyresgäst hos public service-bolaget YLEs två kanaler. Den direkta konkurrensen om reklampengarna var följaktligen relativt måttlig; mediernas tävlan var betydligt hårdare om medborgarnas tidsanvändning. Som tidigare framhållits förändrades den finländska mediemarknaden radikalt under 1990-talet, då nya kommersiella aktörer dök upp och gamla utvidgade beträffande både tv- och radioverksamhet. Dessa erbjöd nya kanaler för lokal och regional annonsering och reklamföring, vilket skärpte konkurrensen på dessa geografiskt avgränsade marknader och ytterligare försvårade de i regel lokalt och regionalt förankrade dagstidningarnas ekonomiska situation (Melesko 2003; Hujanen 2002; Löyttyniemi 1997).

Den allmänna ekonomiska depressionen är säkert den enskilda händelse som mest direkt påverkade icke-prenumerantvågen och den finländska dagspressens minskade totalupplagor under 1990-talet. Frågan är emellertid om inte den ekonomiska depressionen främst fungerade som en katalysator i en process som redan var igång. Som tidigare konstaterats hade själva mediestrukturen undergått genomgripande förändringar redan under 1980-talet, då marknaden för såväl kommersiell tv- som radioverksamhet började avregleras. Etermedieutbudet ökade märkbart för att sedan mång-

dubblas under 1990-talet. Och nota bene: detta utan att medföra påtagliga merkostnader för potentiella konsumenter. I det nollsummespel om den breda allmänhetens tid och i viss mån pengar som följde verkar televisionen ha utgått som den stora segraren, vilket av allt att döma har lämnat bestående avtryck i människors medie- och vardagsinformationsbeteenden. Detta märks inte minst i helt vanliga kafferums- och lunchdiskussioner: där de tidigare ofta öppnades med frasen "jag läste i tidningen att...", inleds de numera med "jag såg på teve att...". Enligt Hujanen (2002), som utfört intervjuer med icke-prenumeranter, utgör ett överflödande medieutbud nästan utan undantag också ett skäl som nämns för att låta bli att prenumerera på en dagstidning/-tidningar. Icke-prenumeranter säger sig få tillräckligt med nyheter och informationsbehoven tillfredsställda via andra kanaler. Dessutom anser man att den prenumererade morgontidningen ofta bara innehåller gammal skåpmat, då den tenderar att upprepa nyheter som redan förmedlats i övriga medier.

Trots att fritiden i genomsnitt ökade med en timme per vecka under 1990-talet (Niemi & Pääkkönen 2001:45), så anger en del av icke-prenumeranterna i ovannämnda intervju-undersökning tidsbrist som orsak till att låta bli att prenumerera på en tidning (Hujanen 2002). Tidsbrist är nog i det närmaste en eufemism för att behov och därmed beteende och preferenser förändrats. Andra fritidssysselsättningar (läs: tv-tittande) prioriteras framför ett regelbundet tidningsläsande. Och varför fortlöpande, med jämna mellanrum, betala för en produkt man ändå inte har tid – ger sig tid – att konsumera? Det som definitivt satt sina spår i hushållsbudgetarna är den nya informations- och kommunikationstekniken. Internetuppkopplings- och mobiltelefonikostnader per månad och hushåll kan till exempel mycket väl motsvara kostnaderna för en helårsprenumeration på en dagstidning. Därtill kommer inköpskostnader för datorer och telefoner, vilkas livslängd dessutom är exceptionellt kort och som därför ständigt skall förnyas för att hänga med i den senaste utvecklingen; en teknikdriven utveckling med långtgående ekonomiska konsekvenser som utan tvivel även påverkat hushållens ekonomiska förmåga och benägenhet att prenumerera på en dagstidning.

Hujanen (2002) exemplifierar den här "antingen-eller"-situationen ["Enten-Eller"] med en informant som avslutat sin prenumeration på en regiontidning för att istället "lägga ut hundratals mark i månaden" på personlig kommunikation, dvs. mobiltelefoniräkningar. Därutöver köpte informanten kvällstidningar varje vecka. Lösnummerförsäljande kvällspress var eljest i kontrast till prenumererad morgonpress relativt framgångrik i 1990-talets allt mera komplexa och turbulenta medieklimat (Hujanen 2002). Kvällspressens medvind förstärker tesen om att tillvaron tabloidiserats: i en överflödande och galopperande mediekulturs kölvatten följer en mental flyktighets- och instantkultur, där det varaktiga – kontinuiteten – luckras upp och det tillfälliga tar över som norm för livshållningen. "Allt som är fast förflyktigas", för att återknyta till Marx' och Engels' berömda formulering i "Det kommunistiska manifestet".

Social ställning och livssituation bestämmer i hög grad huruvida man prenumererar på en dagstidning/-tidningar eller inte. Lithner (2000) och Hujanen (2002) urskiljer tre kluster av bakgrundsegenskaper som är utmärkande för icke-prenumeranter:

1. Svaga ekonomiska resurser

- arbetslösa
- låginkomsttagare
- arbetstagare
- hyresboende

2. En föränderlig och/eller stressad livssituation

- unga
- studerande
- ensamboende
- hyresboende

3. Låg integration i samhället

- bytt boningsort
- politiskt passiva

- arbetslösa
- invandrare

Det är givet att klustren och egenskaperna ofta, för att inte säga merendels, är tätt sammanvävda med varandra samt att ju flera av attributen som samlats hos en individ, desto större är sannolikheten att denna bor i ett hushåll där man inte prenumererar på en dagstidning. Flera av egenskaperna ovan är förbundna med någon form av plötsligt förändrade levnadsförhållanden. I sådana situationer är det typiskt att man reflekterar över sina behov, och om dagstidningen då känns mindre viktig är det lätt hänt att en tidigare självklar, mångårig prenumeration sägs upp. Även andra vändpunkter i livet, såsom t.ex. byte av arbetsplats, skilsmässa och makes/makas bortgång, tenderar att minska på antalet reguljära prenumeranter. Ännu mera oroväckande för dagspressen och dess överlevnad i traditionell form torde likväl vara dess oförmåga att rekrytera nya prenumeranter i yngre åldersklasser där många aldrig lärt sig läsa en dagstidning, för att inte tala om att prenumerera (Hujanen 2002) – där andra medievanor och andra informationsbeteenden fullständigt tagit över.

Trots allt är det ändå för tidigt att förutspå den prenumererade dagstidningens snara hädanfärd, redan av den anledningen att människor är förhållandevis konservativt lagda i frågor som rör deras informationsbeteende och informationsanskaffning (Löyttyniemi 1997). Men den förändrade mediekulturen har nog bidragit till att dagspressens hävdvunna, auktoritativa ställning som samhällelig institution och demokratisk påverkare försvagats i det finländska samhället. Samtidigt har också dess framskjutna position som medborgarnas omnibuskälla för såväl orienterande som praktisk information till en del gått förlorad.

7.4.3. Medias fragmentering och konvergens

I vår fragmenterade, pluralistiska och individualistiska värld har vi inte längre någon gemensam, kollektivt erkänd livstolkning. Det finns inga självklara, allmänt omfattade världsbilder som ger relationer mellan dåtid, nutid och framtid vare sig i den religiösa,

politiska, estetiska eller vetenskapsfilosofiska sfären. Det har t.o.m. hävdats att endast två förenande -ismer överlevt 1900-talet: konsumismen och nationalismen (Englund 2003:245). Den rådande mediekulturen har såväl format som formats under de här betingelserna – media som både domptör och dompterat.

Project for Excellence in Journalism (2004), som är ett projekt där journalister själva granskar hur deras yrkeskår betjänar allmänheten, redogör i en omständlig rapport för nyhetsmedias tillstånd i USA år 2004. Rapportens sammanfattande budskap är: "Vad vi bevittnar är tudelningstrender av samtidig fragmentering och konvergens och att dessa ibland leder i motsatta riktningar". Trots att publiken nuförtiden är utspridd över hundratals publikationer och program – tryckta, elektroniska och digitala – med varierande kvalité och agendor, så är samtidigt kapaciteten att på ett ögonblick samla hela nationen – jordens alla nationer, kan man tillägga – kring en stor händelse större än den någonsin varit. Och trots att amerikaner i allt högre grad vänder sig till flera och mera varierade nyhetskällor, så tenderar ändå media de huvudsakligen konsumerar att ägas av ett fåtal jättelika koncerner, vilkas konkurrens främst går ut på att i varje stund vara först med att bevaka och intensivt rapportera om endast en handfull större händelser. Kvalitetsnyheter och information är mera tillgängliga än någonsin förr, men så är i ännu större omfattning det banala, det vinklade, det vilseledande och falska. En del människor, dvs. de som söker sig till ursprungskällor, kommer förmodligen att bli bättre informerade än det förut har funnits utsikter till. Somliga kommer sannolikt att drunkna i sensations- och underhållningsflödet. Ett tredje segment tar kanske sin tillflykt till gamla former av medie- och informationsbeteende – till en bekräftelsejournalistik – där ny information söks och accepteras i stort sett bara ifall den bekräftar och inte står i strid med en förutfattad mening om världens beskaffenhet.

Enligt samma rapport är åsikterna om nyhetsmarknadens fragmenterade publik delade. En del menar att det lavinartat ökade nyhetsutbudet är ett hälsosamt tecken på att den oligarkiska kontrollen över vad som är nyheter och värt att förmedla har nått vägs ände. Andra åter ser med oro på en utveckling där upplysningstidens idé om gemensamma erfarenheter, ett gemensamt språk och ett gemensamt offentligt rum synes gå

förlorad. Fragmenteringen ses som ett förebud om kaos: yrkeskunniga journalisters traditionella roll som portvakter av vad som är fakta, vad lögn och ren propaganda ersätts med ett okontrollerat spinn av tomt brus, vinklad information och insinuationer. Både beträffande förmedling, redigering, bestyrkande och sammanställning av nyheter har journalisternas insats börjat spela en allt mindre roll, ty medborgare har otvivelsaktigt fått mera egenmakt att inhämta och värdera nyheter i enlighet med sina personliga preferenser, sägs vidare i rapporten. Men även de medborgare som besitter denna egenmakt – informationsbemästring – kommer sannolikt att utnyttja den endast temporärt i vissa påkallade situationer. Därför kommer nyhetsjournalistik inte att bli irrelevant, tvärtom. Den explosionsartade tillväxten och spridningen av lögnaktig, vinklad och vilseledande information gör att journalisten i egenskap av skiljedomare, vakt-hund och uttolkare blir ännu viktigare än förut; trovärdig nyhetsjournalistik blir för den skull mera sammansatt och kommer följaktligen att kräva mera av yrkets utövare (Project for Excellence in Journalism 2004).

Det överflödande nyhetsutbudet via otaliga kanaler, fragmenteringstendensen, samt den ständigt tilltagande konkurrensen och brådskan bland branschens fåtaliga jättar vad beträffar s.k. stora nyheter, konvergenstendensen; för att vara först ute med en uppseendeväckande, stor nyhet skall nyhetsinsamlingen och -inslaget helst ske snabbare än i en handvändning, har skapat tre grundtrender beträffande innehållet i aktuell nyhetsjournalistik (Project for Excellence in Journalism 2004):

1. Innehållet är mera varierat. Riksomfattande tv-nyheter samt magasins och dagstidningars paradsidor täcker större ämnesområden. Men: en avsevärd del av den nya variationen är av det lättare slaget – underhållning, livsstil, konsumentnytt, etc. De ökande inslagen av lättare innehåll beror förmodligen på att media inte längre överlever genom att sälja ett innehåll till betalningsvilliga köpare utan genom att sälja läsare/tittare/lyssnare till annonsörer, vars inflytande över innehållet därmed automatiskt ökar (Forsberg 2004). I en genomkommersialiserad värld blir följaktligen medias viktigaste uppgift att leverera själar till marknaden. Forsberg exemplifierar syrligt: "Det är fullt

förståeligt att [...] damunderkläder inte vill annonsera bredvid bilder av stympade irakiska barn. Företaget trivs bättre bredvid ett reportage om smink-trender". Gunnar Strömblad, vd på Svenska Dagbladet, en svensk kvalitets-tidning, tar upp en annan aspekt på samma problematik; enligt honom väljer annonsörer hellre gratistidningar än seriösa dagstidningar eftersom gratisbladen inte innehåller så många negativa nyheter. Annonserer betraktar helt enkelt gratistidningars redaktionella miljöer som "trevligare" (Bergstrand 2004).¹⁹

Ett talande exempel på annonsörernas inflytande över innehållet i en del medieföretag ges av dokumentärfilmaren Morgan Spurlock, som i filmen "Super Size Me" på ett rafflande och uppseendeväckande sätt dokumenterar det hälsovådliga med att i en månads tid äta varje mål mat på McDonald's. Han hävdar att i varje land han varit och marknadsfört sin film har minst en stor tidning eller tevestation velat prata med honom, men inte kunnat pga. att McDonald's är deras stora annonsör. Situationen upprör honom, särskilt när den sätts i ett vidare perspektiv: "Om ett företag som säljer hamburgare kan diktera vad som berättas, herregud, vad undanhålls oss inte då?" (Wahlöf 2004). I samma intervju gör Spurlock vidare gällande att dokumentären är "yttrandefrihetens sista bastion", där man kan berätta vad mainstream-medierna inte får berätta. Här kan man tillägga att dokumentärer, hur förträffliga och informativa de än är, i regel endast når en relativt liten publik, som därtill oftast är 'färdigt frälst' och/eller renodlat elitistisk. Dokumentärer – och otaliga andra mindre och ofta smala publikationer, såväl tryckta, elektroniska som digitala – fungerar mest som ett slags bekräftelseterapi, som opium skulle Marx kanske ha hävdad, för de redan upplysta.²⁰

¹⁹ Strömblad uttalade sig ursprungligen i: Lloyd, J (2004). What the media are doing to our politics.

²⁰ Här kunde man dra en parallell till Erik Allardts (1986) bedömning av den s.k. informativa programpolitiken, som i all synnerhet under slutet av 1960-talet var något av en (över)nitisk pedagogisk ledstjärna inom public service-bolaget YLE: "Den rättar sig närmast efter den väl-

Men förloppet beskriver självfallet en fragmenteringstendens på både utbuds- och efterfrågesidan. Det här poängteras även i rapporten av Project for Excellence in Journalism (2004), vars bedömning är att det trots allt finns medieföretag, t.o.m. stora sådana, som växer och frodas även om de motstått trenden med lättare innehåll. Det här antyder, sägs det vidare, att något av en elitistisk nisch håller på att växa fram tvärs över mediesektorerna. Weiss (2004), som granskat svensk opinionsstatistik gällande media, är mera rakt på sak:

Om medierna och deras yrkesutövare alltmer uppfattas som affärsmän och underhållare med slirande etik och formaterade beskrivningar av verkligheten, så är jag rädd för att utvecklingen drivs allt snabbare mot en ny typ av klassklyfta i samhället. SOM-studierna över tid stödjer detta. Mediekonsumtionen är på väg att delas upp i vad vi – något tillspetsat – skulle kunna kalla enfald och insikt.

2. Inom speciellt tv- och radioverksamhet har ett kolossalt ökat utbud splittrat publiken och minskat de enskilda företagens marknadsandelar. Detta har skapat ett ekonomiskt tryck som tvingat företagen att i sina sändningar alltmer ägna sig åt att marknadsföra sig själva och sitt varumärke [branding] samt att i mån av möjlighet sända ännu mera reklam; något som ofta skett på nyhetsjournalistikens bekostnad.

Den i USA verkande konsumenttalesmannen Ralph Nader har i andra sammanhang i förringande ordval uttalat sig om företeelsen, då han hävdar att upp till 90 % av innehållet i t.ex. tevesena kvällsnyheter består av underhållning och reklaminslag. Han menar vidare att väderstatistik och -grafik får oproportionerligt mycket utrymme i nyhetssändningarna. Dessutom är han missnöjd med att "larm- och chockrapporter", som t.ex. gatukriminalitet, lyfts fram som stora nyheter (Milfred 2003).

utbildade högre medelklassens informationsbehov och är mycket dogmatisk om den systematiskt sätts i omlopp".

3. För att tävla om nyhetskonsumenter i en omgivning som är fullspäckad med nyhetssändningar dygnet runt har trycket blivit hårt att få ut en story fort, och därför sänds den ofta i helt obearbetad form. Liksom att i sändning efter sändning vrida och vända på enstaka dundersuccéer till "illamåendets gräns" [ad nauseam], eftersom det är kostnadseffektivt. Då därtill de flesta medie-sektorer skär ner på redaktionskostnaderna både i termer av personal och den tid de återstående har att samla in, redigera och rapportera nyheter går mycket av det nya inom dagens journalistik – mycket av informationsrevolutionen överhuvudtaget – ut på att sprida och förmedla information snarare än att samla in ny, skapa nytt och föra ett reflekterande och kritiskt samtal. Till den här instantkulturen har nog internet verkat som en pådrivare. Som Ola Larsmo, författare och litteraturkritiker, uttrycker det: "Alla medier på nätet världen runt innehåller ibland samma nyhet. Men grundkällan är bara en, medan denna senare skrivs om och om igen utan att något nytt tillfogas" (Forsberg 2004).

CBS' numera legendariska nyhetsankare under åren 1962–1981, Walter Cronkite, vars karriär som journalist sträcker sig tillbaka ända till 1930-talet, beskriver det aktuella tillståndet i följande ordalag:

De analyserar inte ens längre. Jag tycker det är skamligt. De ger inte ens bakgrundsfakta. De tycks endast syssla med att skapa rubriker och ju mindre viktigt det verkar vara, desto större är sannolikheten att det sänds (Nichols 2003).

Cronkite formulerar problemet i ett nötskal: media förmedlar onekligen information samt ger utrymme för tyckande och tänkande av både inflytelserika och mindre inflytelserika personer, men utan att analysera och sätta fakta och information i perspektiv. Informationen är nog exakt, men brister dessvärre i tydlighet, eftersom sammanhangen ofta förblir oklara.

En jämförelse mellan olika nyhetsmedier ger vid handen att tidningar, det äldsta mediet, alltså har det mest fylliga och vederhäftiga innehållet, vilket är i linje med att de fortfarande tenderar att ha flest journalister anställda. Det här ger även tidningar en fördel då nyhetsmaterial överförs till internet, åtminstone tills vidare, eftersom nätet ännu i stor utsträckning är ett textbaserat medium. På det hela taget är likheterna uppenbara mellan nyhetssidor på nätet och tryckta tidningar, både vad gäller struktur och innehåll (Project for Excellence in Journalism 2004).

Och hur har publiken, medieanvändarna, reagerat på fragmenterings- och konvergenstendenserna? Enligt Pew Research Center for the People and the Press (2002), som under en längre tidsperiod mätt amerikaners attityder till bl.a. nyhetsjournalistik, så har den allmänna opinionens inställning till nyhetsmedia genomgående blivit sämre sedan 1980-talet.

Ett axplock ur rapporten:

- andelen som anser att nyhetsorganisationer försöker mörklägga sina felgrepp och omdömeslösheter har ökat från 13 % år 1985 till hela 67 % år 2002
- andelen som tycker att nyhetsorganisationer är mycket professionella har sjunkit från 72 % år 1985 till 49 % år 2002
- de som anser att nyhetsorganisationer för det mesta framlägger vederhäftiga fakta har sjunkit från 55 % år 1985 till 35 % år 2002
- den andel som anser att nyhetsorganisationer agerar moraliskt har sjunkit från 54 % år 1985 till 39 % år 2002, medan andelen som tycker att de är omoraliska har ökat från 13 till 36 % under samma tidsperiod
- andelen som anser att nyhetsorganisationer är politiskt partiska – ger vinklad information – ökade från 45 % år 1985 till 59 % år 2002

Trenden är liknande i andra länder. Weiss (2004) refererar till SOM-rapport nr 34²¹, ur vilken han återger några opinionsförskjutningar gällande förtroende för medier i Sverige. Resultaten redovisas med balansmått, där den andel som uppger sig ha mycket stort eller ganska stort förtroende för en institution eller yrkeskategori placeras i en pluskolumn, medan den andel som känner mycket litet eller ganska litet förtroende sätts i en minuskolumn. År 1986 landade dagspressen på plus 8, år 2003 hade värdet sjunkit till minus 11. Under samma tidsperiod hade balansmåttet för radio/tv sjunkit från plus 46 till plus 35. Det intressanta, enligt Weiss, är att sedan år 2000 går balansmåtten "rakt ner i källaren": för dagspressen från plus 15 till minus 11 och för journalister som yrkeskår från plus 9 till minus 32. "Aldrig i modern tid har förtroendet för journalister varit så lågt som i dag. Aldrig i modern tid har förtroendet för medierna som samhällsinstitutioner varit så lågt som i dag" (Weiss 2004). Även Finland är inne i samma process. En granskning av Eurobarometer 51 (1999) och 61 (2004) ger vid handen att år 1999 hade förtroendet för tidningspressen ett balansmått på plus 38, fem år senare hade värdet sjunkit till plus 15. Under samma femårsperiod hade förtroendet för televisionen sjunkit från ett utgångsvärde på plus 64 till plus 47.

Kort sagt: journalistikens anseende och publikens tillit till den har överlag minskat, ofta genomgripande. Vad kan det tappade förtroendet botten i? Project for Excellence in Journalism (2004) för fram tre plausibla orsaker, som många gånger kan vara tätt sammantvinnade i varandra.

För det första kan det vara så att publiken börjat sakna "själ och hjärta" – idealismen och engagemang – i dagens mainstream-journalistik, i vilken man på goda grunder anser att cynismen, egenintresse och busnesstänkande alltmer tagit överhand. Medborgaren har hamnat i skuggan av Konsumenten. Enligt Jääsaari (2004) vinner det här tänkesättet terräng även i public service-sektorn. Som belägg anför hon att forskning om medborgarnas synpunkter inte alls togs i beaktande då finländska myndigheter – kommunikationsministeriet – senast lät utföra en utredning om centrala utgångspunkt-

²¹ Holmberg, S; Weibull, L, red. (2004). Ju mer vi är tillsammans: tjugosju kapitel om politik, medier och samhälle. SOM-undersökningen 2003. SOM-rapport nr 34.

er för att utveckla en ny finansieringsmodell för den offentliga sektorns rundradioverksamhet [YLE]. Några citat ur kapitel 5, "Utgångspunkter för att planera en ny finansieringsmodell för den offentliga sektorns rundradioverksamhet", under rubrik 5.3 "Sociokulturella faktorer" avslöjar varför: "Det kommer förvisso att bli en utmaning att sätta samman ett innehåll som både intresserar en masspublik och samtidigt lyckas rikta reklam till den enskilda tittaren" och "Med interaktivitet och personifiering kommer även kontrollen av kunderna – tittarna, lyssnarna, mediekonsumenterna – att bli en betydelsefull faktor för tv- och radiobolagen" (Heikkinen et al. 2001:51). Medborgare existerar således inte längre på mediemarknaderna – inte ens hos public service-bolaget YLE, även där finns bara konsumenter – är Jääsaaris (2004:132) konklusion. Konsumenter som det dessutom kommer att bli viktigt att ha kontroll över, kunde man tillägga. Och vad förespråkas egentligen i utredningen: en hybrid, kommersiell public service? Att tillfredsställa medborgarens informationsbehov reduceras till att väcka konsumentens habegär. Cyniskt, kanhända. I så fall är det väl bara i de ovan anförda citatens anda?

För det andra är det möjligt att människor helt enkelt är ambivalenta. På en lyhörd marknad har man, framför allt i undersökningar som i närmast kommersiella syften mäter tittar-, lyssnar- och läsarfrekvenser, signalerat att man vill ha ett mer underhållningsbetonat och sensationslystet format och innehåll, men när media väl har uppfyllt önskemålen så känner man sig lurad och försmådd och beskyller och förlöjligar leverantören – man skjuter med andra ord en tillmötesgående budbärare. Här gör sig den s.k. värdeparadoxen påmind: är det överhuvudtaget möjligt att lita på dylika signaler från publikens sida (Jääsaari, Kytömäki & Ruohomaa 2003:11ff.)?

Ett tredje skäl till det minskade förtroendet kan åter ha ytterst litet att göra med media och medias innehåll i sig. Det kanske endast återspeglar en strukturellt betingad missnöjsamhet och ett ökat misstroende – tvivlet som livshållning – mot de flesta institutioner, särskilt mot jättelika koncerner av det slag som numera äger och kontrollerar merparten av nyhetsmedia.

Med anknytning till det ovanstående resonemanget målar Jonsson (2005) upp en hotbild som han menar att särskilt kan komma att drabba mindre kulturer och språk:

Likriktning hotar numera kvalitetspressen i alla mindre nationer. Mäktiga internationella medieaktörer ifrågasätter vitsen med att mindre platser producerar egen kunskap och information, har egna tv-kanaler, radiostationer, tidningar och förlag. Kunde de inte lika gärna sprida vad internationella medieföretag gör så mycket bättre? En svenskspråkig CNN i stället för dyra och dåliga SVT? Översättningar av brittiska och amerikanska utlandsrapporter istället för egna korrespondenter?

Varför så många litteraturkritiker när en handfull smakdomare och konsumentupplysare kunde täcka alla tidningar? Rationell samordning ger lägre kostnader. Varför böcker på svenska? Läser inte alla engelska ändå? Det låter som ett avlägset skräckscenario. Den som granskat medie-utbudet i fattiga länder på södra halvklotet vet bättre. Där är press och etermedier fjärrstyrda utifrån.

Vad Jonsson kunde ha tillagt är att scenariot redan i betydande omfattning är verklighet också hos oss. Mycket av det inhemska producerade tv-utbudet består t.ex. av utifrån inköpta, främst anglosaxiska, strikt strukturerade format, där den 'hemgjorda' billighetsupplagan sällan överträffar originalutgåvan.

Project for Excellence in Journalism (2004) understryker att motstridiga rörelser mot å ena sidan fragmentering och å andra sidan konvergens inte är någonting nytt, vare sig i kulturen i allmänhet eller media i synnerhet. Men, sägs det vidare, följderna av fenomenet kan visa sig vara fatala när det gäller medias rent informativa funktioner som t.ex. nyhetsförmedling. Journalistik handlar om hur människor får en uppfattning om världen bortom sina egna, omedelbara erfarenheter. När journalistiken blir lösryckt och osammanhängande har det konsekvenser för vad medborgare vet och deras problemlösningsförmåga samt för deras kollektiva identitet, för hur de samverkar och känner samhörighet med varandra. En avsiktlig uppdelning av publiken – medborg-

arna – i målgrupper, segment, har likaså befarats leda till en ökad brist på gemenskap och samhällskänsla (Jääsaari, Kytömäki & Ruohomaa 2002:8). Journalistik handlar till yttermera visso om förtroende, och om det ytterligare undergrävs blir medierna i slutändan kanske enbart enfaldiga underhållare (Weiss 2004).

7.5. Respondenternas mediemiljö i föreliggande undersökning

I den här studien har 18–65-åriga finländares medieanvändning i allmänhet – deras vardagliga mediemiljö – mätts med ett frågebatteri (bil. 1, fråga 19), där frågan som ställdes lydde: "Har du under de senaste sju (7) dagarna: (a) läst dagstidningar, (b) läst facktidsskrifter/tidningar, (c) läst andra tidningar/tidskrifter, (d) lyssnat på radio, (e) lyssnat på skivor/kassetter, (f) tittat på tv, (g) läst fackböcker, (h) läst skönlitteratur, (i) surfat på nätet". Svarsfrekvenserna redovisas i tabell 7.4.

Tabell 7.4

Medierelaterade aktiviteter under de senaste sju dagarna

Medietyp	Tagit del av aktiviteten, procent		
	Inte alls	Ibland	Så gott som dagligen
Dagspress	1	13	86
Fackpress	21	58	21
Annan press	4	55	42
Radio	3	21	76
Skivor/Kassetter	21	47	32
Television	2	9	90
Fackböcker	47	40	13
Skönlitteratur	48	34	18
Nätet (WWW)	48	30	22

Vi kan konstatera att "alla" respondenter tittat på tv (90 %) och läst dagspress (86 %) så gott som dagligen. En försumbar andel har inte alls tagit del av nämnda aktiviteter under de senaste sju dagarna, 2 % har överhuvudtaget inte tittat på tv och endast 1 % har inte läst någon dagstidning. Att "alla" tittat på tv så gott som dagligen förvånar inte, men att hela 86 % läst dagspress så gott som dagligen är kanske litet överrask-

ande med tanke på Statistikcentralens djuplodande tidsanvändningsstudier, där det framgår att bara drygt 39 % av 10 år fyllda finländare tagit del av aktiviteten under ett genomsnittligt dygn åren 1999–2000 (Niemi & Pääkkönen 2001:78). Skillnaden mellan 86 % och 39 % är ansevärd, men den beror sannolikt på att olika mätsätt använts. Statistikcentralen mäter huvudsaklig aktivitet, dvs. ett dygns aktiviteter summerar till 24 timmar, varken mer eller mindre, vilket är någonting helt annat än aktivitet över huvudtaget. Många av människans göromål är som bekant de facto av sekundär, t.o.m. tertiär, karaktär; man gör flera saker parallellt vid samma tidpunkt. Det här gäller i synnerhet för medierelaterade aktiviteter: det går t.ex. utmärkt väl att vid samma tidpunkt både inta frukost, läsa morgontidningen och ytterligare kanske ha radion eller teven påslagen. Eller att lyssna på radio och/eller läsa dagstidningar under resor till och från arbetsplatsen, osv. Som huvudsaklig aktivitet uppges förmodligen ändå "födointag" respektive "arbetsresor". Olika mätsätt är således förklaringen till den anmärkningsvärda diskrepansen mellan den här undersökningens och Statistikcentralens resultat. Samma asymmetri gör sig även gällande beträffande t.ex. radiolyssnande: under ett snittdygn har knappt 16 % lyssnat på radio som huvudsaklig aktivitet i Statistikcentralens tidsanvändningsundersökning (Niemi & Pääkkönen 2001:78), här är andelen som under de senaste sju dagarna så gott som dagligen uppger sig ha lyssnat på radio hela 76 %. Till en del kan skillnaderna säkert också bero på skilda målgrupper vad gäller åldersvariabeln. Eljest så bekräftar den här avhandlingens resultat tesen om att Finland – fortsättningsvis – är ett relativt starkt tidningsland, domedagsprofetior till trots (Sauri 2002b; 2002c; Löyttyniemi 1997).

7.5.1. Vem är var i mediemiljön

Tabellerna 7.5 och 7.6 belyser hur två för mediemiljön centrala bakgrundsvariabler, ålder respektive yrkesutbildning, inverkar på användningen av olika medietyper. För att underlätta och förtydliga presentationen redovisas endast andelen respondenter som tagit del av medieaktiviteten så gott som dagligen, de som ofta frekventerat medietypen i fråga; även för en kartläggning av "vardagens mediemiljö" torde det här tillvägagångssättet vara mest ändamålsenligt.

Tabell 7.5

Medierelaterade aktiviteter under de senaste sju dagarna

Medietyp	Tagit del av aktiviteten <i>så gott som dagligen</i> enligt ålder, procent				
	18-25 år	26-35 år	36-45 år	46-55 år	56-65 år
Dagspress	69	78	87	92	95
Fackpress	8	16	22	30	21
Annan press	32	41	36	47	50
Radio	67	73	75	82	79
Skivor/Kassetter	54	39	30	27	23
Television	85	89	89	93	91
Fackböcker	14	13	12	17	10
Skönlitteratur	17	13	20	18	20
Nätet (WWW)	34	32	24	16	10

Tabell 7.6

Medierelaterade aktiviteter under de senaste sju dagarna

Medietyp	Tagit del av aktiviteten <i>så gott som dagligen</i> enligt yrkes- utbildning, procent					
	Ingen	Yrkeskurs	Yrkesskola	Institut	Yrkehögskola	Universitet
Dagspress	82	84	83	91	85	89
Fackpress	14	19	11	23	26	42
Annan press	37	41	37	43	48	49
Radio	74	79	81	77	77	66
Skivor/Kassetter	32	29	33	30	37	35
Television	89	90	89	93	86	89
Fackböcker	7	10	7	10	23	35
Skönlitteratur	11	13	14	23	15	29
Nätet (WWW)	13	9	12	22	41	49

"Alla" tittar förvisso på teve; varken ålder ($\chi^2=10,160$, $fg=8$, $p=0,254$) eller yrkesutbildning ($\chi^2=13,607$, $fg=10$, $p=0,192$) är av någon signifikant betydelse. Att påstå att "alla" läser dagstidningen är å andra sidan en sanning med modifikation, eftersom ålder och tidningsläsande samvarierar kraftigt ($\chi^2=75,901$, $fg=8$, $p=0,000$). Förhållandet är entydigt och nästan linjärt: ju högre ålder, desto aktivare dagstidningsläsare. Bland 18–25-åriga hade 69 % läst dagstidningar så gott som dagligen, bland 56–65-åriga är andelen så pass stor som 95 %. Däremot spelar inte ut-

bildningsnivå någon signifikant roll för benägenheten att regelbundet läsa dagstidningar ($\chi^2=13,432$, $df=10$, $p=0,201$).

Ett flitigt anlitage av facktidsskrifter/-tidningar är både ålders- ($\chi^2=76,367$, $df=8$, $p=0,000$) och föga överraskande, synnerligen utbildningsrelaterat ($\chi^2=104,080$, $df=10$, $p=0,000$). Högre ålder och framför allt hög utbildningsnivå innebär att fackpress ingår som en mera naturlig del i mediemiljön. Som redan tidigare nämntes är utbildningsnivå mera utslagsgivande: en närmare granskning visar t.ex. att bland 46–55-åriga bildar gruppen universitetsutbildade en tredjedel av alla så gott som dagligen användare, och i kohorten 26–35 år är universitetsutbildade ännu mera överrepresenterade, de står för inte mindre än 40 % av samtliga som ofta läser facktidsskrifter/-tidningar. Vad gäller användning av fackböcker är utbildning synnerligen avgörande ($\chi^2=114,587$, $df=10$, $p=0,000$): av universitets- och yrkeshögskoleutbildade använder 35 respektive 23 % fackböcker så gott som dagligen, medan motsvarande andelar i övriga utbildningskategorier är 10 % och därunder. Knappt 40 %, alltså en kraftig överrepresentation, av alla (13 %) som ofta använder fackböcker är universitetsutbildade. Ålder är å sin sida av tämligen marginell betydelse.

Läsning av skönlitteratur är också relativt jämnt fördelad över åldersklasserna ($\chi^2=9,666$, $df=8$, $p=0,289$). Som synes är den höga signifikansnivån ($p=0,289$) mycket långt ifrån en allmänt accepterad nivå där det minsta kravet är att p bör vara mindre än 0,05; frekvensen att läsa skönlitteratur påverkas således inte av ålder. I det här fallet framträder däremot könstillhörighet som en väsentlig orsaksvariabel ($\chi^2=68,137$, $df=2$, $p=0,000$). Kvinnor läser betydligt oftare skönlitteratur än män och därmed också mera, får man förmoda. Bland samtliga så gott som dagligen läsare är hela 70 % kvinnor, och bland kvinnor har en dryg femtedel läst skönlitteratur så gott som dagligen under de senaste sju dagarna, bland män är motsvarande andel en dryg tiondel. Beträffande annan medieanvändning än skönlitteratur är könsskillnader inte speciellt framträdande; män framstår dock som något mera frekventa användare av facktidsskrifter/-tidningar och webben (WWW).

Samvariationen mellan utbildningsnivå och frekvent läsning av skönlitteratur är också förhållandevis stark ($\chi^2=43,990$, $df=10$, $p=0,000$): ju högre utbildning, desto oftare läser man skönlitteratur. Här är det dock betänkligt att entydigt förkunna utbildningsnivå som orsaksvariabel till den högre läsningsfrekvensen, ty det kan i själva verket förhålla sig så att graden av skönlitteraturläsning, en sysselsättning som man antagligen i de flesta fall vant sig vid redan under barn- och ungdomsåren, i sin tur i viss utsträckning påverkat utbildningsnivån positivt. Det är således inte helt okomplicerat att hålla isär orsak och verkan vad gäller en bakgrundsvariabel som t.ex. utbildning. Så är ju inte fallet med stabila och opåverkbara variabler som kön och ålder.

"Att surfa på nätet" är i mycket hög grad både ålders- ($\chi^2=105,664$, $df=8$, $p=0,000$) och utbildningsbetingat ($\chi^2=212,351$, $df=10$, $p=0,000$). Användningsfrekvensen är entydig: sjunkande med högre ålder och stigande med högre utbildning. Bland de yngsta, 18–25-år, har 34 % använt webben så gott som dagligen under de senaste sju dagarna, en andel som stadigt minskar ju högre upp i åldrarna respondenterna kommer, för att stanna på 10 % i den här undersökningens äldsta kohort, 56–65-åriga. Värt att notera är emellertid att skillnaden i användningsfrekvens mellan de två yngsta kohorterna är ytterst marginell, endast 2 %. På yrkesutbildningsvariabeln är skillnaderna ännu större. Bland medborgare med ingen eller låg utbildning betjänar sig omkring en tiondel av nätet så gott som dagligen, medan andelen användare bland de högre utbildade är 4–5 gånger större, 41 % i kategorin yrkeshögskola respektive 49 % bland universitetsutbildade; andelen institutsutbildade svarare som ofta är uppkopplade ligger med 22 % däremellan. Allra mest accentueras utbildningsfaktorn i den äldsta kohorten: av den tiondel som ofta anlitat nätet bland 56–65-åriga återfinns inte mindre än hälften i kategorin vetenskapshögskola/universitet. Men även i yngre åldersklasser är högutbildade kraftigt överrepresenterade. I en sammanlagren kohort bestående av 18–35-åriga har hälften av dem som ofta är uppkopplade yrkeshögskole- eller universitetsutbildning, av dem som i samma kohort, 18–35 år, inte alls varit uppkopplade på nätet under de senaste sju dagarna har däremot sju av tio en låg yrkesutbildningsnivå, dvs. ingen, yrkeskurs eller yrkesskola.

Utgående från de här resultaten är det därför uppenbart att användningen av informations-, kommunikations- och underhållningsallmänningen internet bestäms av utbildningsnivå i betydligt större omfattning än av generationstillhörighet. Nätmiljön, som kunde vara allas gemensamma egendom, är alltså tillsvidare i huvudsak frekventerad av välutbildade, redan från tidigare relativt informationsrika [information "haves"] och -kompetenta medborgare. När tudelningen enligt social tillhörighet upptäcktes rönt den stor uppmärksamhet i synnerhet i USA, där man tidigt lade märke till den nya informations- och kommunikationsteknikens betydelse för framför allt ekonomisk utveckling. Oron för att internetrevolutionen – den nya världsomfattande infrastrukturen för informationshantering och -förmedling – skulle lämna informationsfattiga [information "have nots"] och improduktiva medborgare ännu längre på efterkälken ledde till att begreppet "digital klyfta" [digital divide, digital gap] myntades för att fokusera på den uppkomna situationen (U.S. Department of Commerce 1995; 1998; 1999). Vad oron bottnade i – produktivitet och internationell konkurrenskraft – beskrivs kanske bäst av att det just var Department of Commerce som slog larm och lät utföra och sammanställa de mest utförliga rapporterna om fenomenet i fråga. Att den digitala klyftan är en påtaglig och relevant ojämlikhetsfaktor även i Finland ger den här undersökningen belägg för.

De som lever i en i övrigt bred mediemiljö, där varken skön- eller facklitteratur är främmande, använder även webben mest frekvent: mycket söker mer, för att alludera på ordspråket "mycket vill ha mer". Detta framgår tydligt då webbanvändning samkörs med läsning av fack- respektive skönlitteratur, vilket åskådliggörs i korrespondensanalyserna nedan. Läsning av facklitteratur samvarierar synnerligen starkt med internetanvändning (diagrammen 7.1-7.2), men också en typisk fritidssysselsättning som läsning av skönlitteratur korresponderar rätt så kraftigt med nätsurfning (diagram 7.3).

Diagram 7.1

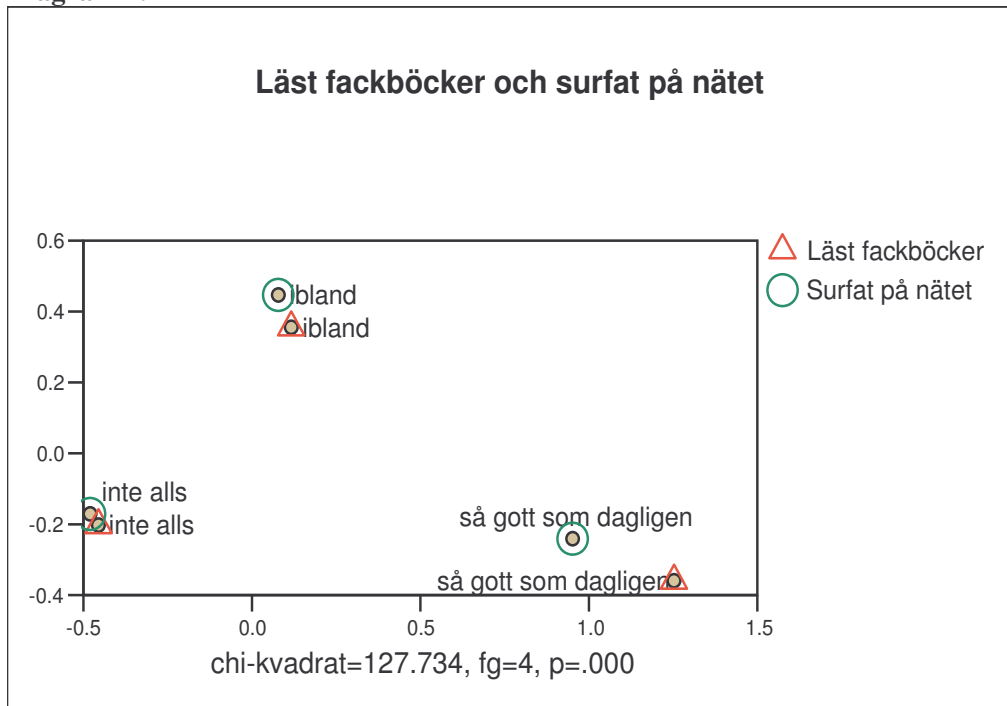

Diagram 7.2

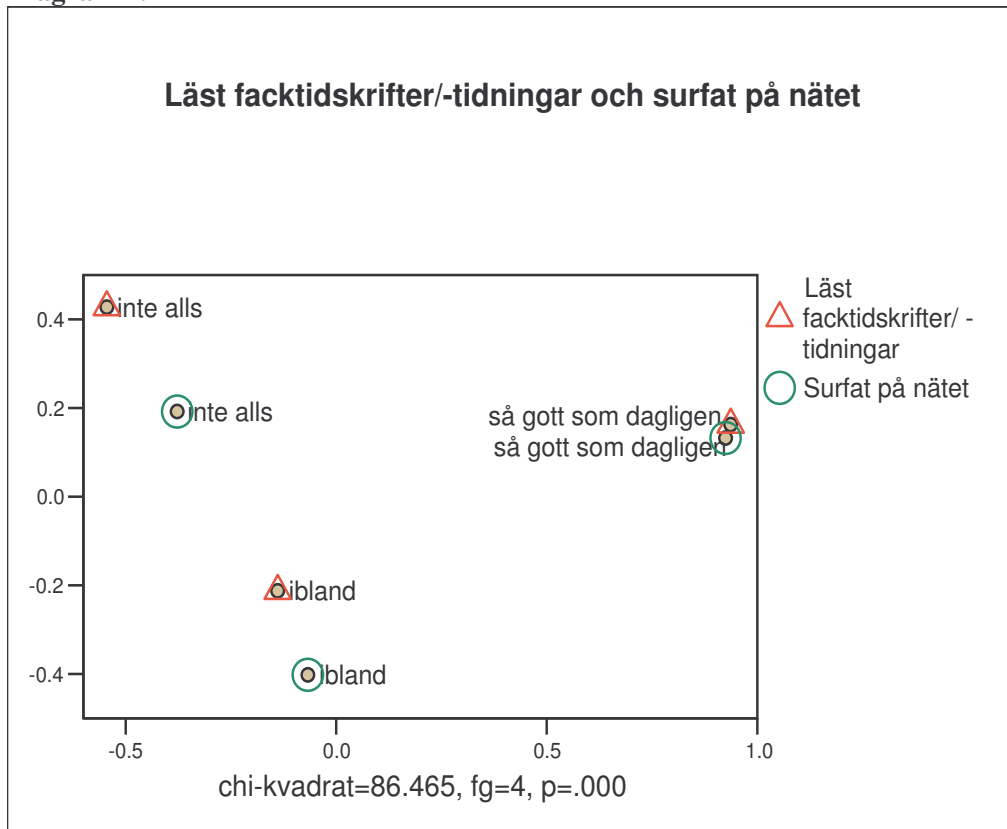
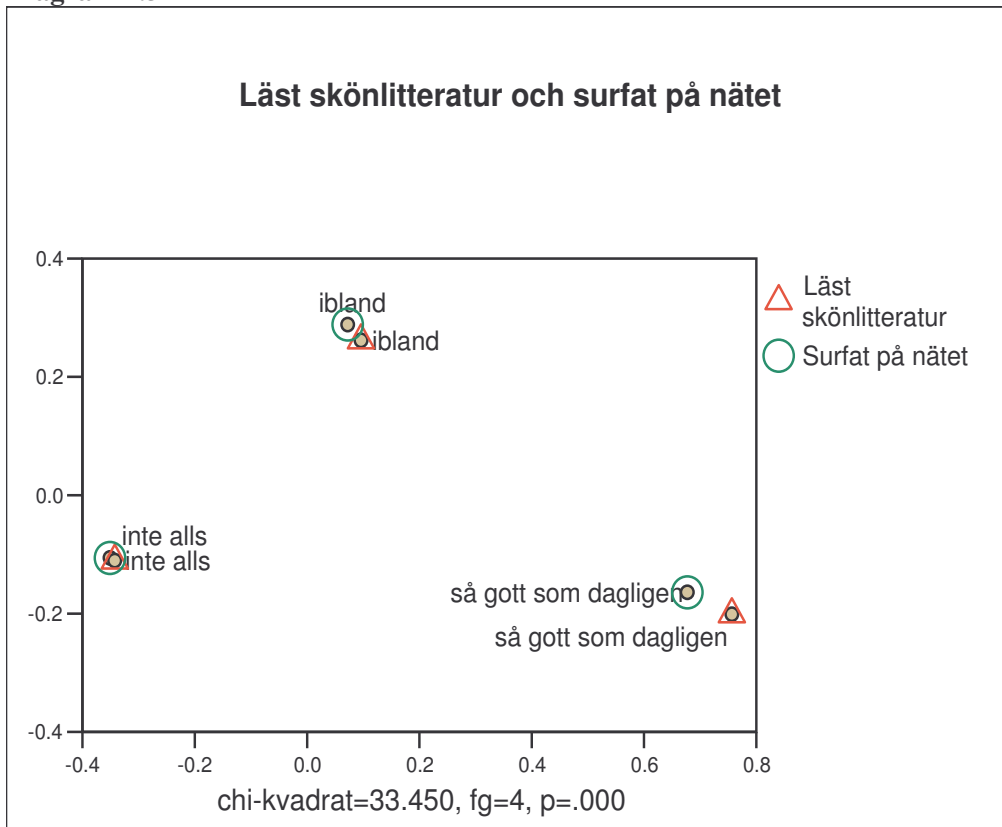

Diagram 7.3

Resultaten, speciellt korrespondensen mellan skönlitteratur och nätsurfning, understryker det faktum att internet tillsvidare är ett huvudsakligen textbaserat medium (Project for Excellence in Journalism 2004), eftersom de som är mera bevandrade i skriftmiljöer även tycks vara mer bekanta med nätmiljön. Som tidigare konstaterats är socioekonomisk ställning, här definierad enligt yrkesutbildningsnivå, givetvis en stark bakgrundsfaktor både vad gäller nätsurfnings- och läsfrekvens. En intressant iakttagelse är emellertid att särskilt bland lågutbildade (ingen, yrkeskurs, -skola) accentueras betydelsen av skönlitteraturläsning i relation till internetanvändning: av lågutbildade som inte alls läst skönlitteratur under de senaste sju dagarna har hela 69 % inte heller surfat på nätet, medan 9 % har gjort det så gott som dagligen. Bland lågutbildade som däremot läst skönlitteratur så gott som dagligen har andelen icke-surfare sjunkit till 55 %, medan andelen så gott som dagligen surfare stigit till hela 19 %; skillnaderna är signifikanta på en acceptabel nivå (chi-kvadrat=9,393, fg=4, p=0,05).

Poängen här är förstås att trots en låg utbildning är de som är "flitiga fritidsläsare" ändå relativt frekvent uppkopplade på nätet. Andelen på 19 % är ju inte långt ifrån andelen så gott som dagligen surfare i hela populationen som ligger på 22 %.

Med tanke på fortsatta analyser konstruerades härafter en 'total' mediemiljö, där värdena för mediebatteriets nio delfrågor summerades: "inte alls"=1, "ibland"=2 och "så gott som dagligen"=3. Svarare som summerar till 9 poäng (9x1) har följaktligen varit fullständigt inaktiva, medan sådana som summerar till 27 poäng (9x3) har varit hyperaktiva medieanvändare under de senaste sju dagarna. Utgående från erhållna poängssummor indelades sedan respondenterna i tre dimensioner, som redovisas i frekvenstabell 7.7.

Tabell 7.7

Total mediemiljö i tre dimensioner

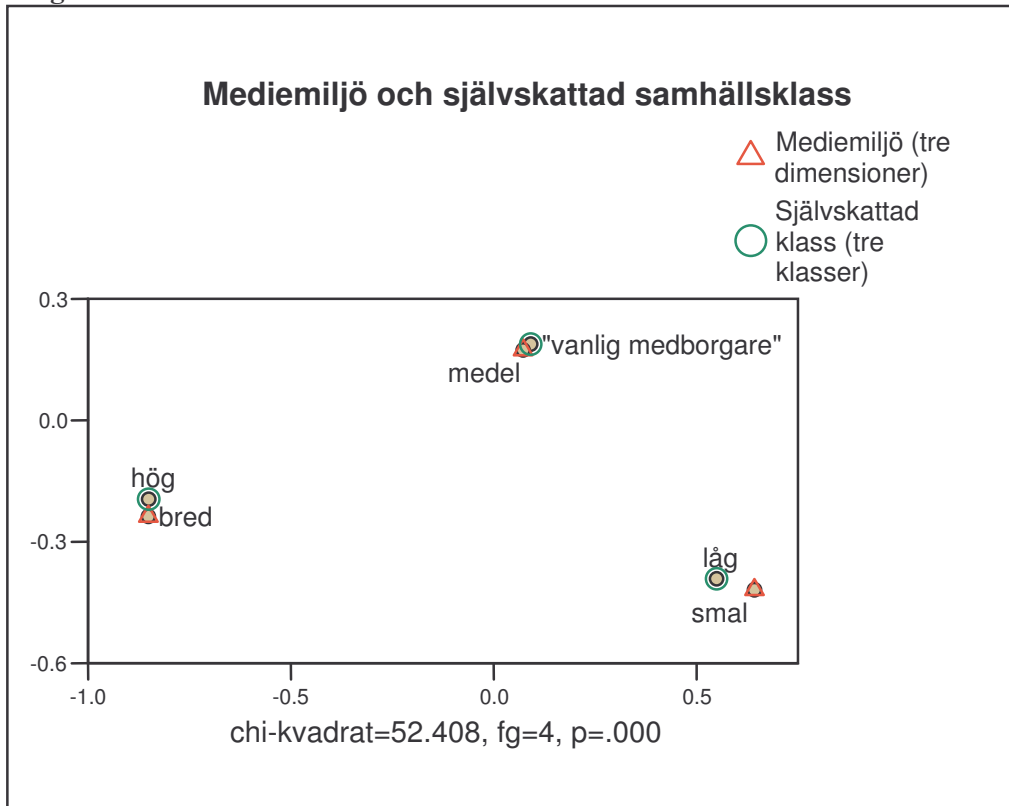
	Frekvens	Procent	Valid procent
Smal (9-17 poäng)	206	16.0	17.0
Medel (18-22 poäng)	778	60.5	64.4
Bred (23-27 poäng)	225	17.5	18.6
Totalt	1209	93.9	100.0
Missing system	78	6.1	

Svarare, 17 %, som summerat 9–17 poäng anses således leva i en smal mediemiljö, medan 18,6 % bedöms leva i en bred mediemiljö (23–27 poäng). För det stora flertalet, 64,4 %, bedöms mediemiljön vara varken smal eller bred (18–22 poäng).

7.5.2. Mediemiljö och självskattad social ställning

Yrkesutbildningsnivå var i hög grad utslagsgivande beträffande användningsfrekvens av nätet och av medietyper som facklitteratur. Även skönlitteratur lästes betydligt oftare bland högre utbildade. Korrespondensanalysen i diagram 7.4 visar hur den totala mediemiljön samverkar med svararnas personliga uppfattningar om sin sociala ställning, vars samvariation med yrkesutbildning ju var stark (chi-kvadrat=117,030, fg=10, p=0,000).

Diagram 7.4

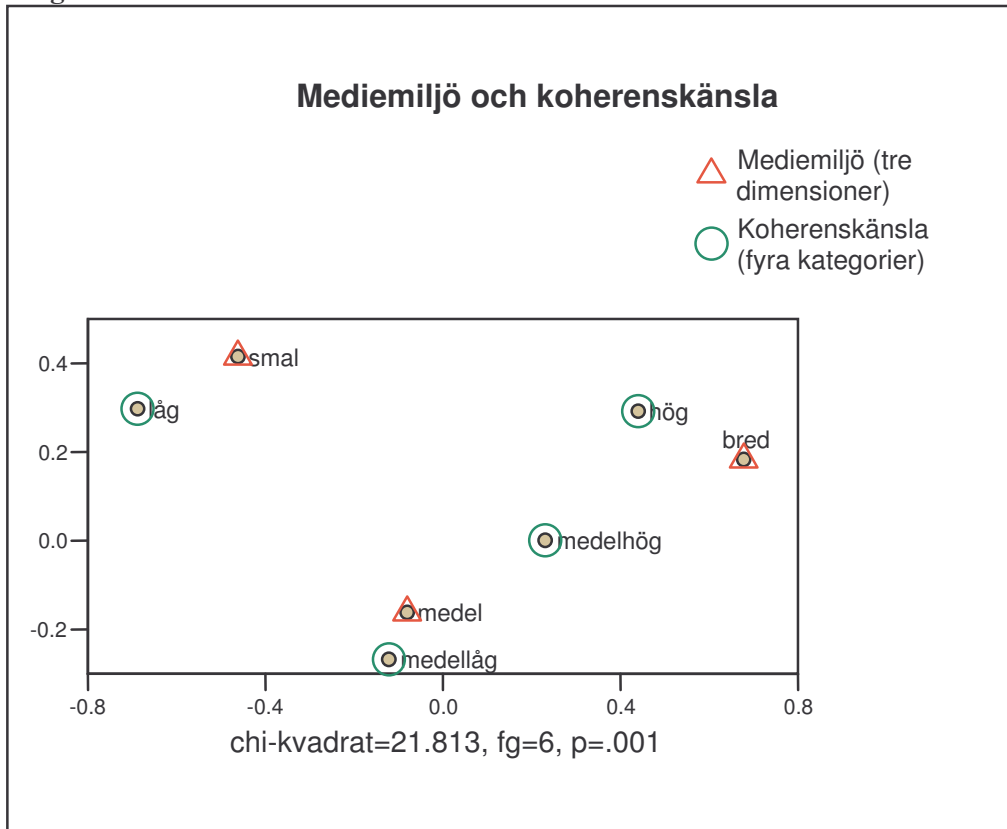
Mediemiljö och självskattad klasstillhörighet korresponderar som väntat kraftigt på en låg signifikansnivå ($p=0,000$). Människor som skattar sin samhällsställning som låg lever i en smal mediemiljö och majoriteten, som representeras av den "vanliga medborgaren", befinner sig i den mellersta dimensionen där mediemiljön varken är smal eller bred. Den knappa femtedel som anser sig höra till samhällseliten – och utgående från objektiva mått i de flesta fall också gör det – lever foljdriktigt i en bred mediemiljö; det är naturligtvis skillnaderna vad gäller nätanvändning samt fack- och i viss mån skönlitteraturläsning som igen kommer till uttryck. Kännetecknande för eliten är således att den använder smala, textbaserade medieformer samt nätet, som likaså till en överväldigande del är textbaserat, i avsevärt större omfattning än de övriga. Nätet är ju odefinierbart i den meningen att dess utbud är såväl extremt smalt som oöverskådligt brett. Nätet är både-och-i-ett: nätparadoxen. Att avståndet mellan den "vanliga medborgaren" och den femtedel som betraktar sin samhällsställning som låg är såpass

stort är emellertid något överraskande. Det verkar vara så, att parallellt med och i ungefär samma omfattning som det existerar en elit som rör sig obehindrat i mediemiljön så finns det en motpol, vars mediemiljö är relativt endimensionell. Det här avspeglar nog inte ett "tvåtedjedels-" eller "trefjärdedelssamhälle", som figurerat i den politiska debatten alltsedan mitten av 1980-talet, utan ett 20-60-20-samhälle. Ett tredelat "särhälle" som kan visa sig vara mera bekymmersamt att tackla, i synnerhet om andelen utjämnande "vanliga medborgare" tillåts minska.

7.5.3. Mediemiljö och koherens känsla

Teorin kring begreppet koherens känsla utgår ju ifrån hur individen förhåller sig till världen – ja, till själva existensen: är den begriplig, hanterbar och meningsfull? Som teorins grundpostulat kan man betrakta i vilken grad individen är, uppfattar sig vara, länkad till/avskild från omgivningen eller världen runtomkring. Teorin koncentrerar sig främst på den närliggande omgivningen, på närmiljön. Trots att medier explicit inte nämns, så kan man förutsätta att även mediemiljön i allra högsta grad bidrar till huruvida världen uppfattas som koherent – tankemässigt sammanhängande. Genom att ordna, strukturera och sprida den kunskap som människor har såväl om sitt vardagsliv som om mera avlägsna livssammanhang spelar massmedier givetvis en roll både då individuella och kollektiva medvetanden formas. Medias inflytande sträcker sig över många plan: där mäktiga institutioner som staten eller marknaden kan anlita medier för att med dess hjälp tillvinna sig social kontroll, kan enskilda individer ofta använda media som referensälla för att underbygga sina personliga ståndpunkter i det dagliga umgänget och interaktionen med andra individer på mikroplanet (McQuail 1972:13).

Diagram 7.5

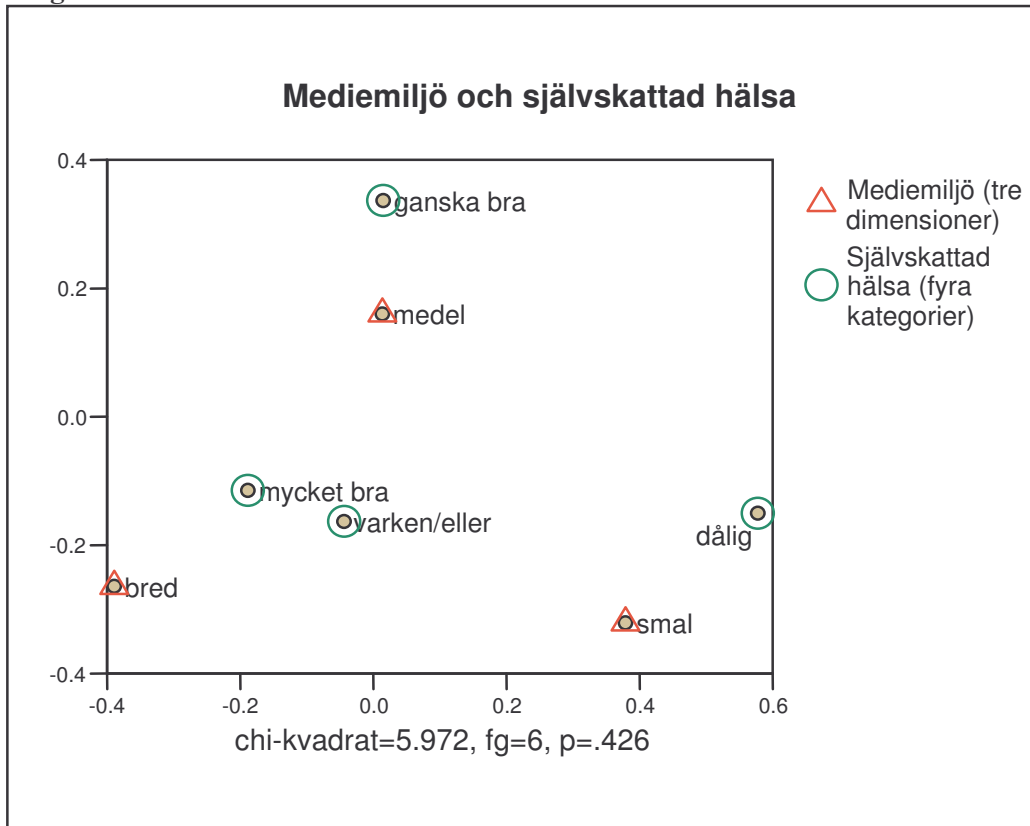

Som framgår av diagram 7.5 finns där en samvariation mellan mediemiljö och koherens känsla. Smal mediemiljö och låg koherens känsla korresponderar uppe till vänster i fältet, bred mediemiljö och hög koherens känsla uppe till höger samt mediemiljöns mellersta dimension och medellåg koherens känsla nere i mitten. Medelhög koherens känsla i mitten till höger korresponderar inte särskilt entydigt med någon mediemiljödimension, den mellersta ligger i alla fall närmast. Vi kan således konstatera att de som lever i bredare mediemiljöer, som enligt resultaten i den här undersökningen i det närmaste är liktydigt med att de är mera hemmastadda i en skriftkultur, även upplever världen som mera koherent.

7.5.4. Mediemiljö och upplevd hälsa

Mediemiljö samvarierar med både självskattad social ställning och koherens känsla. Som vi minns samvarierar också upplevd hälsa – och det synnerligen starkt – med självskattad social ställning ($\chi^2=58,184$, $df=6$, $p=0,000$) respektive koherens känsla ($\chi^2=111,372$, $df=9$, $p=0,000$). Därför kunde man på goda grunder anta att det även finns ett samband mellan mediemiljö och upplevd hälsa. Så är dock inte fallet, vilket framkommer av diagram 7.6.

Diagram 7.6

Som synes föreligger det inte några som helst signifikanta samband ($p=0,426$) mellan mediemiljö och upplevd hälsa. Korrespondensdiagrammet ser ut därefter: svårtolkat och föga illustrativt.

7.6. Medieutbudets tydlighet

Vad mottagare anser om de medierade budskapens tydlighet och begriplighet mättes med påståendet: "Trots att vi har ett rikligt medieutbud är det ofta svårt att få en klar bild av saker och ting" på en Likertskala 1–7, där 1=instämmer helt och 7=helt av annan åsikt (bil. 1, fråga 21t). Man kan anta att de som instämmer helt tycker att medierna snarast bidrar till att skapa kaos och förvirring i tillvaron, medan de som är av helt annan åsikt tvärtom tycker att media på ett förtjänstfullt sätt medverkar till att bringa "ordning och reda" i de mest sammansatta sammanhang. Indirekt mäter påståendet nog också medborgares förtroende för medieutbudet i allmänhet.

Tabell 7.8

Trots ett rikligt medieutbud är det svårt att få en klar bild av saker och ting

	Frekvens	Procent	Valid procent
1 (instämmer helt)	73	5.7	5.8
2	156	12.1	12.3
3	225	17.5	17.8
4	190	14.8	15.0
5	203	15.8	16.0
6	310	24.1	24.5
7 (helt av annan åsikt)	110	8.5	8.7
Totalt	1267	98.4	100.0
Missing system	20	1.6	

Tabell 7.8 visar att knappt 6 % instämmer helt med påståendet att medieutbudet ofta är oklart/otydligt – det är svårt att via medier få en klar bild av saker och ting; knappt 9 % är av helt motsatt åsikt. En andel på 30 % tycker att det är relativt svårt och drygt 40 % menar att det är relativt enkelt att få en klar bild av saker och ting, medan 15 % av respondenterna förhåller sig neutralt till påståendet. Medelvärdet ligger på 4,3 och balansmättet landar på plus 13. Mediebranschen i sin helhet får således inget särskilt gott betyg för sin verksamhet att reda ut "saker och ting". Nästan hälften av svararna placerar sig visserligen på den positiva halvan (5–7 poäng). Samtidigt är dock en lika stor andel missnöjd med (1–3 poäng)/tveksam till (4 poäng) medias förmåga att förmedla klarhet och tydlighet; med tanke på medias centrala, för att inte säga avgörande

betydelse för den löpande informationsförmedlingen och för samhällets informationsförsörjning i stort är det en ansenlig mängd medborgare.

Om man även läser in att en förtroendefaktor mäts i påståendet så kan man jämföra resultatet med t.ex. YLE Publikforskningens mätning av "förtroendet för institutioner i Finland år 2003" (Jääsaari, Kytömäki & Ruohomaa 2003:8). I den placerar sig massmedierna med medelvärde 2,9, skala 1–5, på en 20. plats bland 22 institutioner. Endast EU med medelvärde 2,6 och de politiska partierna med medelvärde 2,4 är lägre placerade. Största förtroendet åtnjuter republikens president och polisen med medelvärde 4,1 vardera. Högt placerade är också t.ex. skolväsendet som med ett medelvärde på 3,9 ligger på 5. plats och universiteten med medelvärde 3,8 på platsen därefter. "Staten", 3,6 i medelvärde, placerade sig på 10. plats, just före "kyrkan" med medelvärde 3,5. Denna undersöknings medelvärde 4,3 på skalan 1–7 blir knappt 3,1 omräknat i en skala från 1 till 5, vilket är ca 0,2 poäng högre än YLE Publikforskningens 'rakt på sak' förtroendemätning som alltså gav massmedierna ett medelvärde på 2,9. Hursomhelst, ett medelvärde på 3,1 är lågt, förutom den redan nämnda bottenrion – massmedierna, EU och de politiska partierna – är det endast arbetsgivarorganisationerna och riksdagen med medelvärde 3,0 vardera som har ett lägre värde i YLE Publikforskningens undersökning.

För att göra fortsatta analyser mera åskådliga reducerades sedan påståendets sju värden eller svarsalternativ till tre uppfattningar om medieutbudet tydlighet: det är endera "oklart", "medelklart" eller "klart". Indelningskriterierna förtydligas i frekvenstabell 7.9.

Tabell 7.9

Medias tydlighet

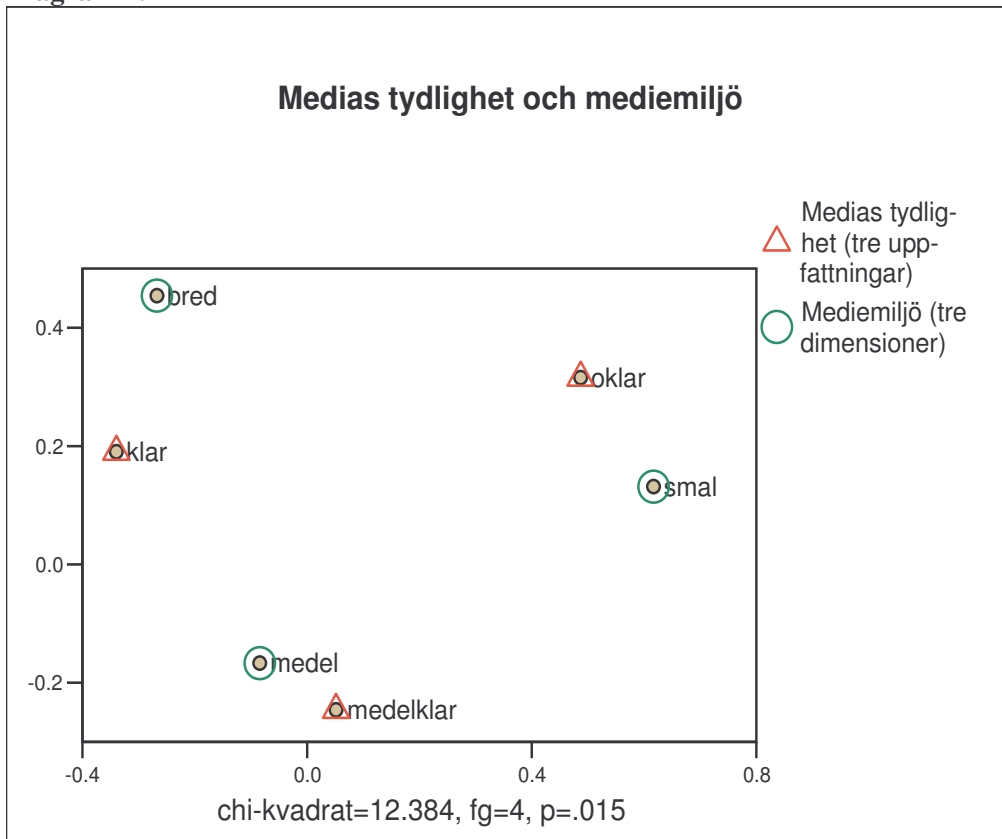
	Frekvens	Procent	Valid procent
Oklar (1-2 poäng)	229	17.8	18.1
Medelklar (3-5 poäng)	618	48.0	48.8
Klar (6-7 poäng)	420	32.6	33.1
Totalt	1267	98.4	100.0
Missing system	20	1.6	

I en tredelad indelning anses således drygt 18 % av respondenterna uppfatta medieutbudet som oklart (1–2 poäng), knappt hälften uppfatta det som medelklart (3–5 poäng) och en tredjedel bedöma det som klart och tydligt (6–7 poäng).

7.6.1. Medias tydlighet och mediemiljö

Korrespondensdiagram 7.7 beskriver hur uppfattningar om medieutbudets tydlighet är relaterat till mediemiljöns bredd.

Diagram 7.7

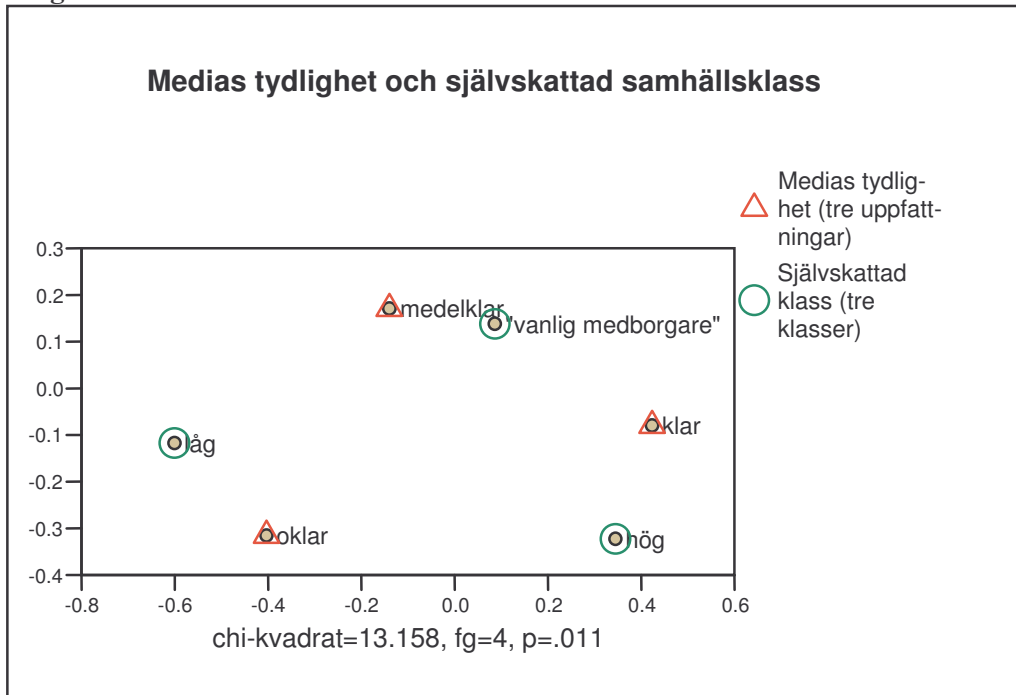
Korrespondenserna är lättolkade och signifikanta. Bred mediemiljö uppe till vänster i fältet korresponderar med uppfattningen att det via medier är lätt att få en klar bild av saker och ting, medan det förhåller sig tvärtom för sådana som lever i en smal mediemiljö till höger i fältet. Det stora flertalet respondenter som bedömts leva i

varken en bred eller smal mediemiljö och som bedömts uppfatta medieutbudet som varken klart eller oklart befinner sig nere i fältet där värdena medelklar/medel på variablerna medias tydlighet/mediemiljö korresponderar rätt så kraftigt. Här kan man med stor sannolikhet utgå ifrån att kausalitet råder; mediemiljöns bredd påverkar uppfattningen om medieutbudets tydlighet. Ju mångsidigare mediemiljö, vars bredd i den här undersökningen huvudsakligen avgjordes av hur frekvent man läser fack- och skönlitteratur samt är uppkopplad på nätet, desto lättare har man att via medier skaffa sig en klar bild av saker och ting, dvs. desto bättre bemästrar man mediernas informationsutbud.

7.6.2. Medias tydlighet och självskattad social ställning

Som vi minns korresponderade självskattad social ställning med mediemiljöns bredd mycket tydligt på en låg signifikansnivå. Nyss noterades att mediemiljöns bredd påverkar uppfattningen om de medierade budskapens klarhet. Därför kan man vänta sig att även självskattad samhällsställning samvarierar positivt med att med hjälp av media skapa sig en klarare föreställning om världens gång.

Diagram 7.8

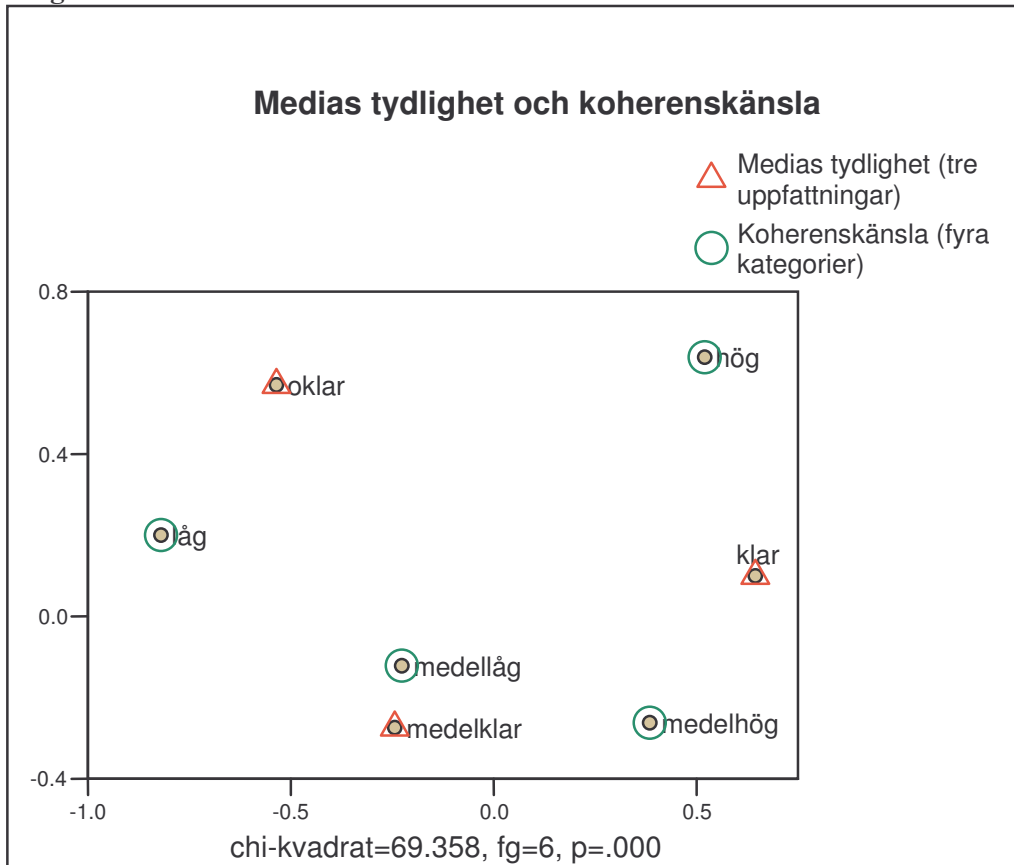

Och så är också fallet enligt diagram 7.8. Samvariationerna är signifikanta ($p=0,011$), och trots att värdena är tämligen utspridda är tendensen tydlig: motstyckena oklar/låg korresponderar till vänster, klar/hög till höger i fältet och medelklar/"vanlig medborgare" uppe i mitten av fältet. Om man jämför med sambanden mellan självskattad klass och mediemiljöns bredd (diagram 7.4) så är det ändå uppenbart att skillnaderna mellan de sociala klasserna har minskat och är betydligt mindre distinkta. De sociala klyftorna är alltså mindre påtagliga vad gäller medias förmåga att förmedla en klar bild av saker och ting än vad de är beträffande mediemiljöns bredd.

7.6.3. Medias tydlighet och koherens känsla

Tidigare konstaterades att koherens känslans styrka och mediemiljöns bredd korresponderade tydligt och samvarierade på signifikansnivån $p=0,001$, liksom att mediemiljöns bredd påverkade uppfattningen om mediers tydlighet ($p=0,015$). Diagram 7.9 visar hur uppfattningar om medias tydlighet är relaterade till koherens känsla.

Diagram 7.9

Trots att sambandsmåttet är synnerligen signifikant ($p=0,000$) är korrespondenserna inte alls så entydiga. Att medieutbudet ger en oklar bild av saker och ting korresponderar i alla fall rätt så tydligt med låg koherens känsla uppe till vänster i fältet. Tydligast korresponderar medelklar bild och medellåg koherens känsla nere i mitten. Uppfattningen att man via media kan skaffa sig en klar bild av saker och ting ligger så gott som mittemellan medelhög och hög koherens känsla, dock närmare medelhög, som i sin tur ligger mittemellan medelklar och klar bild. Hög koherens känsla uppe till höger korresponderar mest med klar bild, men å andra sidan är en oklar bild närmare än en medelklar. Eftersom diagrammet är såpass diffust och svårtolkat är det kanske lämpligt att komplettera med en enkel korstabell.

Tabell 7.10

Koherensskänsla	Medias tydlighet			Totalt
	Oklar (18 %)	Medelklar (49 %)	Klar (33 %)	
Låg	28 %	56 %	16 %	100 %
Medellåg	19 %	53 %	28 %	100 %
Medelhög	11 %	48 %	41 %	100 %
Hög	19 %	34 %	47 %	100 %

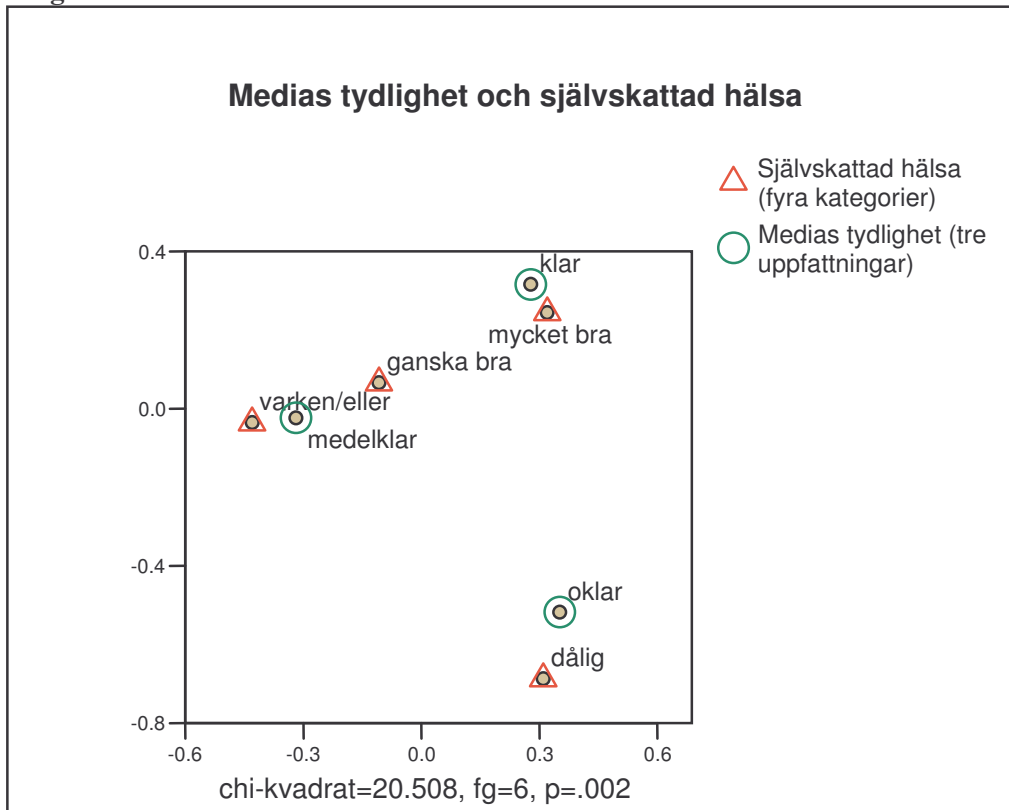
För att klargöra sambanden är tabell 7.10 betydligt mera informativ än diagram 7.9. Om vi betraktar ytterligheterna, låg och hög koherensskänsla, så kan vi notera att endast 16 % bland dem som har låg koherensskänsla uppfattar sig få en klar bild av saker och ting via medier, medan motsvarande andel bland dem som har hög koherensskänsla uppgår till nästan hälften; en tredjedel av hela populationen har definierats få en klar bild. Bilden blir oklar för 28 % bland dem med låg koherensskänsla och för 19 % bland dem med hög koherensskänsla; andelen oklar bland alla svarare har bedömts vara 18 %. Medelklar blir bilden för 56 % bland dem som har låg koherensskänsla och för 34 % bland dem med hög koherensskänsla. Så visst är skillnaderna uppenbara, något som den låga signifikansnivån också antydde. En klar skiljelinje går mellan svarare med låg koherensskänsla och övriga. En annan, mindre markerad gräns, går mellan låg/medellåg och medelhög/hög koherensskänsla. Att besitta informationskompetens – eller snarare förmågan att bemästra flödena av allsköns brus och information, att kunna "sälla agnarna från vetet" – som är en bärande idé i teorin kring begreppet koherensskänsla, är nog den egenskap som gör att svarare med högre koherensskänsla tenderar att ha det lättare att via medier skaffa sig en klar bild av saker och ting.

7.6.4. Medias tydlighet och upplevd hälsa

Som redan fastslogs påträffades inte några signifikanta samband mellan medborgares självskattade hälsa och deras mediemiljös bredd eller mångsidighet på ett allmänt plan. Ett såpass högt p-värde som 0,426, som analysen resulterade i, påvisar nog taget att det råder ett icke-samband mellan de två variablerna. Däremot var ju en positiv samvariation påtaglig ($p=0,015$) mellan uppfattningar om medias tydlighet och

mediemiljöns mångsidighet. Diagram 7.10 beskriver hur uppfattningar om medias tydlighet respektive hälsotillstånd förhåller sig till varandra.

Diagram 7.10

Sambandet är starkt ($p=0,002$), och diagrammet är lätt att tyda. Särskilt uppfattningen att media är oklart korresponderar kraftigt med dålig självskattad hälsa nere till höger, avstånden till de två variablernas övriga värden – kategorier och uppfattningar – är därtill påfallande stora. Dessa är å andra sidan tämligen väl samlade i diagrammets övre del, vilket betyder att skillnaderna inte är så stora dem emellan. Trots det kan man emellertid utläsa att åsikterna om att medier förmedlar en klar bild och mycket bra hälsa i hög grad sammanfaller. Detsamma kan sägas om uppfattningen att media är medelklart i framställningen av saker och ting samt ganska bra och varken bra eller dålig upplevd hälsa, vilka bildar en urskiljbar grupp uppe till vänster i diagrammet. Här kan man med fog anta att det är informationskompetensens, eller -bemästringens,

betydelse som kommer till uttryck. De som var väl utrustade med den egenskapen – koherenskänsla – hade ju också lättare att via medier skaffa sig en klar bild av saker och ting. Likaledes är den subjektivt bedömda förmågan att extrahera det viktiga, relevant information, och sila bort det oväsentliga, bruset, betydligt bättre när man inte uppfattar sig ha några större problem med sin hälsa.

7.7. Sammanfattning

Vi lever alltså i ett genommedialiserat samhälle, vars riktning i högre grad än någonsin tidigare utformas på mediala villkor i medier och av medier. Enligt Silverstone (1999:i) har vi inte ens någon reell möjlighet att undfly medierna, eftersom deras räckvidd når och utövar inflytande på snart sagt alla våra livsområden. Det har hävdats att vi för tillfället befinner oss i "mediekulturens tidevarv" (Finlands Akademi odaterad). En närmare betraktelse ger dock vid handen att mediekulturens tidevarv i det närmaste är synonymt med "tevekulturens tidevarv". Finländska tidsanvändningsstudier visar t.ex. att vid millenieskiftet stod tv-tittande ensamt för över två tredjedelar av den totala genomsnittliga användartiden för medier bland 10 år fyllda finländare (Niemi & Pääkkönen 2001:84ff). Sett över en 20-årsperiod, 1979–1999, är även ett markant ökat tv-tittande den i särklass mest påtagliga förändringen i finländares genomsnittliga tidsanvändning (Niemi & Pääkkönen 2001:54). Sett ur ännu ett perspektiv är televisionens dominans lika uppenbar: av all tillgänglig fritid förbrukade finländarna hela 35 % på tv-tittande åren 1999–2000 (Niemi & Pääkkönen 2001:33). Televisionen är således kung, särskilt bland medier, men också som allmän fritidssysselsättning.

Teve mediet har blivit beskyllt för att omforma allting till underhållning och för att från sin dominerande position fungera som en norm och i kraft av det sätta agendan och likrikta även övriga medier. Genom att underhålla och roa, ibland chockera, söker media publikens uppmärksamhet. Aktörer utanför media är tvungna att följa de av media fastställda villkoren om de har ambitioner att nå ut med sina budskap till en mera omfattande publik. Angelägna och väsentliga ärendens betydelse och mening

löper därför risk att trivialiseras och vulgariseras i underhållningens tecken, eftersom medievillkoren en gång för alla är sådana att där råder en panikartad rädsla för att tråka ut publiken och en strävan efter att vara underhållande till vilket pris som helst (Bourdieu 1999; Postman 1985). Ett pris som kan innebära att medias funktion som förmedlare av tydlig och klar information ofta uppfattas som en andra rangens fråga. Är det här symtomatiskt för ett samhälle som sägs utmärkas av ett överskott på information och ett underskott på uppmärksamhet (Asp 1986:359; Hernes 1978)? "I en värld av överflöd", där den enda faktorn som är på väg att bli sällsynt är "mänsklig uppmärksamhet" (Kelly 1999:82)? Eller som nobelpristagaren i ekonomi 1978, Herbert A. Simon, har formulerat det:

Vad information konsumerar är ganska uppenbart. Den konsumerar mottagarnas uppmärksamhet. En rikedom av information skapar därför fattigdom på uppmärksamhet och ett behov av att allokera uppmärksamheten effektivt bland överflödet av informationskällor som kan komma i tillfälle att konsumera den (Varian 1995).

I den mediedrivna jakten på uppmärksamhet och synlighet relativiseras och förminskas allting, tills vad återstår? Hallgrímur Helgason (2000:203) är måhända någonting på spåren i romanen "101 Reykjavik" när han låter den 34-årige huvudpersonen, som är frivilligt arbetslös, "media addict" och bor hemma hos sin frånskilda mor, till synes förvirrat och sammanhangslöst meditera över sakernas tillstånd:

Jag går till sängs i min lilla stuga. Ja. Svartsjuka, avund och skuldkänslor. Sjukdomar som besegrats sen länge. Lungsot, spetälska, syfilis. Vetenskapen har befriat oss från moralapostlarnas mödomshinnor. Dragit ut oss ur den mörka grottan, tänt lampan för grottinnevånarna, kromat cromagnon. Neon i Neanderthal. Inte längre bara antingen mörker eller ljus. Bara en fråga om on eller off. Inte rätt eller fel. Tiden har blivit bisexuell. Vi lever i en bisexuell tid. Bortom rätt och fel. Allt är rätt *och* fel. Allt är gott *och* ont. Inget är ont. Inget är gott. Allt bara är. På 80 kanaler. Jag gör nedstigningen [till

dödsriket?, min anmärkning]. Kanal 33: Cancerforskning i Boston. Kanal 41: En aidssjuk i Rotterdam. Kanal 74: Passion crimes i Sydney. Jag somnar plötsligt från alltsammans. Jag drömmer om en meteor på väg in i huvet.

Med tanke på begreppet mediekultur ligger det nära till hands att parafrasera boktiteln "Underhållning till döds" av Postman (1985): mediekultur är tevekultur är underhållningskultur till döds/total meningslöshet. Men som författaren Kurt Vonnegut (2004) i en galghumoristisk vändning visar, han är känd för sin svarta humor och samhällssatir, är det dominerande mediet kraftfullt nog att ge t.o.m. uttryck som "till döds/total meningslöshet" en positivt laddad mening:

En av de få saker som är bra med den moderna tiden: om du dör på ett fasa-väckande sätt på tv så har du inte dött förgäves. Du har underhållit oss.

Är det dit dokusåpaformatets förnedringsteve är på väg?

I mediekulturens tidevarv, i vilket budskap av alla de slag bombarderar oss oavbrutet, dygnet runt, är följaktligen färdigheter som informationskompetens och -bemästring – att kunna hantera, utvärdera och använda informationsflödena på ett meningsfullt sätt – av fundamental vikt. I dagens 24-timmars samhälle kan avsaknaden av sådana färdigheter ha till följd att risken för överhettning, informationsöverbelastning [information overload], blir överhängande; att t.ex. låta sig överbelastas/bli överbelastad med snuttifierade "nyheter" kan med tiden förorsaka en personlig känsla av själsdödande monotoni och meningslöshet (Abbott 1999:19). Som tidigare konstaterades är trenden i framförallt tv-utbudet just den att andelen program med hårda fakta och kortfattad, telegramliknande information har ökat, medan andelen mera nyanserade, djuplodande sak- och kulturprogram har minskat (Project for Excellence in Journalism 2004; Aslama, Hellman & Sauri 2002).

Hårda fakta och telegramliknande information är nog exakt, men representerar en platt syn på kommunikation där exakthet och tydlighet betraktas som samma sak. Kom-

unikativ tydlighet i form av exakthet har blivit något av en tidens melodi, men för att en kommunikationsprocess skall ha förutsättningar att nå bortom exaktheten och bli tydlig borde den ta sin utgångspunkt i ett personligt tilltal där tillit och meningsfullhet står i centrum (Nynäs 2004). Redan språkliga hybrider som infotainment, faction och edutainment säger mycket om informationsbemästringens relevans i dagens värld. Genreblandningar i stadig tillväxt, som säkerligen åsyftar att ge ett mervärde i form av både/och, men som pga. balansaktens svårigheter lika väl kan landa i ett varken/eller. Eller ännu värre: vara såpass luddiga och otydliga i konturerna att de lämnar mottagaren i ovetskap om vad som är det ena, vad det andra.

Den här undersökningens resultat betonar följaktligen informationsbemästringens betydelse, eftersom respondenter med högre koherens känsla tenderar att ha det lättare att via medier få en klar bild av saker och ting. Likaledes är samvariationen mellan mediemiljöns bredd och koherens känslans styrka relativt stark. Mediemiljöns bredd avgjordes ju i huvudsak av hur frekvent svarare läste fack- och skönlitteratur samt var uppkopplade på nätet. Användning av nätet korrelerade dessutom kraftigt med läsning av såväl fack- som skönlitteratur. Särskilt sambandet mellan en typisk fritidssysselsättning eller hobbyverksamhet som läsning av skönlitteratur och nätsurfning, som är påtagligt främst bland lågutbildade, påvisar det faktum att nätet tillsvidare är ett i första hand textbaserat medium, och att det därför kanske är en viss läsvana i kombination med elementära tekniska färdigheter, funktionell läskunnighet,²² som avgör graden av internetanvändning – som avgör huruvida nätet någonsin kommer att bli "var mans egendom". Utgående från de här resultaten är det i varje fall lätt att dra slut-

²² Begreppet "functional literacy", funktionell läs- och skrivfärdighet, myntades vid ett alfabetiseringssymposium i UNESCOs regi år 1975 i Persepolis. I deklarationen sägs bl.a. att en person är funktionellt litterat först när han kan ta del i alla de samhällsaktiviteter som möjliggörs av kunskaper i läsning, skrivning och aritmetik. Persepolisdeklarationen lägger även vikt vid kommunikativa färdigheter. För att vara funktionella skall de uppnådda kunskaperna och färdigheterna därtill kunna användas till att utveckla individen själv samt det samhälle han lever i. Begreppet kan i allt väsentligt sammanfattas med nyckelorden "deltagande" och "utveckling".

satsen att de medborgare som är mera hemmastadda i en ofta på långsamhet och eftertänksamhet baserad skriftkultur även tycks bemästra informationsflödena bättre, uppleva världen som mera koherent, än de som huvudsakligen tyr sig till en snabb och vanligtvis överväldigande bild-, ljud- och pratkultur.

8. Hälsoinformation

"Smärta är information likt en nyhet i tidningen. Ibland alltför obemärkt, ibland överdriven, eller en anka, ibland t.o.m. censurerad".

Samuli Paronen, 1974

8.1. Inledning

I en bred och nyanserad definition av hälsoinformation har den beskrivits "som vilken information som helst som möjliggör för individer att förstå sin hälsa och att fatta hälsorelaterade beslut för sin egen och sin familjs räkning" (Patrick & Koss 1995). För att informationen skall nå ända fram krävs enligt samma källa ändå en hel del: "För att vara effektiv bör hälsoinformationen skraddarsys i enlighet med användarens intressen, läs- och skrivkunnighet, språk, kulturella bakgrund, emotionella tillstånd och önskemål" (Patrick & Koss 1995). Det är alltså fråga om ett många gånger synnerligen invecklat samspel mellan individ och (hälso)informationskälla, där källans egenskaper och kognitiva auktoritet (Wilson 1983) skall passa ihop och synkronisera med individens förutsättningar, preferenser och behov i ett givet sammanhang.

8.2. Medieutbud – Dr Jekyll och Mr Hyde?

I likhet med övrig information har utbudet på hälsoinformation aldrig tidigare varit så stort som idag (Ginman 2003a). Hälsorelaterad information sköljer över oss i strida strömmar såväl i seriösa sammanhang som på ledarsidor, i nyheter, aktualiteter och dokumentärer som i mindre seriösa och trovärdiga sammanhang som i underhållning och reklam (Robertson & Currey 2004; Eriksson-Backa 2003:64f; Wallack 1990). Forskning som ur en hälsorelaterad synvinkel granskat program- och reklam innehåll i amerikansk primetime tv gör t.o.m. gällande att hälsa (och slanka kroppar) numera utnyttjas som universalmedel för att sälja så gott som vad som helst (Byrd-Bredbenner, Finckenor & Grasso 2003; Byrd-Bredbenner & Grasso 2000). I en

avhandling som behandlar hälsoinslag i holländsk television påpekas samma sak: förutom en dramatisk och social funktion har hälsa även en avsevärd försäljningsfunktion och -potential, eftersom hälsa har blivit ett uttalat kärnvärde [core value] i det moderna västerländska samhället (Fennis 1999:15). "All reklam idag, även det som inte direkt handlar om läkekonst, går ut på att vi skall må bra eller bättre bara vi handlar upp oss på det här" (Magnusson 2005).

Utgående från Entwistle och Hancock-Beaulieu (1992) kan man säga att "det stora språnget" togs under 1980-talet, ett decennium då allmänhetens intresse för medicin och hälsa avsevärt ökade. Intresset och den ökande efterfrågan vann genklang hos såväl hälsomyndigheter, bibliotek, organisationer som affärsföretag – samt i media – och utbudet på hälsorelaterad information för lekmän ökade därför kraftigt. Under nämnda decennium började t.ex. de flesta större dagstidningar ha särskilda sektioner avdelade för hälsa och medicin (Entwistle & Hancock-Beaulieu 1992). Eller som Ginman (2003a) uttrycker det:

Alltsedan 1980-talet har samspelet mellan hälsovårdssektorn och medierna blivit ytterst intensivt. Dramatiska förändringar har lett till ohämmad konkurrens om medborgarnas uppmärksamhet. Både forskare och medieägare betraktar investeringar i hälso- och medicininformation som lukrativa.

Man kan gott säga att hälsoinformation är allestädes närvarande – och då framför allt i media, som i kraft av sin position utövar inflytande inte bara på den breda allmänheten utan också på beslutsfattare och hälsovårdsspecialister av olika slag (Larsson, Oxman, Carling & Herrin 2003; Oxman 2000).

Ett bra exempel är att en relativt stor andel artiklar i allmänmedicinska specialtidsskrifter når människor långt utöver den egentliga målgruppen: av totalt 1193 vetenskapliga artiklar publicerade under åren 1999–2000 i de ansedda medicinska tidskrifterna BMJ (British Medical Journal) och Lancet rapporterade dagstidningen Times om 68 och dagstidningen Sun om 21, åtta artiklar refererades i bägge tidningarna. Totalt

81 (68+21-8), eller ca 7 %, av de 1193 vetenskapliga artiklarna nådde sålunda större läsarskaror via endast dessa två dagstidningar. Därtill oftast, eller i 75 % av fallen, i form av en längre artikel [full story] (Bartlett, Sterne & Egger 2002). Enligt Entwistle (1995) granskas varje nummer av BMJ och Lancet noggrant av journalister vid brittiska kvalitetstidningar, som i studien representeras av Daily Telegraph, Guardian, Independent och Times. Under de perioder undersökningen genomfördes 1991–1992 publicerade var och en av dessa fyra dagstidningar i enbart sina fredagsupplagor i genomsnitt hela 1,25 artiklar per vecka på basis av nya forskningsrön som framlagts i endera allmänmedicinska tidskrift av senaste datum. De i dagspressen återgivna artiklarna fokuserade på allvarliga sjukdomar, aktuella hälsoproblem och nya behandlingsmetoder snarare än på hälsofrågor relaterade till samhällseliga missförhållanden och sociala problem, hälsa sattes sålunda sällan in i en social kontext²³ (Entwistle 1995).

²³ Här tangeras en omständighet som blivit hårt kritiserad, speciellt vad gäller påkostade hälso-kampanjer i medierna. Wallack (1989) anmärker att de flesta kampanjer utgår från att hälsoproblem till sin natur är individuella i sig och följaktligen är människor med tanke på sitt eget bästa mottagliga för information och hälsofostran; man inbillar sig att bara mottagarna kommer i kontakt med lämplig hälsoinformation, så kommer de automatiskt att vilja välja hälso-sammare livsstilar. Vad kampanjerna negligerar är externa och socialt betingade orsaker till ohälsosamma beteenden. Därför utmynnar de vanligen inte i annat än att "slå den slagna", skuldbeläggning [victim-blaming], som dessutom av ideologiska skäl är ett omhuldat förfarande eftersom det är mindre riskfyllt: att ställa enskilda individers hälsoriskbeteenden i ramp-ljuset håller fokus borta från de sociala och politiska strukturer som förorsakar sämre hälsa i de lägre sociala skikten. Sålunda utmanas och ifrågasätts inte heller rådande maktstrukturer i samhället.

Kritik som andas mindre socialt patos har också framförts. Dervins (2001) systemkritiska utgångspunkt är att hälsoinformationskampanjer formas och förs i en världssyn definierad av expertinstitutioner som ofta har en förkärlek för stigmatisering och skuldbeläggning [victim-blaming], samtidigt som de ignorerar vanliga människors, icke-experters [laypersons] erfarenhetsmässiga livsvillkor och existerande sociala skrankor. Hon poängterar således starkt kommunikationens sociala betydelse och ser kommunikationsprocessen främst som en social process, starkt knuten till de kommunicerande parternas livssituation (Dervin 1976). Att ta befintliga strukturer noga i beaktande betonas även av beteende- och livsstilsforskare. Det har fram-

I en annan undersökning, som granskade omfattning av och hur artiklar publicerade i New England Journal of Medicine och JAMA under år 1988 behandlades i tio ledande amerikanska dagstidningar, fann man att omkring 35 % (276/786) av tidskrifternas artiklar omnämndes i dagspressen, och att drygt 58 % (161/276) av dessa täcktes av flera än en dagstidning. Hela 15 % (42/276) av de uppmärksammade artiklarna, vilket är detsamma som drygt 5 % (42/786) av det totala antalet artiklar i de två högt respekterade medicinska tidskrifterna, befanns ha ett sådant nyhetsvärde att de publicerades som förstasidesnyhet. Över 75 % av de forskningsrön som dagspressen fäst avseende vid återfanns i spalterna inom två dagar från det att de publicerats i endera vetenskapliga tidskrift; resultaten var med andra ord pinfärska och nådde följaktligen lekmannen i det närmaste lika fort som den medicinska expertisen (Burns, Moskowitz, Osband & Kazis 1995). I amerikansk och engelsk dagspress publiceras i genomsnitt ca 3,5 artiklar per nummer om medicinsk vetenskap (Ruuskanen & Jalanko 1997). Trots att det genomsnittliga antalet artiklar med medicinskt innehåll i sex större finländska dagstidningar åren 1989–1991 genomgående var mindre, var medicininformation ändå tämligen ofta närvarande i spalterna: från ledande Helsingin Sanomat med 2,9 artiklar/dag, över Turun Sanomat med 2,1, Aamulehti med 1,9, Kaleva med 1,7, Uusi Suomi med 1,4, till Hufvudstadsbladet med 1,1 artiklar/dag (Kauhanen 1997:appendix 8f.).

Även i jämförelser av hur frekvent olika vetenskaper förekommer i media når medicin/hälsa i allmänhet topplaceringen (Kauhanen 1997:62). I en innehållsanalys av vetenskapsrelaterat material i sju stora kanadensiska dagstidningar var medicin/hälsa,

hållits att grupper tenderar att utveckla en kollektivt delad kunskap och en gruppkontroll som baserar sig på socialt umgänge, normer och kommunikation (Morgan & Schwalbe 1990). Hälsosamma livsstilar har definierats som kollektiva mönster av hälsorelaterade beteenden, där de till buds stående, faktiska hälsoalternativen kringskärs av strukturbaserade livsmöjligheter (Cockerham, Rütten & Abel 1997). I deras grundliga analys väger de strukturbaserade livsmöjligheterna tyngre än enskilda individers fria val, en slutsats som de påpekar att sammanfaller med Bourdieus (1984) habitusbegrepp (Cockerham, Rütten & Abel 1997).

som stod för drygt 45 % av alla artiklar/reportage som berörde forskning och vetenskap, helt i en egen viktklass. Som tvåa placerade sig miljö med 14,8 %, och som trea socialvetenskaper med 7,7 % (Einsiedel 1992). I en motsvarande brittisk undersökning, där fördelningen på olika vetenskapsgrenar ändå var betydligt jämnare, täckte medicin/hälsa trots det knappt 35 %, medan miljö/geologi täckte 20,5 %, teknologi/militär/rymd 15,9 % och socialvetenskaper 15,1 % av det vetenskapsrelaterade materialet (Hansen & Dickinson 1992). Fastän Kauhanen (1997:62) framhåller att "det nästan är ett universellt rön att medicin är den ojämförligt mest intensivt täckta av alla vetenskapskategorier", avviker resultaten från hans egen innehållsanalys av vetenskaplig täckning i de sex ledande finländska dagstidningarna från den "universella" regeln. I den var nämligen antalet artiklar inom området natur störst med en andel på knappt 32 %; först därefter följde hälsa med drygt 20 %, det sociala området med 15,8 % och teknologi med 14 % (Kauhanen (1997:62).

Som synes är andelen artiklar/reportage med medicinskt/hälsorelaterat innehåll anmärkningsvärt mycket mindre i den finländska undersökningen än i motsvarande kanadensiska respektive brittiska innehållsanalys. Med hänvisning till Sepstrup (1981) påminner Kauhanen emellertid om att kategoribildning [category formation] i innehållsanalys aldrig är neutral, och att den repertoar av kategorier som konstrueras och fastställs i icke ringa utsträckning förutbestämmer de slutliga resultaten. Skillnader mellan de teoretiskt bildade kategorierna kan därtill vara hårfina, och i vilken kategori ett visst fenomen inordnas ligger ofta i betraktarens – kodarens – öga. Som ett exempel nämner Kauhanen just hälsa, som ju är ett mångförgrenat begrepp: om alla frågor som har någon form av hälsoimplikationer primärt grupperas under rubriken medicin/hälsa erhålls en mycket större mängd medicin/hälsa än om t.ex. alla ämnen som har en ekologisk eller miljöaspekt i första hand kategoriseras som miljö och först därefter som en eventuell hälsofråga (Kauhanen 1997:62f.). Om en företeelse skall klassificeras som hörande till kategorin medicin/hälsovetenskaper eller till kategorin samhälls(social)vetenskaper är för övrigt många gånger en minst lika kvistig bedömningsfråga.

De resultat som framlagts i de ovan återgivna undersökningarna inbegriper uteslutande spridning av direkt hälso-, läkarvetenskaplig information. Forskning som utgår från andra premisser – hälsa i ett vidgat perspektiv – hävdar å sin sida att minst 25 % av det totala antalet dagstidningsartiklar innehåller hälsorelaterad information i en eller annan form (Atkin & Arkin 1990). Gällande tv visar resultat ur en extensiv amerikansk undersökning att i nyhetssändningar i amerikansk lokal-tv uppgick antalet inslag med hälsa som ledord till 7 %. Det mest populära ämnet, 20 % av alla inslag i nyheterna, var brott och brottslighet, oftast med fokus på mord och andra grova våldshandlingar; väderlek stod för 11 % av nyhetsinslagen. De överlägset flesta inslagen om hälsa/sjukdom, 60 %, handlade om orsaker till och behandlingar av medicinskt definierade sjukdomar som t.ex. cancer. Därefter följde hälsoriskfaktorer i samband med miljö och livsstil med 21 %. Mätt i antalet reportage var sedan avståndet långt till följande ämnesområden: hälsovårdsindustri, sjukförsäkring, lagstiftning, förlossningar, abort, m.m. Trots att nyhetssändningar i de tre nationstäckande amerikanska tv-kanalerna ABC, CBS och NBC relativt sett hade lite flera hälsorelaterade reportage än lokal-tv, uppvisade de dock samma mönster vad gäller ämnesval: orsaker till och behandlingar av sjukdomar stod för 51 % och hälsofrågor relaterade till miljö och livsstil för 28 % av deras hälsoinslag (Kaiser Family Foundation 1998).

Med tanke på Världshälsoorganisationens definition av hälsa,²⁴ som är den dominerande och allmänt vedertagna, är emellertid en entydig gräns mellan hälsorelaterad och icke-hälsorelaterad information hart när omöjlig att dra; den är som en linje dragen i vatten. Enligt Världshälsoorganisationen är hälsa ett odelat positivt tillstånd som innefattar hela individen i förhållande till hans eller hennes situation. Utgående från en såpass allomfattande definition av individuell hälsa kan man med fog göra gällande att för en enskild individ kan snart sagt vilken information/vilka budskap som helst inverka på hälsotillståndet, dvs. på det fysiska, psykiska eller sociala välbefinnandet. Världshälsoorganisationens synnerligen breda, men likväl i absoluta termer kungjorda, definition av hälsa har fördenskull uppfattats som utopisk och även kritiserats för att

²⁴ "Hälsa är ett tillstånd av fullständigt fysiskt, psykiskt och socialt välbefinnande och inte blott frånvaro av sjukdom eller handikapp" (World Health Organization [1946] odaterad).

söka medikalisera omständigheter som egentligen grundar sig på rent politiska missförhållanden, fattigdom och svält. Trots kritik har den emellertid varit i bruk i snart 60 år och det manifesterar inte minst hur svårt det är att avgränsa begreppet hälsa och komma överens om en mindre kontroversiell definition av dess väsen. Men så har också svårigheter att teoretiskt definiera begreppet hälsa kunnat spåras lika långt tillbaka i tiden som ordet finns skriftligt belagt (Nationalencyklopedins Internetjänst odaterad; Henshaw & Howells 1999:11f.). Det idiomatiska uttrycket "hälsan tiger still" (ungefär: när allt är bra oroas man inte och gör inget väsen av det), myntat för snart 200 år sedan av Erik Gustaf Geijer ([1811] 1999) i dikten Odalbonden, är kanhända en lika god och träffsäker beskrivning av fenomenet hälsa som många andra av senare datum?

Nuförtiden söker emellertid verkligt engagerade människor på egen hand upp information och vetenskapliga källor på nätet. I allmänt hälsoorienterade diskussionsgrupper på nätet, i vilka man företrädesvis debatterar hälsosam föda, dieter och diettillskott, är nämligen nästan 60 % av de källor som deltagare refererar till av vetenskapligt innehåll (Wikgren 2003). Hälso- respektive medicininformation är även det enskilt största ämnesområdet på internet (Atterstam 2004). Redan några synnerligen enkla Google-sökningar på internet säger åtskilligt om omfånget: sökordet "health" gav 469 miljoner träffar, som jämförelse kan nämnas att t.ex. "porn" 'endast' gav 237 miljoner träffar; "hälsa" gav också hela 2,42 miljoner träffar (sökningarna utförda i november 2004).²⁵

²⁵ Webben som informationskälla är ett relativt nytt fenomen och effekterna av det digra utbudet på användare av olika kategorier är ännu långtifrån klarlagda. Det här gäller inte minst effekterna av användningen av nätets överflödande utbud på hälsoinformation, vars eventuella påverkan och omsättande i praktisk handling är av alldeles särskild betydelse, eftersom dess yttersta konsekvenser kan gälla liv eller död. Vid sammanställningen av det här kapitlet stötte jag av en slump på följande smått förbluffande rubrik i Svenska Dagbladet av den 18 oktober 2004: "Sjuka blir sjukare när de hämtar kunskap på nätet". Jag blev förstörd nyfiken och då källan, tacknämligt nog, fanns angiven i artikeln så sökte jag fram den. Bakom analysen stod högt ansedda Cochrane Collaboration: the reliable source of evidence in healthcare (<http://www.cochrane.org>). Cochrane är en internationell, självständig organisation utan pro-

fitsyfte som verkar för att sprida aktuell och tillförlitlig information om medicinsk forskning över hela världen. Den omfattande och ambitiösa studien som Svenska Dagbladet refererade till hade publicerats i The Cochrane Library, 2004:4, av ett forskarlag vid University College London.

Det mest uppseendeväckande resultatet var att människor som led av en kronisk sjukdom, främst var det fråga om diabetes eller astma, blev sjukare efter besök på interaktiva hälsosajter. En snabb sökning på internet visade att studien fort fick en enorm medietäckning. Media hade omisskännligt fått korn på en liten sensation och forskningsrönen spred sig som en löpeld till jordens alla hörn under likartade rubriker som Svenska Dagbladets: "Kroniskt sjuka patienter blir sjukare när de surfar på nätet" (NyMedicin), "Warning on Internet health advice" (OnlyPunjab), "Beware of Internet health advises" (Pravda), "Click to get Sick? People who get medical advice from the Web actually get worse, a study shows" (Times Magazine), "Tieto ei aina edistä kroonisesti sairastavien elämää" (YLE).

Ett sammandrag [abstract] fanns fritt tillgängligt på nätet. Döm sedan om min förvåning då sammandraget inleds med att man vänligen skall notera följande utlåtande, som innehåller uppgifter som fullständigt omkullkastar resultaten: "Översikten ... har funnits innehålla felaktigheter. Detta betydde att riktningen av förändringen var inkorrekt för flera slutsatser av klinisk och beteendemässig art" (Murray, Burns, See Tai, Lai & Nazareth 2004). Senare framkommer att riktningen av förändringen var inkorrekt för hela åtta kliniska och tre beteendemässiga slutsatser. Det var förstås andra forskare som slagit larm och påtalat försumligheterna, missförstånden och de närmast katastrofala feltolkningarna av det statistiska materialet. Och när allt kommer omkring verkar det snarast förhålla sig tvärtom: kroniskt sjuka blir friskare av att konsultera hälsosajter.

Vad lär vi oss av detta? För det första: forskare lever under tidspress, stress och ofta i projektliknande korttidsanställningar, 'snuttjobbar' i förhållanden där resultat ofördröjligen skall redovisas – "publicera eller försvinn" [publish or perish] – vilket i förlängningen kan leda till att fatala felaktigheter av ovannämnda slag når offentligheten. I det här fallet är det dessutom möjligt att forskarna bländats av sina överraskande och i viss mån kontroversiella resultat och i iveren att fort få dem offentliggjorda lämnat grundligare granskningar därhän. Detta i förvisningen om att studien innehöll sådana slutsatser som med säkerhet skulle nå över nyhetsgränset och få stor publicitet, ty även forskning, forskare och deras karriärer har i allt högre grad blivit beroende av den '*instantmediala*' *synlighetskulturen*. Detta kommer t.o.m. indirekt till uttryck i den nya universitetslagen som trädde i kraft den 1 augusti 2005, i vilken man infört en s.k. tredje uppgift för universiteten som betonar vikten av "samverkan med det övriga sam-

Både traditionell och nymedia har alltså lagt märke till att hälso- och medicininformation är nyhetsvärden som intresserar breda folkmassor och säljer väl. Ofta är de utbasunerade budskapen spektakulära och utformade så att de pendlar mellan hopp och förtvivlan för att väcka ytterligare intresse – och sälja ännu bättre. I slutändan är ändå frälsningen vanligen inom räckhåll; varsågod, det är bara att ta del av den erbjudna informationen. Ett illustrativt exempel: den 14 december 2004 råkade det sig så att såväl Aftonbladet som Expressen, bägge lösnummerförsålda kvällstidningar, hade satsat på hälsa och välbefinnande i sina löpsedlar. "Så blir du tio år yngre på 28 dagar – supermaten, tillskotten, krämerna", försäkrade Aftonbladet. "Stress kan göra dig tio år äldre i förtid. Ny metod – så undviker du den farliga stressen", löd det i Expressen. Ett annat typiskt drag i nyssnämnda rubriksättningar är att det hälsorelaterade dessutom är invävt i en åldersfaktor. Dagens diskussion ger nämligen ibland sken av att åldrande i sig är ett gravt tecken på ohälsa.

Det har framhållits att det länge rått en ihållande spänning mellan media och medicin, mycket pga. journalisters och forskares olika perspektiv och förhållningssätt. Inom

hället" och om betydelsen av att "främja forskningsresultatens och den konstnärliga verksamhetens genomslagskraft i samhället" (Björkstrand 2004; Finlands författningssamling 2004). För det andra: forskarsamfundet reagerade så gott som omedelbart och blottställde felaktigheterna; forskningens självsanering fungerade alltså utmärkt i det här specifika fallet. Reaktionen påskyndades sannolikt av den mediespridning som forskningsresultaten erhöll; studien vann snabbt uppmärksamhet och väckte omgående andra forskares nyfikenhet. Därjämte behandlar studien ett ämnesområde som tillsvidare är relativt outforskat: internetanvändning överhuvudtaget och dess effekter på det individuella, sociala, ekonomiska och kulturella planet är för tillfället hett stoff, där inte sällan starka kommersiella intressen dessutom är inblandade. För det tredje: om/när ett rön ens är litet kontroversiellt – och lätt att göra rafflande rubriker av – sprids det nuförtiden fort som ögat, i det här fallet bokstavligen som en farsot emedan det byggde på falska premisser, över hela världen. Media är dock tyvärr sämre på att fullfölja sin rapportering, dvs. att dementera och korrigera stort uppslagna, uppenbart otillförlitliga nyheter; även om man i den här frågan kan skylla på att man handlat i god tro, vilket nödvändigtvis inte alltid behöver vara fallet.

journalistiken är man benägen att lyfta fram det dramatiska, den personligt färgade mänskliga dimensionen, den enskilda individen – human interest – och diskutera troliga, ofta spekulativa, förlopp. Snabbhet är såväl nyckelord som honnörsord inom yrkeskåren. I den vetenskapens 'långsamhetskultur', där även medicinska forskare verkar, läggs i stället traditionellt vikt vid kollektiva data och kollektiv kunskap framför fallbeskrivningar och enskilda berättelser, representativitet framför avvikelser. Och först som sist: kontrollerade resultat framom preliminära (Johnson 1998; Nelkin 1996). Två yrkeskulturer, som saknar en samfäll kod och ett gemensamt språk [miscommunication], krockar: en snabb och många gånger sensationslysten och en långsam och i regel betänksam.

Ett omisskänneligt symptom på sensationalism i medicinsk rapportering för allmänheten är att fastän en studie publicerad i en vetenskaplig tidskrift är försiktig i resultattolkningen och så lågmäld i tonen att det gränsar till tråkighet, kan likväl samma rapport slås upp stort och uppseendeväckande i lekmanpressen. Så trots att utövare av både journalistik och forskning har väldefinierade standarder som uppmuntrar till noggrannhet, objektivitet och balans i yrkesutövningen och rapporteringen, kan ändå interaktionen mellan yrkesgrupperna ge upphov till undermåliga alster som varken överensstämmer med idealen för god vetenskap eller god journalistik – och dessvärre är det just dessa som kommer den stora allmänheten till del (Ransohoff & Ransohoff 2001). Meyer (1990) konstaterar att hälsojournalistik lutar sig mot till synes två orubbliga stereotyper: å ena sidan mot verklighetsfrämmande, upphaussade rädslor för sjukdomar och allehanda hälsorisker, å andra sidan mot en övertro på medicinens magiska krafter. Bartlett, Sterne & Egger (2002), som undersökt hur artiklar publicerade i de allmänmedicinska tidskrifterna BMJ och Lancet återges i dagstidningarna Sun och Times, noterar att bägge tidningarna i sin rubriksättning tenderade att lägga huvudvikten vid forskningsresultatens underhållningsvärde hellre än dessas betydelse för folkhälsan. Några exempel: "Jogging is just the tonic for a long and sexy life" (Times); "One footie in the grave – thrilling matches can kill, say docs" (Sun). En i alla avseenden festlig! rubrik i svenskspråkig press – där underhållningsvärdet för övrigt har drag av någonting man kunde kalla hälsorelaterad hedonism – är saxad ur Afton-

bladets nätupplaga av den 1 september 2003: "Rödvin bra mot rökning: Två glas vin upphäver skadan som en cigarett gör". "Ont skall med ont fördrivas", som det heter i ordspråket...

Om inte oförenliga, så i varje fall de olika synsätt som råder mellan å ena sidan media och å den andra medicin kan leda till "att sammanhang som är mycket komplicerade eller odramatiska inte berörs i media" (Lindberg 1999), som ytterligare gör gällande att det "inom den medicinska professionen finns en utbredd skepsis mot journalister". Medicinhistorikern Lester King har framhållit att det föreligger en "fundamental dikotomi" mellan läkare och media: där läkare strävar efter att upplysa allmänheten om vad den behöver veta, vill journalister gärna berätta för folk vad de helst vill höra (Lundberg 2000). En stötesten kan också vara att journalisters primära målsättning är att förmedla korrekt och lättbegriplig information, reportagens konsekvenser är där emot av underordnad betydelse. Journalister ser inte heller som sin primära roll att vara pedagogiska, trots att en sådan inställning många gånger kunde vara motiverad – och då alldeles särskilt i förmedlingen av hälsorelaterad information (Lantz & Lanier 2002). Bengtsson (2000) menar att de etiska kraven på just medicinjournalister borde vara extra stränga med tanke på den potential av förfärliga hälsokonsekvenser som deras reportage kan få ute bland allmänheten. Han förespråkar vidare att hälsoinformation – förutom att uppfylla de självklara grundvillkoren tillförlitlighet, relevans och begriplighet – borde vara engagerande, dvs. positivt pedagogisk. Det har också argumenterats för att hälsojournalistik skiljer sig såpass mycket från allmän journalistik att den därför kräver en alldeles speciell kompetens, som inte står att få i allmänna journalistiska utbildningsprogram (Johnson 2000).

I den här frågan går dock åsikterna isär. Det finns även sådana som tycker att medicinjournalistik har en alltför befrämjande framtoning – är för pekminnemässigt pedagogisk, hotbilder och löften – och som därför efterlyser ett mera ordinarie journalistiskt grepp och framställningssätt i de medicinska reportagen (Moynihan 2000). T.ex. den mångfaldigt prisbelönta och högt uppskattade medicinska skribenten i Wall Street Journal, Jerry Bishop, har å sin sida kraftigt hävdade en extremt värdefri journalistisk

princip: en reporter har skyldighet att korrekt och noggrant rapportera om händelser, men han eller hon har absolut inget ansvar för följderna av det rapporterade (Lundberg 2000). Humes giljotin i journalistisk tappning? Bishops princip är nog lovvärd på många sätt, men manne inte ett alltför slaviskt anammande av den – att totalt strunta i följderna – kan leda in på en slirig stig vad etik beträffar, redan med tanke på utsatta, bl.a. sjuka personer och stigmatiserade grupper i samhället. Trenden i mycket av dagens populärjournalistik tycks ju dessutom dessvärre vara att följa principens andra del utan att fästa alltför stor vikt vid den första. Beträffande de friktioner som förekommer mellan media och medicin är Lindbergs (1999) väl avvägda resonemang kring en lösning på problematiken värt att återge ordagrant:

För att undvika konflikter och missuppfattningar i mötet mellan skilda verksamheter krävs ömsesidig respekt och förståelse. Om man önskar en bättre massmedial hantering av epidemier behövs alltså något som på modern svenska brukar kallas kulturkompetens. Först när yrkesutövare inom medicin och journalistik fått större kunskap och förståelse för varandras synsätt och arbetsförhållanden kan man nå det mål vi troligen är helt överens om: en väl informerad allmänhet.

Det låter sig sägas, men hur nå målet i en genomsyrat medi(k)aliserad, kommersiellt uppskruvad instantkultur? En (o)kultur som kan locka till att tumma på den s.k. okränkbara etiken inom båda professionerna (Ginman 2003a). Fotnot 25 i det här kapitlet kunde stå som exempel på hur det kan gå, då brådskan tillåts bli och t.o.m. sanktioneras som den generella norm som är överordnad allt annat.

Journalister eller deras uppdragsgivare kan gagnas av att referera och rapportera om medicinsk forskning i svartvita, tillspetsade toner, ty slagfärdiga, förenklade rapporter och artiklar är sannolikt lättare att göra medryckande och säljande; tillika är de enklare och snabbare att åstadkomma (Ransohoff & Ransohoff 2001; Shuchman & Wilkes 1997; Phillips, Kanter, Bednarczyk & Tastad 1991). Enligt George D Lundberg, som bl.a. verkat som chefredaktör vid JAMA (Journal of the American Medical Associ-

ation), är ett vanligt förekommande misstag eller missförstånd, som journalister gör sig skyldiga till, att de "upptäcker" orsakssammanhang där sådana strikt vetenskapligt aldrig har belagts. Han understryker, att trots att forskning påvisat att det råder ett visst samband mellan två fenomen behöver det nödvändigtvis inte innebära att den gjort gällande att sambandet är kausalt; något som journalister i sin rapportering till allmänheten alltför ofta lämnar utan avseende. I värsta fall kan missförstånden leda till ren förväxling mellan orsak och verkan (NyMedicin 2000). Massmediala nyhetsrapporter om medicin och hälsa kan också verka – och ofta vara – förvirrande pga. att underliggande vetenskapliga frågeställningar ännu är olösta och öppna för en mångfald av tolkningar (Lantz & Lanier 2002). Det här är dock inte uteslutande ett medicinskt dilemma; det berör alla vetenskaper. Hartz och Chappell (1997) säger sig ha påbörjat en studie med antagandet att allmänhetens sympatier och stöd för vetenskaplig verksamhet är i avtagande pga. att den inte just uppmärksammas i medier. Under arbetets gång blev de dock lika bekymrade över media i sig:

Och det var svårt att undgå slutsatsen att trenden mot tabloidisering, trivialisering, sensationalism och fördumning inte endast danade en sämre informerad medborgare utan den drev även bort läsare och tittare (Hartz & Chappell 1997, se även Bennett 2004; Barkin 2003; Bourdieu 1999; Fallows 1996).

Rodgers (2000) är inne på samma linje. Enligt henne slukar för tillfället trendig bioteknologi och annan Stor Vetenskap [Big Science] merparten av uppmärksamheten i kvalitetsmedier, medan vetenskap i och för sig erhåller allt mindre spaltutrymme och etertid. Kabel-tv och internet har förvisso medfört en explosionsartad ökning av mängden medicin- och hälsoinformation, men mycket av den är obestyrt eller någonting ännu värre. Och "nyhetsredaktioner" på mindre medieföretag som t.ex. lokal-tv-bolag, vilka ofta för en hård kamp för ekonomisk överlevnad, framlägger – vanligen illa dold – produkt- eller företagsreklam ["infomercials"] som objektiv information (Rodgers 2000, anföringstecknena hennes).

Ransohoff & Ransohoff (2001) påminner emellertid om att undermålig medicinsk medierapportering, trots i sak goda avsikter, inte enbart uppstår ur kommunikationsklyftor [miscommunication] mellan journalister och forskare, ty det finns tillfällen när såväl forskare som journalister kan dra ömsesidig nytta av sensationskryddad rapportering. Forskare kan dra direkta fördelar av publicitet – av att synas, höras och uppmärksammas. Forskning som nämns och refereras i mainstream-medier kan t.ex. ge flera citeringar i vetenskapliga publikationer och därmed befordra karriären, eftersom synlighet i populärmedia "förstärker överföringen av medicininformation från den vetenskapliga litteraturen till forskarsamfundet" (Phillips, Kanter, Bednarczyk & Tastad 1991). Fotnot 25 kunde stå som exempel också för det här fenomenet: mainstream-media spred studiens överraskande och smått sensationella (och förhastade) resultat blixtnabbt över hela jorden, vilka därför kom att uppmärksammas fort även bland forskare. I det här speciella (undantags)fallet blev utfallet dock i högsta grad negativt.

Såvida publiciteten pga. olyckliga omständigheter inte blir negativt färgad, som ändå hör till ovanligheterna, kan givetvis forskares arbetsplatser eller uppdragsgivare likaledes dra nytta av den synlighet som indirekt även kommer dessa till del. Synlighet och positiv publicitet höjer hela institutionens status, som i förlängningen vanligtvis är liktydigt med betydande ekonomiska fördelar som t.ex. högre anslag eller ökad försäljning. Det finns forskare som t.o.m. är övertygade om att tjänstemöjligheter och karriär inte bara är beroende av att publicera sig i facktidningar utan också av att synas i medier med stor spridning, helst som en toppnyhet. Journalisten, som med forskarens/forskarlagets/institutionens goda minne tar till uppgift att dramatisera, publicera och ge spridning åt ett förment medicinskt genombrott, eller en tillvinklad sensation av annat slag, kan givetvis i sin tur på goda grunder räkna med att få sig en skjuts i karriären, eftersom en sådan nyhet har en sprängkraft som garanterar uppmärksamhet och synlighet för både journalisten och det medieföretag han eller hon representerar. På så sätt blir forskare, eller deras uppdragsgivare, och journalister medbrottslingar i spridningen av missledande information, där ansvarsfrågan dem emellan oftast förblir oklar och kan dessutom visa sig vara ytterst besvärlig att utreda. Och senare avdramatiseringar i form av tillrättalägganden och dementier får aldrig tillnärmelsevis samma

spridning (Ransohoff & Ransohoff 2001). Återigen kunde fotnot 25 stå som exempel: de, som det visade sig, felaktiga resultaten spreds hastigt överallt, medan forskarlagets korrigeringar nog inte nådde den breda allmänheten någonstans i någon omfattning att tala om, om alls.

Inom journalistkåren upplevs även de mer eller mindre intransparenta kopplingarna mellan medicinsk forskning och läkemedelsindustri som ett växande problem, ty skenbart oberoende forskare kan vid en närmare – och ofta tidskrävande – granskning visa sig stå i ett direkt beroendeförhållande till ett eller flera läkemedelsföretag (Larsson 2000). Journalister och nyhetsredaktioner, som arbetar med brådskan som sin ständiga följeslagare, kan därför i god tro förmedla vilseledande eller direkt felaktig information, eftersom det är mycket svårt att i all hast avgöra vem som i själva verket talar (Lantz & Lanier 2002; Moynihan 2000): Forskning eller blott och bart Försäljning? Pga. den tilltagande kommersialiseringen av medicinsk och naturvetenskaplig forskning och de allt starkare banden mellan forskare, läkare å ena sidan och läkemedels-, bioteknikföretag å den andra, finns det också en vitt utbredd oro för att det här problemet inom medicin- och hälsojournalistik kommer att förvärras. Såväl universitetsvärlden som hälsovårdssektorn uppmuntrar dessutom uttryckligen till tätare förbindelser mellan industri och medicin, emedan ett intensifierat samarbete anses medföra synergieffekter som vida överstiger eventuella negativa utfall av annan art (Moynihan & Sweet 2000; Moynihan 2000). Förutom de svårigheter som dessa allt vanligare kompanjonskap åsamkar en seriös nyhetsförmedling, vars uttalade målsättning är att vara klar och objektiv, förorsakar de också ett växande obehag inom den medicinska vetenskapen (Moynihan & Sweet 2000).

Växelspelet mellan media och dess källor har framställts som en mångfacetterad rivalitet, där journalister tävlar om källor och källor om publicitet; dessutom kämpar journalister och källor om vilka synsätt som skall gälla i offentligheten, om vilken information och vilka aspekter som alls får offentlighet (Torkkola 2000; Luostarinen 1994:64ff.). Kampen förs inte minst inom vetenskap och forskning, där häftiga strider om dagordningsfunktionen [agenda-setting] inom främst naturvetenskaps- och teknik-

journalistik har utkämpats under de senaste åren, då institutioners PR-verksamhet kring forskning och innovationer har forcerats i takt med att de ekonomiska insatserna och kommersiella intressena ökat (Nelkin 2000). Nelkin menar vidare att mediaspelets stora förlorare är vetenskapsmännen: "Vetenskapens kommersiella kontext och 'allmänhetens oro och olust över intressekonflikter'²⁶ undergräver alldeles särskilt vetenskapsmännens inflytande över medieagendan" (Nelkin 2000). Litet syrligt har konstaterats, att såvida media alls ser som sin uppgift att tydligt och trovärdigt informera samhället om den business som är inbyggd i hälso- och medicinsektorn, bör en kulturell förändring inom hälso- och medicinjournalistik äga rum (Moynihan & Sweet 2000). Enligt en svensk studie skiljer sig också hälso- och medicinjournalistik från övrig seriös journalistik i så måtto, att där som journalister för det mesta ser som sin huvudsakliga uppgift att bevaka makten, så ser sig hälso- och medicinjournalister först och främst som leverantörer av rent faktamaterial till allmänheten (Finer, Tomson & Björkman 1997).

Larsson, Oxman, Carling och Herrin (2003) har funnit slående likheter i de barriärer, som hälso- och medicinjournalister står inför när de försöker höja informationsvärdet i sin nyhetsförmedling samt de, som praktiserande läkare möter då de strävar efter att försäkra sig om att den vård de har att erbjuda baserar sig på de för tillfället senaste och bästa forskningsrönen [evidence-based medicine]. De belyser dessa likheter i en komprimerad tablå som återges nedan.

²⁶ I klarspråk: vad/vem kan man tro/lita på? (min kommentar)

Tablå 8.1

Likartade hinder för journalisters och läkares yrkesutövning (Larsson, Oxman, Carling & Herrin 2003)

Journalister	Läkare	Kommentar
Tidsbrist Utrymmesbrist	Tidsbrist	Journalister har knappt om tid att förbereda en artikel eller ett reportage. Läkare hinner inte läsa. Journalister förfogar över litet utrymme att rapportera komplex information. Läkare har litet tid att utreda komplex information för patienter.
Kunskapsbrist	Informationsöverbelastning [Information overload]	Journalister har svårt att bemästra ämnesbredden i det område de skall täcka. Läkare har svårt att bemästra de kopiösa mängderna av biomedicinsk litteratur.
Kamp om utrymme	Standarder för praktiken	Journalister är tvungna att tävla med kolleger om utrymme. Läkare är tvungna att hålla sig till lokala standarder för praktiken (rätt eller fel).
Kommersialism	Finansiella disincitament	Journalisters behov av att sälja sina produkter kan komma i konflikt med att tillhandahålla balanserad information. Finansiella incitament kan locka läkare att inte ordinera den bästa vården.
Expertkällor	Förslag och övertalningar	Journalister bombarderas av källor med motstridiga intressen. Läkare bombarderas av källor med motstridiga intressen.
Terminologi	Förväntningar hos patienter	Journalister har svårt att göra fackspråk begripligt. Läkare har svårt att kommunicera med patienter.
Konkurrens om publik	Konkurrens om patienter	Journalister konkurrerar möjligen om sin publik. Läkare konkurrerar möjligen om patienter.
Redaktörer	Organisatoriska hinder	Journalister konfronteras med en mängd organisatoriska hinder, inklusive redaktörer, som kan kringskära deras kunnande att höja värdet på den information de förmedlar. Läkare konfronteras med en mängd organisatoriska hinder som kan inverka menligt på deras förmåga att ordinera evidensbaserad vård.

Både journalister och läkare kan således befinna sig i ett sannskyldigt korstryck av motstridiga normer, intryck och känslor. Och det är dessa yrkesgrupper som bär det

huvudsakliga ansvaret för att föra korrekt och relevant information vidare, till behövande och användande medborgare.

8.3. Hälsoinformationsanvändning

Vilka är då de källor som människor använder för sin vardagsinformationsförsörjning i hälsorelaterade frågor? I den här undersökningen har 18–65-åriga finländares källanvändning mätts med följande fråga (bil. 1, frågebatteri 24a): "Har du fått/skaffat dig information om hälsosamma levnadsvanor från följande källor"? Formuleringen "information om hälsosamma levnadsvanor" valdes med avsikt istället för rätt och slätt "hälsoinformation", dels för att poängtera att hälsoinformation faktiskt berör oss alla, frisk som sjuk, dels för att understryka att det även är det slumpartat vardagliga i fenomenet, "vad man nu råkat notera och registrera", och inte enbart det målspecifika, som ju kräver ett visst mått av egen ansträngning och reflexion, som frågeställaren är intresserad av.

8.3.1. Källor och kön

Svarsfrekvenser uppdelade på män och kvinnor redovisas i tabell 8.1.

Tabell 8.1

Informationskällor för hälsosamma levnadsvanor enligt kön (M=män, K=kvinnor), procent

	Ja		Nej		Vet inte		Balansmått	
	M	K	M	K	M	K	M	K
TV/Radio: nyheter	75	73	17	18	9	9	58	55
TV/Radio: aktualitetsprogram	82	88	14	9	5	4	68	79
TV/Radio: dokumentärprogram	73	78	18	15	9	7	55	63
TV/Radio: underhållningsprogram	16	13	66	70	19	16	-50	-57
TV/Radio: sportprogram	40	24	46	59	14	17	-6	-35
TV/Radio: reklam	43	50	42	35	15	16	1	15
Dagstidningar	84	87	11	10	7	4	73	77
Veckotidningar specialiserade på hälsa och välmående	61	85	33	13	6	2	28	72
Veckotidningar av allmän typ	48	68	38	22	14	10	10	46
Reklam/Marknadsföring i dagstidningar och veckopress	41	54	42	31	16	16	-1	23
Internet: diskussions-/nyhetsforum	5	8	87	86	8	6	-82	-78
Internet: tidskrifter/tidningar	10	10	82	84	8	6	-72	-74
Internet: läkartjänster/nätkliniker	11	16	81	78	8	6	-70	-62
Internet: apotekstjänster	3	8	89	86	8	6	-86	-78
Internet: reklam/marknadsföring	4	5	89	88	7	7	-85	-83
Internet: andra webbplatser	15	18	76	74	9	8	-61	-56
Hälsostationen/Privatläkare	66	72	29	26	6	2	37	46
Läkarböcker/Uppslagsverk	38	58	57	41	5	1	-19	17
Populärvetenskapliga böcker om hälsa och välmående	31	53	61	41	8	6	-30	12
Skönlitteratur	6	10	85	80	9	10	-79	-70
Film, teater	7	8	82	83	11	9	-75	-75
Officiell hälsoinformation (kampanjer, broschyrer, etc.)	65	79	29	18	6	3	36	61
Skolan	43	51	51	44	6	5	-8	7
Föredrag, föreläsningar	30	52	64	45	6	3	-34	7
Familjen	76	70	19	26	5	4	57	44
Andra släktingar	57	61	36	34	7	5	21	27
Vänner/Arbetskamrater	65	82	28	14	7	4	37	68

Människors vardagliga mediemiljö – deras medieanvändning i allmänhet – framträder skarpt i siffrorna ovan. Om vi ser till bägge könen är nämligen dagstidningar och faktaprogram (nyheter, aktualiteter och dokumentärer) i tv/radio de tongivande källorna beträffande hälsorelaterad information, likartade resultat har erhållits i tidigare surveyundersökningar som kartlagt källor för närings- och hälsoinformation (Brodie, Kjellson, Hoff & Parker 1999; Abbott 1997; Gibney, Kearney & Kearney 1997; Office of Health Economics 1994). Nämda källors balansmätt²⁷ – andelen "ja" minus andelen "nej" – för både män och kvinnor ligger dessutom på ungefär samma höga nivåer (58/55, 68/79, 55/63 och 73/77). Hälsoinformation som man kommer över i sin högst vardagliga mediemiljö är nog till största delen exempel på information som man av en slump, i förbigående, stöter på ["incidentally or accidentally acquired", "information encountering"] (Williamson 1998; Erdelez 1997).

De relativt höga balansmåten för officiell hälsoinformation har sannolikt sin förklaring i samma omständighet, eftersom t.ex. brett upplagda hälsokampanjer ofta anlitar populärmedia som kanaler för att synas och nå ut med sitt budskap. Det som människor uppfattar som officiell hälsoinformation är således en betydande hälsoinformationskälla: kvinnors balansmätt 61 är i paritet med deras balansmätt för dagstidningar och faktaprogram i radio/tv, och trots att män tycks vara avsevärt mindre mottagliga för officiell hälsoinformation, balansmätt 36, så är det sett till enbart gruppen män ändå förhållandevis högt, i nivå med deras balansmätt (37) för hälsostationen/privatläkare och vänner/arbetskamrater. Mäns hälsoinformationsprofil består av dessa tre källor samt information inhämtad i den vardagliga mediemiljön och av familjen, vars balansmätt är såpass högt som 57. Kvinnor har en bredare profil; utöver profilen för män är också veckotidningar specialiserade på hälsa och välmående med ett balansmätt på hela 72 samt veckotidningar av allmän typ, balansmätt 46, beaktansvärda hälsoinformationskällor för kvinnor.

²⁷ Används i det här sammanhanget eftersom det är ett enkelt och samtidigt mycket informativt jämförelsemätt.

Att kvinnors repertoar är bredare än mäns och att kvinnor är betydligt mera intresserade av hälsorelaterad information än män kommer tydligt till uttryck vid en jämförelse av deras balansmått. Mäns balansmått överträffar klart kvinnors – talande nog! – endast för sportprogram i radio/tv, där mäns balansmått är 29 enheter större, samt för familjen, där det är 13 enheter större. Om vi sedan ser till sådan informationsanskaffning som fordrar en smula ansträngning, intresse och motivation och som inhämtas med avsikt [intentionally] är kvinnor totalt överlägsna män som hälsoinformations-samlare: för veckotidningar specialiserade på hälsa och välmående är kvinnors balansmått 44 enheter större än mäns, för populärvetenskapliga böcker om hälsa och välmående 42 enheter större, för läkarböcker/ uppslagsverk 36 enheter större och för föredrag/föreläsningar 41 enheter större. Kvinnor tenderar alltså att aktivt söka upp hälso-relaterad information, medan män är benägna att passivt hålla till godo med den hälso-information som vardagsflödet råkar föra med sig.

Hälsoinformationsbeteendet är följaktligen påtagligt könsberoende; ett resultat som ligger helt i linje med åtskillig tidigare forskning (Eriksson-Backa 2003:170; Pálsdóttir 2003; Misra & Aguilon 2001; Pennbridge, Moya & Rodrigues 1999; O'Keefe, Boyd & Brown 1998; Office of Health Economics 1994; Rakowski et al. 1990; Weisman & Teitelbaum 1989). På basis av resultat från en mycket omfattande amerikansk surveyundersökning från 1960-talet verkar därför inga större förändringar ha ägt rum under de senaste fyrtio åren: "Ansvar för att veta om hälsa tycks utgöra en del av kvinnans roll i familjen" (Wade & Schramm 1969). Connell och Crawford (1988) hänvisar också till kvinnans traditionella roll som hemvårdare [care-giver] och familjens 'lek-mannahälsoförsörjare' när de fann att kvinnor, oavsett källa, genomgående mottog mera hälsoinformation än män. Att kvinnor utövar stort inflytande över närstående mäns hälsobeteende som tidigare forskning har påvisat (Norcross, Ramirez & Palinkas 1996), hör därför liksom till saken. Även i föreliggande undersökning var ju andelen män som använde familjen som hälsoinformationskälla större än andelen kvinnor.

8.3.2. Bevakare och blundare

Några andra frågor i enkäten, vilka direkt berör intresse och aktivitet, bekräftar även att kvinnor är mera intresserade och aktivare sökare av hälsoinformation. Fråga 22 (bil. 1): "Är du intresserad av information om sambanden mellan hälsa och levnadsvanor?" visar att klyftan mellan mäns och kvinnors intresse är djup. På en Likertska 1 (inte alls intresserad) – 7 (mycket intresserad) är mäns medelvärde 4,6 och kvinnors 5,2. Det mest iögonenfallande i fördelningarna är att det främst är extremvärdena som skiljer sig åt: bland män är 9 % inte alls intresserade och 17 % mycket intresserade; bland kvinnor är motsvarande andelar 4 respektive 28 %. Lika tydlig är könskillnaden på en fråga om sökaktivitet (bil. 1, fråga 23): "Hur aktivt brukar du söka information som berör sambanden mellan hälsa och levnadsvanor?", där 1=jag försöker närmast undvika information av den här typen och 7=mycket aktivt. Här är mäns medelvärde 4,0 och kvinnors 4,7. Bland män försöker 6 % närmast undvika information av den här typen, medan 4 % uppger sig vara mycket aktiva sökare. Bland kvinnor är 2 % 'undvikare' och 10 % mycket aktiva. Extremvärdena för män och kvinnor återges även i komprimerad form i tabell 8.2.

Tabell 8.2

Hälsoinformationsintresse och -aktivitet bland män och kvinnor, extremer i procent

	Totalt ointresserad (1)	Mycket intresserad (7)	Försöker närmast undvika (1)	Mycket aktiv (7)
Män	9	17	6	4
Kvinnor	4	28	2	10

Föga överraskande korrelerar intresse och aktivitet mycket kraftigt ($r=0,63$, $p=0,000$). Vardagsaktivitet, om vi bortser från tvingande omständigheter, fordrar ju i regel intresse för att sättas i rörelse; intresse är ett nödvändigt, om än inte tillräckligt, villkor för aktivitet. Intresse kan visserligen också väckas pga. tvingande omständigheter, t.ex. hälsoproblem. Så är emellertid inte fallet i den här undersökningen, eftersom samvariationen mellan självskattad hälsa och hälsoinformationsintresse respektive sökaktivitet i det närmaste är obefinlig. De rönen var en smula förvånande med tanke på tidigare, främst hälsorelaterad informationsforskning, som hävdar att det finns två klart diverg-

erande informationssökningsstrategier då ogynnsamma eller menliga situationer tillstötter: bevakare [monitors] som mycket aktivt söker all tillgänglig information för att reda ut situationen och blundare [blunters; avtrubbade eller förslöade vore en mera direkt svensk översättning, jag tycker dock att det fritt översatta 'blundare' är en mera träffande beskrivning av fenomenet] som genom att avleda uppmärksamheten från situationen försöker ignorera den (Miller & Mangan 1983). Det har även gjorts gällande att man kan anamma en blundarstrategi av rädsla för att ny information eventuellt kommer i konflikt med ens existerande hälsouppfattningar (Brashers, Goldsmith & Hsieh 2002); man vill helt enkelt undvika att hamna i ett tillstånd av kognitiv dissonans (Festinger 1957).

Eftersom teorin om bevakare och blundare närmast har en ställning som vedertagen sanning i litteraturen fanns det skäl att göra ytterligare några analyser för att testa om den överhuvudtaget äger någon som helst giltighet i det här materialet. Därför bildades först en kategori mycket ointresserade (1–2) och en kategori undvikare (1–2), för att utröna om dessa i en dikotomi eventuellt skiljer sig från alla de övriga (3–7) beträffande upplevt hälsotillstånd, som ju även mätts på en skala 1–7. Resultaten redovisas i tabellerna 8.3a-b.

Tabell 8.3a

För tillfället inga större problem med hälsan (1-7) * Hälsoinformationsintresse

Hälsoinformationsintresse	Mean	% of Total N	Std. Deviation
Mycket ointresserade (1-2)	5.21	14.9%	2.012
Övriga (3-7)	5.29	85.1%	1.825
Total	5.27	100.0%	1.854

Tabell 8.3b

För tillfället inga större problem med hälsan (1-7) * Sökaktivitet, hälsoinformation

Sökaktivitet	Mean	% of Total N	Std. Deviation
Undvikare (1-2)	5.21	12.6%	1.972
Övriga (3-7)	5.28	87.4%	1.837
Total	5.27	100.0%	1.854

Utgående från data i föreliggande material är det lätt att fastställa, att blundare upplever sin hälsa som varken bättre eller sämre än övriga. Skillnaderna i medelvärden mellan blundare och övriga på hälsovariabeln, 0,08 för hälsoinformationsintresse (5,21 och 5,29) respektive 0,07 för sökaktivitet (5,21 och 5,28), är så till den grad små att de är försumbara.

Sedan utfördes samma dikotomiska procedur för bevakare. Mycket hälsoinformationsintresserade (7) medelvärde jämfördes med övrigas (1–6) och mycket aktiva hälsoinformationssökare (6–7) med övrigas (1–5) på hälsovariabeln (1–7). Resultaten redovisas i tabellerna 8.3c-d.

Tabell 8.3c

För tillfället inga större problem med hälsan (1-7) * Hälsoinformationsintresse

Hälsoinformationsintresse	Mean	% of Total N	Std. Deviation
Mycket intresserade (7)	5.38	23.4%	1.986
Övriga (1-6)	5.24	76.6%	1.811
Total	5.27	100.0%	1.854

Tabell 8.3d

För tillfället inga större problem med hälsan (1-7) * Sökaktivitet, hälsoinformation

Sökaktivitet	Mean	% of Total N	Std. Deviation
Mycket aktiva (6-7)	5.45	24.9%	1.802
Övriga (1-5)	5.21	75.1%	1.868
Total	5.27	100.0%	1.854

Här är skillnaderna såpass stora att de kan tillmätas en viss betydelse. Mycket aktiva hälsoinformationssökare (5,45) avviker från kategorin övriga (5,21) med hela 0,24 enheter och även skillnaden, 0,14, mellan mycket hälsoinformationsintresserade (5,38) och kategorin övriga (5,24) är värd att notera. Bevakare är således i första hand sådana som i genomsnitt har mindre problem med sin hälsa än vad kategorin övriga uppfattar sig ha. Och eftersom de är bevakare så verkar de vara angelägna om att upprätthålla det goda hälsotillståndet och avvärja eventuella hot genom att hålla sig à jour med vad som händer på hälsofronten. Kanske kunde man rentav tala om människor med ett

'omåttligt' stort intresse för sin egen hälsa – 'hälsobesatta'?²⁸ För att pröva det antagandet bildades därför en "intresse för sin egen hälsa"-variabel av två påståenden i enkäten: "Du är noga med hur du lever för att kunna må riktigt bra och vara full av livskraft" (bil. 1, 21r) samt "Du är uppmärksam på hur de produkter du köper påverkar din hälsa (bil. 1, 21y). Bägge påståendena hade mätts på en skala 1–7 (helt av annan åsikt–instämmer helt). Sedan testades den nyskapade variabeln mot hälsoinformationsintresse och sökaktivitet i hälsofrågor i en korrelationsanalys. Resultaten redovisas i tabell 8.4.

Tabell 8.4

Hälsointresse samt hälsoinformationsintresse respektive sökaktivitet

	Intresserad av sin egen hälsa ('hälsobesatta')	Hälsoinformationsintresse	Sökaktivitet, hälsoinformation
Intresserad av sin egen hälsa ('hälsobesatta')	r=1 N=1268	r=0.40 p=.000 N=1265	r=0.47 p=.000 N=1263

De kraftiga korrelationerna mellan intresset för egen hälsa och allmänt hälsoinformationsintresse ($r=0,40$) respektive sökaktivitet ($0,47$) bestyrker antagandet om att bevakare är synnerligen måna om att upprätthålla sitt goda hälsotillstånd, såväl internt genom att bevaka sin egen kropps reaktioner – självdisciplinär introspektion, som ex-

²⁸ Begreppet besatthet [obsession] är lånat av sociologen Frank Furedi, som anser att dagens samhälle är besatt av hälsa (och sjukdom). Vi uppmanas oupphörligt att söka hälsan och "goda", många gånger kontroversiella, råd duggar tätt. Den här sociokulturellt betingade besattheten har lett till att alltför många människor har börjat ägna betydligt mera tid åt att utforska och analysera sin förmenta ohälsa – "hur det känns" – än åt att njuta av den hälsa de de facto har (Furedi 2004a; 2004b; 2005). Han menar vidare att "medborgaren gradvis håller på att förvandlas till en patient, något som har potential att förändra förhållandet mellan folket och samhällets offentliga institutioner" (Furedi 2004b:196). Han ser en utveckling som har auktoritära, t.o.m. totalitära drag: samhällsdebatten och politiken kretsar alltmer kring att (om)dana och styra medborgarnas (patienternas) känsloliv – är du lycklig, lilla vän? "Den process det här är fråga om kunde mera exakt beskrivas som en psykologiseringsprocess snarare än som en medikaliseringsprocess" (Furedi 2004b:100).

ternt – information. För blundare gäller givetvis det motsatta. De fäster inte någon större uppmärksamhet vid "att må bra", eller vid hälsoinformation och hälsa i sig, utan verkar mera leva efter principen "hälsan tiger still". För som vi minns var skillnaden mellan blundares och övrigas självskattade hälsotillstånd marginell, i genomsnitt har de således varken större eller mindre problem med hälsan än kategorin övriga svarare.

Summa summarum: Teorin om bevakare [monitors] och blundare [blunters] får nog ett visst stöd även i den här studien. Bevakare, som på basis av det subjektiva mått som använts har en bättre genomsnittlig hälsa än övriga, synes vara noggranna med att bevara det goda hälsotillståndet och bygger förmodligen upp hälsokunskapen via ivrigt informationssamlade för att i preventivt syfte vara kapabla att "mota Olle (ohälsa) i grind". Bevakare slår verkligen vakt om sin hälsa. Blundare hade varken större eller mindre hälsoproblem än övriga. Att blunda för både kroppens signaler och omgivningens budskap kan i den kontexten betyda att blundarkategorin medvetet väljer att ignorera ny information, eftersom man innerst inne kanske är rädd för att den skulle råka i konflikt med ens livsstil och levnadssätt, som man inte i första taget är beredd att ge upp eller ändra på (Wilson 1997; Pavlik et al. 1993).

Tidigare studier har påvisat skillnader i hälsoföreställningar mellan olika samhällsklasser. Människor i högre sociala positioner har funnits betrakta hälsa som ett mål i sig, som ett egenvärde, medan människor i lägre samhällsklasser mera har uppfattat hälsa ur ett nytto- och funktionellt perspektiv, som ett medel för att kunna uträtta saker, särskilt med tanke på arbetsförmåga (Chamberlain 1997; Calnan & Williams 1991; Calnan & Johnson 1985; d'Houtard & Field 1984). Resultaten i den här undersökningen ger tydligt vid handen att bevakare tenderar att betrakta god hälsa som ett mål i sig, där kanske rentav en form av övermedvetenhet om sambandet mellan hälsa och hälsosamma levnadssätt är det som ger struktur åt livet i sin helhet: "man lever för att hålla sig frisk" (Roos 1986). Blundares ointresse för hälsoinformation och hälsa i sig låter antyda att de i första hand ser på hälsa ur ett nytto- och funktionellt perspektiv, enligt en "hälsan tiger still"-princip, hälsa i sig i preventivt syfte är inte någonting blundare slösar tid och energi på. Utgående från den tidigare forskningen kunde man

därför anta att bevakare skulle vara överrepresenterade i de högre sociala skikten och blundare i de lägre. Så är dock inte fallet: både bevakare och blundare är relativt jämnt spridda i olika subjektivt skattade samhällsklasser – inga statistiskt signifikanta skillnader föreligger. Detsamma gäller likaledes om social position mäts i enlighet med utbildningsnivå. Däremot är sambanden kvinna–bevakare och man–blundare starka, vilket redan tidigare konstaterades.

8.3.3. Källor och utbildning

Utbildningens betydelse har uppmärksamrats i tidigare användarundersökningar som funnit att högre utbildade får/skaffar sig mera hälsorelaterad information samt har en bredare repertoar av källor (Pálsdóttir 2003; O'Keefe, Boyd & Brown 1998; Cangelosi & Markham 1994; Jacoby, Chestnut & Silberman 1977). Trots att utbildningsnivå inte hade någon signifikant inverkan på vare sig hälsoinformationsintresse eller sökaktivitet i den här studien så föreligger även här en märkbar skillnad i användning mellan högre och lägre utbildade. Detta framgår av tabell 8.5 nedan, där de ursprungligen sex utbildningsnivåerna har dikotomiserats i en lägre och en högre nivå. I den lägre ingår "ingen", "yrkeskurs" samt "yrkesskola" och i den högre "institut", "yrkeshögskola" samt "vetenskapshögskola/universitet".

Tabell 8.5

Informationskällor för hälsosamma levnadsvanor enligt utbildning (H=högre, L=lägre), procent

	Ja		Nej		Vet inte		Balansmått	
	H	L	H	L	H	L	H	L
TV/Radio: nyheter	80	68	13	22	7	10	67	46
TV/Radio: aktualitetsprogram	89	82	8	13	3	5	81	69
TV/Radio: dokumentärprogram	83	70	11	20	6	9	72	50
TV/Radio: underhållningsprogram	13	16	70	67	17	17	-57	-51
TV/Radio: sportprogram	30	33	55	52	15	15	-25	-19
TV/Radio: reklam	49	45	36	40	14	15	13	5
Dagstidningar	90	81	6	14	3	6	84	67
Veckotidningar specialiserade på hälsa och välmående	78	71	20	24	2	5	58	47
Veckotidningar av allmän typ	67	54	23	34	10	13	44	20
Reklam/Marknadsföring i dags-tidningar och veckopress	51	47	34	37	15	16	17	10
Internet: diskussions-/nyhetsforum	9	4	87	86	4	10	-78	-82
Internet: tidskrifter/tidningar	14	7	83	84	3	9	-69	-77
Internet: läkartjänster/nätkliniker	18	10	78	81	4	9	-60	-71
Internet: apotekstjänster	7	4	89	86	4	9	-82	-82
Internet: reklam/marknadsföring	6	3	90	88	4	10	-84	-85
Internet: andra webbplatser	24	10	69	80	7	10	-45	-70
Hälsostationen/Privatläkare	70	69	27	27	3	4	43	42
Läkarböcker/Uppslagsverk	53	46	45	51	2	3	8	-5
Populärvetenskapliga böcker om hälsa och välmående	47	41	49	51	4	8	-2	-10
Skönlitteratur	10	7	80	85	10	8	-70	-78
Film, teater	9	7	81	84	10	9	-72	-77
Officiell hälsoinformation (kampanjer, broschyrer, etc.)	80	67	16	28	3	5	64	39
Skolan	55	41	40	53	5	6	15	-12
Föredrag, föreläsningar	53	33	44	63	3	5	9	-30
Familjen	75	71	21	24	4	5	54	47
Andra släktingar	62	58	34	36	4	6	28	22
Vänner/Arbetskamrater	80	71	17	23	3	6	63	48

Skillnader finns, som sagt. Högre utbildades balansmätt ("ja" minus "nej") är så gott som genomgående större än lägre utbildades. Skillnaderna är dock inte alls i samma storleksordning som på könsvariabeln. En intressant iakttagelse är att där som skillnader mellan mäns och kvinnors balansmätt undantagsvis var obetydliga – i den vardagliga mediemiljön (tv, radio, dagstidningar) – är de bland de mest uppenbara på utbildningsvariabeln: 21 enheter för tv/radio-nyheter, 22 för dokumentärer och 17 för dagstidningar. Så fastän "alla" lever i ett vardagligt, ihållande informationsflöde verkar det ändå som om högre utbildning skulle ge bättre färdigheter att ur det vardagliga skvalet snappa upp, söka – notera och registrera – väsentligheter, som i det här fallet är (råkar vara) hälsorelaterad information. Marschen mot utbildning har drillat den receptiva förmågan, sannolikt är det den s.k. kunskapsklyftan som kommer till uttryck (Gaziano 1997; Tichenor, Donohue & Olien 1970). Samma fenomen framträder vad gäller officiell hälsoinformation, där skillnaden i balansmätt är 25 enheter i högre utbildades favör.

Redan i en klassisk rapport som utvärderade hur invånare i Cincinnati, USA, på 1940-talet nåddes av en kampanj som syftade till att göra den då nygrundade organisationen Förenta Nationerna (FN) mera känd bland allmänheten så konstaterades att utbildning var en nyckelfaktor för framgång. På det hela taget bidrog emellertid informationskampanjen med ytterst lite ny vetskap om FN. Studien sammanfattas nämligen med att de personer som kampanjen lyckades nå var sådana som var i minst behov av information, de visste från förut vad FN var, och att de som kampanjen misslyckades med att nå var de oupplysta som kampanjen ursprungligen hade varit avsedd för (Star & Hughes 1950, se även fotnot 23 i det här kapitlet). Utbildningsfaktorn är också betydande beträffande "tvångsmatad" (skolan) hälsorelaterad information, där högre utbildades balansmätt är 27 enheter större än lägre utbildades. Störst är emellertid skillnaden, 39 enheter, på den variabel som förmodligen fordrar mest ansträngning, motivation och eget initiativ: att ta del av föredrag/föreläsningar.

Trots att erhållen/anskaffad hälsoinformation via webben relativt sett överlag är måttlig – "på befolkningsnivå utgör inte Internet någon ofta använd [hälso]informations-

källa", som man konstaterar i en svensk enkätundersökning (Garpenby & Husberg 2000:17) – så är skillnaderna i internetanvändning ändå värda att notera. Som vi minns var högre utbildade mycket mera frekventa användare av internet i allmänhet, ett förhållande som gör sig påmint även i detta sammanhang: på varje variabel uppger sig en dubbelt större andel bland högre utbildade ha använt internet som informationskälla, t.ex. har läkartjänster/nätkliniker använts av en knapp femtedel bland högre utbildade mot en tiondel bland lägre utbildade. Andelen högre utbildade (18 %) som sökt och konsulterat läkartjänster/kliniker på nätet, en handling som torde vara övervägd och målspecifik, är i och för sig beaktansvärd när man betänker webbens korta historia.²⁹

8.3.4. Källor och ålder

Låt oss ännu se på en central demografisk variabel, nämligen ålder. Hur ålder inverkar på varifrån man fått/skaffat sig hälsorelaterad information åskådliggörs i frekvenstabell 8.6, som samtidigt redogör för hela populationens (allas) användning. Tabellen redovisar inte för svarsalternativ "vet inte" och summerar följaktligen inte till 100.

²⁹ Pga. internets explosionsartade tillväxt och utbredningstakt bör vi minnas att siffror som redogör för dess användningsgrad(er) än så länge har varit lite "som gårdagens nyheter", de är föråldrade redan när de offentliggörs. Det här gäller inte minst för hälsoinformation. Ett exempel: enligt Pew Internet & American Life Projects longitudinella användarundersökningar uppgav i mars år 2000 54 % av de 18 år fyllda amerikanska internetanvändarna att de sökt hälso- eller medicininformation på webben; tre år senare, i mars år 2003, hade andelen stigit till 66 % (Trend of the Month 2003). I den här undersökningen av finländska medborgare uppgav 61 % av dem som surfat på nätet "så gott som dagligen" under de senaste sju dagarna att de även någon gång hämtat hälsoinformation därifrån; av dem som "inte alls" använt webben under de senaste sju dagarna var det däremot endast 8 % som någon gång fått/skaffat sig hälsorelaterad information därifrån. Skillnaden mellan 'tunga' och 'lätta' användare är följaktligen enorm. Det har dock förutspåtts att de främst socialt (utbildnings-) och åldersbetingade skillnaderna i användning av nätets utbud av bl.a. hälsorelaterad information successivt kommer att avta i takt med att läget stabiliseras (Brodie et al. 2000).

Tabell 8.6

Informationskällor för hälsosamma levnadsvanor enligt ålder
(A=18–35 år, B=36–50 år, C=51–65 år, D=alla), procent

	Ja				Nej			
	A	B	C	D	A	B	C	D
TV/Radio: nyheter	72	77	72	74	18	17	17	18
TV/Radio: aktualitetsprogram	84	88	83	85	11	10	11	11
TV/Radio: dokumentärprogram	77	79	72	76	14	16	18	16
TV/Radio: underhållningsprogram	17	17	10	14	63	71	69	68
TV/Radio: sportprogram	36	31	27	31	47	57	55	53
TV/Radio: reklam	53	49	40	47	33	39	41	38
Dagstidningar	83	86	86	85	11	10	10	10
Veckotidningar specialiserade på hälsa och välmående	71	77	76	75	24	21	20	22
Veckotidningar av allmän typ	62	61	56	60	26	29	31	29
Reklam/Marknadsföring i dags-tidningar och veckopress	50	50	46	49	33	37	35	35
Internet: diskussions-/nyhetsforum	8	6	6	7	85	88	85	86
Internet: tidskrifter/tidningar	15	9	7	10	80	86	84	83
Internet: läkartjänster/nätkliniker	22	12	8	14	72	82	84	80
Internet: apotekstjänster	7	5	5	6	87	89	85	87
Internet: reklam/marknadsföring	6	4	3	4	87	89	88	88
Internet: andra webbplatser	21	18	12	17	68	76	79	74
Hälsostationen/Privatläkare	68	64	76	69	27	31	21	27
Läkarböcker/Uppslagsverk	52	49	47	49	44	49	50	48
Populärvetenskapliga böcker om hälsa och välmående	37	45	48	44	54	51	45	50
Skönlitteratur	9	10	6	8	81	81	84	82
Film, teater	12	8	4	8	76	83	87	82
Officiell hälsoinformation (kampanjer, broschyrer, etc.)	76	74	70	73	19	22	26	22
Skolan	73	47	25	49	24	48	66	47
Föredrag, föreläsningar	43	45	40	43	51	51	57	53
Familjen	84	65	71	72	15	30	23	23
Andra släktingar	61	60	57	59	35	35	36	35
Vänner/Arbetskamrater	80	76	69	75	16	20	24	20

Ålderns inverkan på källanvändning är nästan genomgående marginell. I den vardagliga mediemiljön (tv/radio, dagstidningar) föreligger inga skillnader mellan ålderskategorier om vi bortser från tv-/radioreklam, där 18–35-årigas balansmått ($53-33=20$) klart överstiger 51–65-årigas ($40-41=-1$). Internet är som väntat, med tanke på användning överhuvudtaget, en vattendelare. Bland 18–35-åriga har t.ex. 22 % skaffat sig hälsorelaterad information från webbens läkartjänster/nätkliniker, motsvarande andelar bland 36–50-åriga och 51–65-åriga är mycket mindre, 12 respektive 8 %. I en amerikansk surveyundersökning som riktade sig till 15–24-åringar fann man att hela 68 % i målgruppen hade fått åtminstone "lite" hälsorelaterad information via webben (Kaiser Family Foundation 2001). Resultaten i den studien är dock inte direkt jämförbara med dem som redovisas i den här undersökningen, bl.a. behandlas internet som en odelad helhet – som enbart en informationskälla – utan närmare frågor om från vilken typ av webbplats, eller källa, informationen har erhållits.

Där skillnaderna ändå är kolossala är på variabeln skolan, där skillnaden i balansmått ("ja" minus "nej") mellan 18–35-åriga ($73-24=49$) och 51–65-åriga ($25-66=-41$) är hela 90 enheter; balansmåttet för 36–50-åriga ($47-48=-1$) ligger ungefär mittemellan. Det här beror sannolikt på att ju äldre man blir, desto avlägsnare känns skolan, men säkert också delvis på att hälsopedagogik successivt har fått allt större utrymme i skolundervisningen. Skolan har även i andra studier lyfts fram som en viktig närings- och hälsoinformationskälla för just yngre personer (Järvelä 1998:41f.; Abbott 1997). Yngre respondenters balansmått är som regel större än äldres. De enda påtagliga undantagen är "populärvetenskapliga böcker om hälsa och välmående", där 51–65-årigas balansmått faktiskt landar på plus ($48-45=3$), medan 18–35-årigas är rejält på minus-sidan ($37-54=-17$) samt "hälsostationen/privatläkare", där 51–65-årigas balansmått är hela 55, 36–50-årigas 33 och 18–35-årigas 41.

8.4. Pålitlighet

Att människor vid olika tillfällen använder och söker upp informationskällor av skilda slag är inte liktydigt med att den erhållna informationen kommer att upptas, accepteras och förstås. Än mindre betyder det naturligtvis att den nya informationen kommer att leda till någon form av handling, t.ex. förändrat hälsobeteende (Garpenby & Husberg 2000:18). Ty som det på tal om hälsoriskbeteenden lite elakt – men inte utan poänger – har påpekats, så är det skäl att ta i beaktande att den springande punkten kanske är att frossande, rökande, knarkande och supande samt riskfyllt sex i första hand uppfattas som (o)hälsobeteenden av endast ett fåtal – och då i all synnerhet av hälsoprofessionella, särskilt medan de är på jobbet. För de allra flesta människor, i de allra flesta situationer, är tanken på de omedelbara sociala och lustfyllda känslorna av sådana beteenden mycket starkare i förgrunden än tanken på långsiktiga följder för den egna hälsan (Slater & Flora 1994). En avgörande faktor för hur information mottas är naturligtvis dess trovärdighet, är källan förtroendeingivande? Tillförlitlighetsfaktorns betydelse accentueras givetvis ytterligare om informationskällan gör anspråk på att förmedla budskap på ett för människors existens avgörande område – hälsa – som förvisso berör envar (Garpenby & Husberg 2000:18).

I den här undersökningen mättes finländarnas förtroende för olika hälsoinformationskällor med följande fråga: "Vad är din uppfattning om följande informationskällors pålitlighet i hälsorelaterade frågor" (bil. 1, frågebatteri 26), där källalternativen var desamma som i frågebatteriet som mätte användning. Svarsfördelningarna redovisas i tabell 8.7.

Tabell 8.7

Informationskällors pålitlighet i hälsorelaterade frågor, procent

	Mycket opålitlig	Ganska opålitlig	Vet inte	Ganska pålitlig	Mycket pålitlig
TV/Radio: nyheter	1	4	6	64	24
TV/Radio: aktualitetsprogram	1	5	6	67	20
TV/Radio: dokumentärprogram	1	5	8	64	21
TV/Radio: underhållningsprogram	37	36	18	8	1
TV/Radio: sportprogram	15	25	22	34	4
TV/Radio: reklam	34	33	15	17	1
Dagstidningar	2	9	6	67	15
Veckotidningar specialiserade på hälsa och välmående	2	7	7	56	29
Veckotidningar av allmän typ	8	34	14	41	3
Reklam/Marknadsföring i dagstidningar och veckopress	26	37	15	21	2
Internet: diskussions-/nyhetsforum	6	15	67	11	1
Internet: tidskrifter/tidningar	4	10	66	18	2
Internet: läkartjänster/nätkliniker	2	6	65	19	8
Internet: apotekstjänster	3	5	67	18	7
Internet: reklam/marknadsföring	11	13	67	8	1
Internet: andra webbplatser	6	13	68	11	2
Hälsostationen/Privatläkare	1	2	4	36	58
Läkarböcker/Uppslagsverk	1	3	9	46	42
Populärvetenskapliga böcker om hälsa och välmående	2	10	18	56	14
Skönlitteratur	20	31	41	7	1
Film, teater	25	30	40	5	0
Officiell hälsoinformation (kampanjer, broschyrer, etc.)	2	4	10	50	34
Skolan	1	4	18	52	25
Föredrag, föreläsningar	1	5	19	50	25
Familjen	2	9	14	59	16
Andra släktingar	8	57	17	15	3
Vänner/Arbetskamrater	9	59	16	13	3

Det är lätt att konstatera att hälsostationen/privatläkare, som 58 % av svararna anser vara mycket pålitlig, är den enligt finländare i särklass mest tillförlitliga hälsoinformationskällan, vilket är helt i linje med tidigare forskning i förtroende. För trots att professionell sjuk- och hälsovårdsrådgivning inte nödvändigtvis behöver vara den mest anlitade källan, så anses den genomgående vara mycket tillförlitlig (Höglund, Maceviciute & Wilson 2003; Garpenby & Husberg 2000:19; Pennbridge, Moya & Rodrigues 1999; Järvelä 1998:41f.; de Almeida et al. 1997; Buttriss 1997). Andra källor som relativt många svarare bedömt vara mycket pålitliga är läkarböcker/uppslagsverk (42 %) samt officiell hälsoinformation (34 %).

Mot vardagsmedia, som det stora flertalet uppgav sig ha använt som hälsoinformationskälla, råder en viss skepsis. Inte så att finländare anser att faktaprogram i tv/radio samt dagstidningar vore direkt opålitliga som källor, långt därifrån. Men en något reserverad hållning kommer dock till uttryck i att kvalificerade majoriteter, omkring 2/3 av svararna för respektive källa, anser dem vara endast ganska pålitliga, medan ca 1/5 bedömer respektive källa som mycket pålitlig. Det här är nog också ett resultat som i det stora hela överensstämmer med vad tidigare forskning (Coulson 2002; Pennbridge, Moya & Rodrigues 1999; Worsley 1989) funnit, trots att det förvisso många gånger är en vanskelig uppgift att direkt jämföra resultat ur olika undersökningar pga. skillnader i mätmetoder, resultatredovisningar, målgrupper, etc.

Finländare torde i varje fall hysa ett större förtroende för medier som hälsoinformationskälla än amerikaner. I en omfattande amerikansk studie (n>3400) konstateras nämligen att "trots medias popularitet som källa för hälsoinformation, så var förtroendet för media som hälsoinformationskälla måttligt till lågt" (Brodie, Kjellson, Hoff & Parker 1999). För finländares del synes ju förhållandet vara precis det motsatta: förtroendet för vardagsmedia som hälsoinformationskälla är måttligt till högt. Även ur ett europeiskt perspektiv får finländska medier ett jämförelsevis gott betyg. Enligt Eurobarometer 58.0 (2003) litade 52,5 % av finländarna på medier som hälsoinformationskällor, motsvarande andel i hela Europeiska Unionen stannade på 39,3 %. Endast i Portugal (66,8 %), Spanien (61,1 %) och Grekland (57,5 %) litade medborgarna mera

på medier i hälsorelaterade frågor än finländarna. Samtidigt bör vi ändå notera att samma undersökning påvisar att hela 34,4 % av finländarna hade meddelat att de inte litar på mediernas hälsoinformation. Som det så träffande är formulerat i en svensk undersökning: "En frekvent användning av medier innebär inte att befolkningen i motsvarande grad hyser förtroende för innehållet" (Garpenby & Husberg 2000:19f.). Beträffande media och förtroende kan vi ännu notera att veckotidningar specialiserade på hälsa och välmående, som ju även hade använts som hälsoinformationskälla av många (75 %), tycks uppfattas som snäppet tillförlitligare än generell vardagsmedia.

En annan intressant iakttagelse är att den informella närmiljön, dvs. familjen, andra släktingar samt vänner/arbetskamrater står ungefär lika högt i kurs vad gäller deras tillförlitlighet som hälsoinformationskällor. Fastän de allra närmastes, familjens, trovärdighet rankas en aning högre, så kan man ändå säga att finländares tillit även till övriga medmänniskors lekmanakunskaper (eller goda vilja?) i hälsorelaterade frågor generellt sett är på en tämligen hög nivå.

Könets, utbildningens och ålderns inverkan på graden av förtroende för de mest använda källorna redovisas i tabell 8.8, där svarsalternativen har kvantifierats på en fyrgradig skala 0–3 (mycket opålitlig–mycket pålitlig). I vardagsmedia ingår fem variabler: nyheter, aktualitetsprogram och dokumentärprogram i tv/radio, dagstidningar samt veckotidningar av allmän typ; i närmiljö två: andra släktingar samt vänner/arbetskamrater; i populärvetenskap tre: veckotidningar specialiserade på hälsa och välmående, läkarböcker/uppslagsverk samt populärvetenskapliga böcker om hälsa och välmående; i reklam/marknadsföring två: tv/radioreklam samt reklam/marknadsföring i dagstidningar och veckopress.

Tabell 8.8

Informationskällors pålitlighet i hälsorelaterade frågor enligt kön, utbildning och ålder, medelvärden

	Kön		Utbildning		Ålder		
	Män	Kvinnor	Lägre	Högre	18-35	36-50	51-65
Vardagsmedia (skala: 0-15)	9.72	10.18	9.78	10.19	10.45	10.16	9.31
	icke-signifikant skillnad		icke-signifikant skillnad			p=0.000	
Hälsostationen/ privatläkare (skala: 0-3)	2.56	2.58	2.57	2.58	2.65	2.53	2.54
	icke-signifikant skillnad		icke-signifikant skillnad			p=0.04	
Officiell hälso- information (skala: 0-3)	2.22	2.37	2.21	2.40	2.41	2.30	2.23
	p=0.001		p=0.000			p=0.003	
Familjen (skala: 0-3)	2.08	2.02	2.12	1.97	2.06	2.00	2.08
	icke-signifikant skillnad		p=0.000		icke-signifikanta skillnader		
Närmiljö, förutom familjen (skala: 0-6)	3.66	3.78	3.80	3.67	3.79	3.74	3.66
	icke-signifikant skillnad		icke-signifikant skillnad		icke-signifikanta skillnader		
Populärvetenskap (skala: 0-9)	6.48	6.76	6.60	6.71	6.84	6.72	6.41
	icke-signifikant skillnad		icke-signifikant skillnad		icke-signifikanta skillnader		
Reklam, marknadsföring (skala: 0-6)	1.72	1.87	1.87	1.74	1.73	1.91	1.76
	icke-signifikant skillnad		icke-signifikant skillnad		icke-signifikanta skillnader		

Det man främst fäster sig vid är homogeniteten. Bakgrundsvariablernas inverkan på graden av förtroende för respektive hälsoinformationskälla är i de flesta fallen moderat, för att inte säga obetydlig. Detsamma gäller likaledes om källors pålitlighet körs mot självskattad social ställning. En korrelationsanalys visar på två svaga samband: självskattad social ställning samvarierar positivt med förtroendet för vardagsmedias hälsoinformation ($r=0,07$ på signifikansnivån 0,05) respektive officiell hälsoinformat-

ion ($r=0,11$ på signifikansnivån 0,01). Alltså: oberoende av kön, utbildning, ålder eller självskattad samhällsklass är finländare relativt eniga om olika hälsoinformationskällors tillförlitlighet.

Störst är enigheten på variabeln kön, där det finns endast en signifikant skillnad: kvinnor litar mera på officiell hälsoinformation. Det att kvinnor fått/skaffat sig hälso-relaterad information i mycket större utsträckning än män påverkar därför inte nämnvärt graden av förtroende för källorna, även om här nog finns en liten tendens till att kvinnor uppfattar de flesta källor som aningen mera tillförlitliga, om man bortser från familjen. Eurobarometer 58.0 (2003) redovisar likadartade resultat: några större skillnader mellan mäns och kvinnors förtroende för hälsoinformationskällor förelåg inte, men även där fanns en tendens till att kvinnors tillförlitlighet överlag var något större än mäns. Utbildningsnivå påverkar signifikant förtroendet för två källor. Högre utbildade litar på officiell hälsoinformation i betydligt högre grad än lägre utbildade, medan förhållandet är det rakt motsatta vad gäller den närmaste närmiljön, familjen, som tillmäts en högre grad av förtroende bland lägre utbildade. Ålder ger signifikant utslag på tre källor för hälsoinformation: vardagsmedia, hälsostationen/privatläkare (inte särskilt starkt, men likafullt) och officiell hälsoinformation. De yngsta, 18–35-åriga, tillskriver direktförmedlad information från hälsoprofessionella en något större tillförlitlighet än de två äldre kohorterna, som ligger på samma förtroendenivå. För vardagsmedia och officiell hälsoinformation är läget entydigare: förtroendet avtar kontinuerligt med stigande ålder.

Vad gäller officiell hälsoinformation, som är den enda källan som uppvisar signifikanta skillnader på samtliga bakgrundsvariabler, så påverkar utbildningsnivå förtroendegrad i ungefär samma omfattning i alla tre ålderskohorter; mest höjer dock en högre utbildning graden av förtroende i den äldsta kohorten, bland 51–65-åriga. För vardagsmedias del är situationen densamma: högre utbildning höjer graden av förtroende för källan i samtliga kohorter, men i ingen enskild kohort i en sådan omfattning att skillnaden mellan lägre och högre utbildade skulle bli särskilt betydelsefull, statistiskt signifikant.

Om man bortser från hälsoprofessionella (hälsostationen/privatläkare), vars tillförlitlighetsgrad genomgående är jämförelsevis hög, är upplevt hälsotillstånd en variabel som har betydelse för förtroendet för hälsorelaterad information. För speciellt vardagsmedias och den offentliga hälsoinformationens del är riktningen tydlig och signifikant ($p=0,000$ respektive $p=0,005$): ju bättre hälsa, desto större förtroende för respektive källa. Självskattad hälsa samvarierade ju synnerligen starkt ($p=0,000$) med ålder: ju äldre, desto sämre upplevdes hälsotillståndet. Sålunda kunde man ställa frågan, om det möjligen är så, att det är ett genomsnittligt sämre hälsotillstånd som gör att äldre medborgare hyser ett signifikant mindre förtroende för såväl vardagsmedia som officiell hälsoinformation. Därför dikotomiserades den sjugradiga hälsotillståndsvariabeln så, att de som upplever sin hälsa som ganska/mycket bra (6–7) bildar en kategori och alla övriga (1–5) en annan. Sedan jämfördes kategorierna kohortinternt på variablerna vardagsmedia och officiell hälsoinformation, vilket utmynnade i två signifikanta skillnader inom kohorterna mellan "friskas" och "mindre friskas" förtroende för källorna: "friska" 36–50-åriga visar ett signifikant ($p=0,009$) större förtroende för vardagsmedia än "mindre friska" i samma kohort och "friska" 18–35-åriga ett signifikant ($p=0,01$) större förtroende för officiell hälsoinformation än "mindre friska" i samma åldersklasser. Bland 51–65-åriga fanns inga signifikanta skillnader mellan "friska" och "mindre friska". Oberoende av om de upplever sitt hälsotillstånd som bra eller mindre bra är således deras förtroende för nämnda hälsokällor på samma, relativt låga nivå. Upplevt hälsotillstånd förklarar följaktligen inte de åldersrelaterade skillnaderna i förtroende för vare sig vardagsmedia eller officiell hälsoinformation.

En plausibel förklaring till att äldre människor i genomsnitt uppvisar ett mindre förtroende är förstås livsvisdom – ett längre liv har lärt dem att i största allmänhet inta ett mera skeptiskt förhållningssätt där yngre tenderar att vara mera blåögt godtrogna. En betydligt intressantare hypotes är ändå att åldersskillnaderna i tilltro till "mäktiga andra", i det här fallet officiell hälsoinformation, medier och i viss mån hälsoprofessionella, kan bero på att den självbild – "herrehatet" och det trumpna trotset gentemot all slags överhet, som "sällan kommer med någonting gott" – som finländare påstås ha, inte minst är den en omhuldad stereotyp som flitigt odlats och återgetts i litteratur,

teater och film, kanske håller på att krackelera. I varje fall pekar de här resultaten entydigt på att på de variabler där signifikanta åldersskillnader alls är för handen, på tre av sju, är yngre mera tillitsfulla än äldre gentemot den hälsoinformation som dessa "mäktiga andra" tillhandahåller.

Vad gäller internet, där 'bortfallet' ("vet inte") är stort, kan ändå så mycket sägas, att den på befolkningsnivå anspråkslösa andel som överhuvudtaget fått/skaffat sig hälso-relaterad information på webben även tenderar att lita på den erhållna informationen i de fall då informationen har inhämtats från tidskrifter/tidningar, läkartjänster/nät-kliniker eller apotekstjänster.

Sambanden mellan uppfattningar om informationskällors pålitlighet i hälsorelaterade frågor och koherens känsla (informationsbemästring) redovisas i tabell 8.9.

Tabell 8.9

Informationskällors pålitlighet i hälsorelaterade frågor och koherens känsla, korrelationer

	Koherens känsla	
	Korrelation (Pearson r)	Signifikansnivå
Vardagsmedia	0.08	0.05
Hälsostationen/ privatläkare	0.09	0.01
Officiell hälso- information	0.11	0.01
Familjen	0.12	0.01
Närmiljö, förutom familjen	0.17	0.01
Populärvetenskap	0.10	0.01
Reklam, marknadsföring	0.07	0.05

Sambanden är genomgående svagt positiva, starkast är de för familjen (0,12) respektive övrig närmiljö (0,17). Tendensen är i alla fall tydlig: svarares koherens känsla och deras förtroende för informationskällor är positivt relaterade till varandra. I övrigt så understryker de här resultaten – svaga samband med små avvikelser från varandra – det som redan tidigare fastslogs: det råder en rätt så stor konsensus bland finländare om olika hälsoinformationskällors tillförlitlighetsgrad.

Medborgarnas uppfattningar om hur olika hälsoinformationskällors pålitlighet förhåller sig till varandra framgår av tabell 8.10.

Tabell 8.10

Informationskällors pålitlighet i hälsorelaterade frågor, inbördes korrelationer (Pearson r)

Informationskällor	(A)	(B)	(C)	(D)	(E)	(F)	(G)
Vardagsmedia (A)	1	.363	.482	.192	.262	.573	.352
Hälsostationen/läkare (B)	.363	1	.430	.204	.218	.461	.137
Officiell hälsoinformation (C)	.482	.430	1	.131	.191	.480	.198
Familjen (D)	.192	.204	.131	1	.716	.253	.132
Närmiljön (E)	.262	.218	.191	.716	1	.292	.257
Populärvetenskap (F)	.573	.461	.480	.253	.292	1	.336
Reklam, marknadsföring (G)	.352	.137	.198	.132	.257	.336	1

Korrelationerna är signifikanta på 0.01-nivån (2-sidig)

Korrelationerna är genomgående positiva. En tolkning kunde således vara att tillit alstrar tillit, tror man på en källas hälsobudskap så tenderar man att åtminstone i någon mån också tro på de övrigas. Vardagsmedia korrelerar kraftigast med populärvetenskap (0,57) samt officiell hälsoinformation (0,48), hälsostationen/privatläkare med populärvetenskap (0,46) samt officiell hälsoinformation (0,43) och officiell hälsoinformation (kampanjer, broschyrer, etc.) med vardagsmedia (0,48) samt populärvetenskap (0,48). Vi kan alltså konstatera att i förtroendefrågor är vardagsmedia, hälsostationen/privatläkare, officiell hälsoinformation samt populärvetenskap – "mäktiga andra" – relativt starkt relaterade till varandra; starkast synes sambandet vara mellan vardagsmedia och populärvetenskap.

Sedan finns där en nästan våldsamt kraftig korrelation (0,72) – den mellan familjen och övriga närmiljön. Ingendera av dessa variabler korrelerar särskilt markant

(genomgående under 0,3) med någon annan variabel. Det här starka sambandet mellan de informella hälsoinformationskällorna – korrelationen mellan "andra släktingar" och "vänner/arbetskamrater", som tillsammans bildar variabeln närmiljö, är för övrigt likaså kraftig, $r=0,69$, indikerar alldeles tydligt att tillit genererar tillit också i närmiljön: litar man på sin familj litar man även på den övriga närmiljön och vice versa. Intressant är ju dessutom att förtroendet för de informella källorna korrelerade en aning starkare med koherens känslan än vad de övriga gjorde, även om skillnaderna var små och korrelationerna utan undantag måttliga. Om vi ännu slutligen ser på reklam/marknadsföring, så är det knappast någon överraskning att den variabeln samvarierar starkast med vardagsmedia (0,35) respektive populärvetenskap (0,34).

8.5. Tydlighet

Mediernas roll när det gäller att forma och förmedla budskap om hälsa och ohälsa till såväl vanliga medborgare som beslutsfattare kan knappast överskattas. De mediala representationernas normativa kraft är mäktig, då hälsa samt i all synnerhet hälso- och kroppsideal definieras. Med hänsyftning på det av Lars Gustafsson ([1989] 1999) myntade problemformuleringsprivilegiet kunde man säga att medierna även besitter en betydande del av "hälsoformuleringsprivilegiet", eller kanske snarare "hälsorisk-formuleringsprivilegiet". Dessa mediala representationer ligger sedan ofta till grund för allmänhetens uppfattningar, ställningstaganden och beslut i olika hälsorelaterade frågor och bidrar därmed starkt till att forma medborgarens hälsokompetens och -praktik på det individuella planet. I denna kontext är självfallet den förmedlade informationens tydlighet och begriplighet av yttersta vikt. I den här undersökningen mättes den medierade hälsoinformationens tydlighet och begriplighet med följande påstående: "Mediernas information i hälsofrågor är ofta motsägelsefull/svårtolkad" på en Likertskala 1–7, där 1=instämmer helt och 7=helt av annan åsikt (bil. 1, fråga 21v). Medborgarnas uppfattningar redovisas i tabell 8.11.

Tabell 8.11

Mediernas information i hälsofrågor är ofta motsägelsefull/svårtolkad

	Frekvens	Procent	Valid procent
1 (instämmer helt)	99	7.7	7.8
2	194	15.1	15.3
3	246	19.1	19.4
4	238	18.5	18.8
5	200	15.5	15.8
6	229	17.8	18.1
7 (helt av annan åsikt)	61	4.7	4.8
Totalt	1267	98.4	100.0
Missing system	20	1.6	

Knappt 8 % av respondenterna instämmer helt med att mediernas hälsoinformation ofta är motsägelsefull/svårtolkad. Ytterligare ca 35 % lutar åt att den förmedlade informationen är otydlig/svår att förstå. Av helt annan åsikt är knappt 5 %, och knappt 34 % lutar åt att mediernas hälsoinformation är relativt tydlig och lätt att tolka. En knapp femtedel (18,8 %) förhåller sig neutral till påståendet. Medelvärdet ligger på 3,9 och balansmättet $[(4,8+18,1+15,8) - (7,8+15,3+19,4)]$ landar på minussidan (-4). Det här är låga siffror, "folkets röst är inte nådig". Motsvarande siffror för medieutbudet i sin helhet, som inte heller var särskilt smickrande för de berörda, låg ju ändå på 4,3 och plus 13. Här är medelvärdet 0,4 och balansmättet 17 enheter lägre. Otillfredsställelsen över tydligheten och begripligheten i mediernas information i hälsofrågor är alltså ännu större än över medierapporteringens tydlighet i sin helhet. Det här kan vara ett tecken på att folk har fått nog av allehanda "larmrapporter" som vi överöses med, emellanåt med forskares goda minne (Ransohoff & Ransohoff 2001). Enligt en studie som den svenska föreningen Vetenskap & Allmänhet låtit utföra uppger sig hela 80 % av svenskarna vara trötta på larmrapporter, man vill helt enkelt inte att förhastade forskningsresultat skall spridas till allmänheten förrän de verifierats i uppföljande undersökningar (Hjelm-Wallén & Modéer 2004). Medias tydlighet i hälsofrågor och medias tydlighet i största allmänhet korrelerar givetvis rätt så kraftigt, $r=0,38$ på signifikansnivån 0,01; å andra sidan hade man nog nästan kunnat vänta sig ett ännu starkare samband med tanke på påståendenas nära släktskap.

Hur svararnas åsikter om mediernas tydlighet i hälsofrågor och deras uppfattningar om hälsoinformationskällors pålitlighet förhåller sig till varandra framgår av tabell 8.12.

Tabell 8.12

Mediernas tydlighet och informationskällors pålitlighet i hälsorelaterade frågor, korrelationer (Pearson r)

Informationskällors pålitlighet (hälsa)	Mediers tydlighet (hälsa)	
	Korrelation	Signifikansnivå
Vardagsmedia	0.28	0.01
Hälsostationen/ privatläkare	0.11	0.01
Officiell hälso- information	0.16	0.01
Familjen	0.02	icke-signifikant
Närmiljö, förutom familjen	0.07	0.05
Populärvetenskap	0.16	0.01
Reklam, marknadsföring	0.16	0.01

Vi kan konstatera att sambanden, liksom icke-sambanden, följer en viss logik, eftersom mediernas tydlighet i hälsofrågor samvarierar starkast med vardagsmedias pålitlighet som hälsoinformationskälla (0,28). Sedan följer officiell hälsoinformation, populärvetenskap samt reklam och marknadsföring, vilkas pålitlighet korrelerar med mediers tydlighet med samma styrka (0,16); alla dessa källors information förmedlas ju ofta via medier. Och familjens pålitlighet som hälsoinformationskälla samvarierar överhuvudtaget inte med mediers tydlighet, lika följdriktigt är att samvariationen även för den övriga närmiljöns del är obetydlig.

Med tanke på fortsatta analysers åskådlighet reducerades herefter påståendets sju värden eller svarsalternativ till tre åsikter om mediernas tydlighet i hälsofrågor: det är

alternativt "otydligt", "medeltydligt" eller "tydligt". Indelningskriterierna klargörs i tabell 8.13.

Tabell 8.13

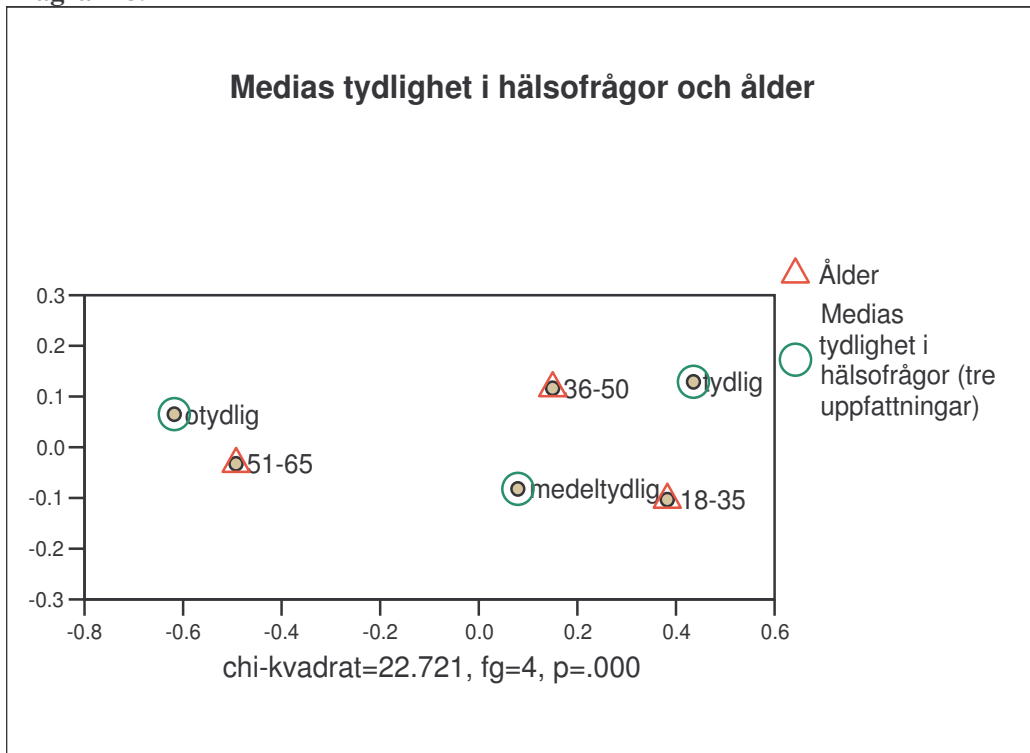
Medias tydlighet i hälsofrågor

	Frekvens	Procent	Valid procent
Otydlig (1-2 poäng)	293	22.8	23.1
Medeltydlig (3-5 poäng)	684	53.1	54.0
Tydlig (6-7 poäng)	290	22.5	22.9
Totalt	1267	98.4	100.0
Missing system	20	1.6	

I en tredelad kategorisering bedöms sålunda en knapp fjärdedel av svararna uppfatta mediernas information i hälsofrågor som otydlig (1–2 poäng), ungefär lika många bedöms uppfatta den som tydlig (6–7 poäng), medan drygt hälften bedöms uppfatta den som varken/eller, dvs. medeltydlig (3–5 poäng).

När det gällde hälsoinformationskällors pålitlighet var ålder den demografiska variabel som gav starkast utslag, dvs. på den påträffades de flesta signifikanta skillnaderna. Ju äldre, desto mindre förtroende; mest markerade var skillnaderna beträffande vardagsmedias pålitlighet i hälsorelaterade frågor. Vilken inverkan ålder har på uppfattningar om mediernas tydlighet i hälsofrågor åskådliggörs i diagram 8.1.

Diagram 8.1

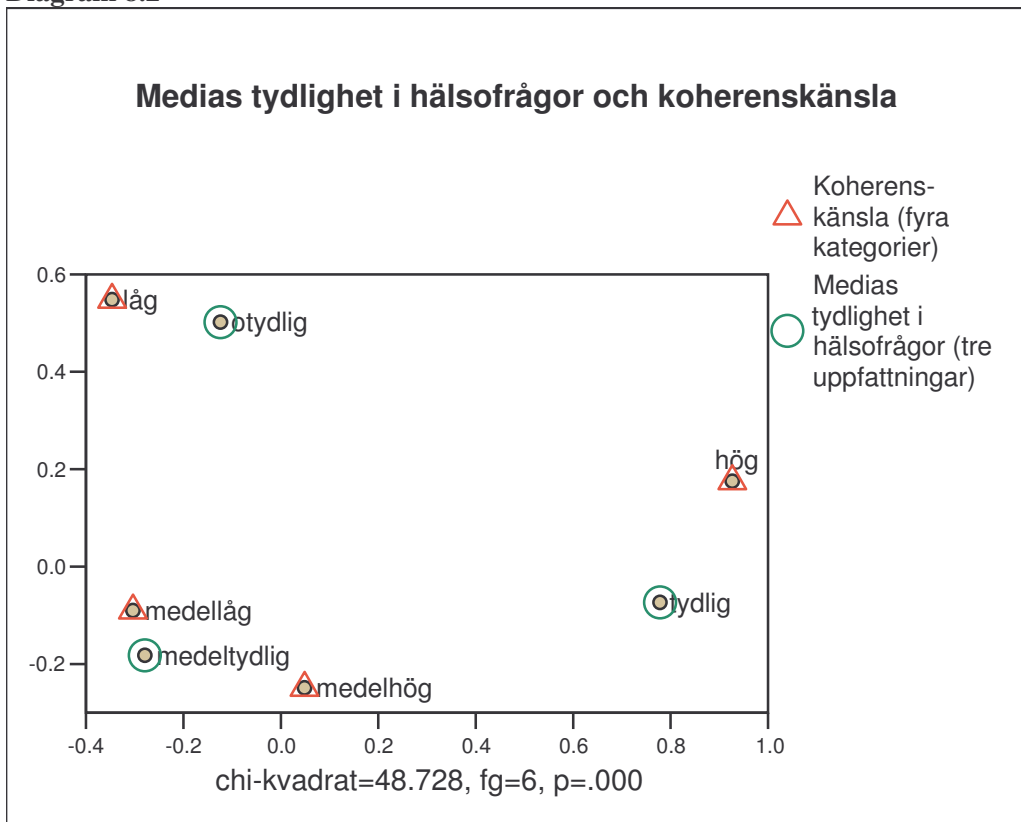

En skarp skiljelinje är dragen mellan den äldsta kohorten till vänster i fältet och de två övriga till höger, härav den synnerligen signifikanta skillnaden ($p=0,000$). I relation till de yngre korresponderar nämligen 51–65-åriga kraftigt med att medias information i hälsofrågor är otydlig. Några större skillnader mellan 18–35-årigas och 36–50-årigas uppfattningar tycks å andra sidan inte föreligga.

Någon signifikant skillnad mellan mäns och kvinnors uppfattningar om mediers tydlighet i hälsofrågor finns däremot inte ($p=0,562$). Självskattad social klass samverkar inte heller signifikant med åsikter om mediers tydlighet i hälsofrågor ($p=0,417$). I det här fallet ger emellertid det objektiva måttet på social ställning, utbildningsnivå, ett visst utslag ($p=0,020$). Bland lägre utbildade (ingen yrkesutbildning, yrkeskurs, yrkeskola) anser 26 % att mediernas information i hälsofrågor är otydlig och 21 % att den är tydlig. Bland högre utbildade (institut, yrkeshögskola, vetenskapshögskola/universitet) är motsvarande andelar så gott som omkastade: 19 % menar att hälsoinformationen är otydlig och 25 % att den är tydlig.

I förra kapitlet kunde vi konstatera, att samvariationen var stark mellan koherens-känsla och uppfattningar om mediernas generella tydlighet ($p=0,000$). De som hade en svag koherenskänsla var överrepresenterade bland dem som tyckte att medier förmedlar en oklar bild av saker och ting, medan det förhöll sig tvärtom bland dem med stark koherenskänsla. Hur åsikter om mediernas tydlighet i hälsoinformationsfrågor och koherenskänsla är relaterade till varandra framgår av diagram 8.2.

Diagram 8.2

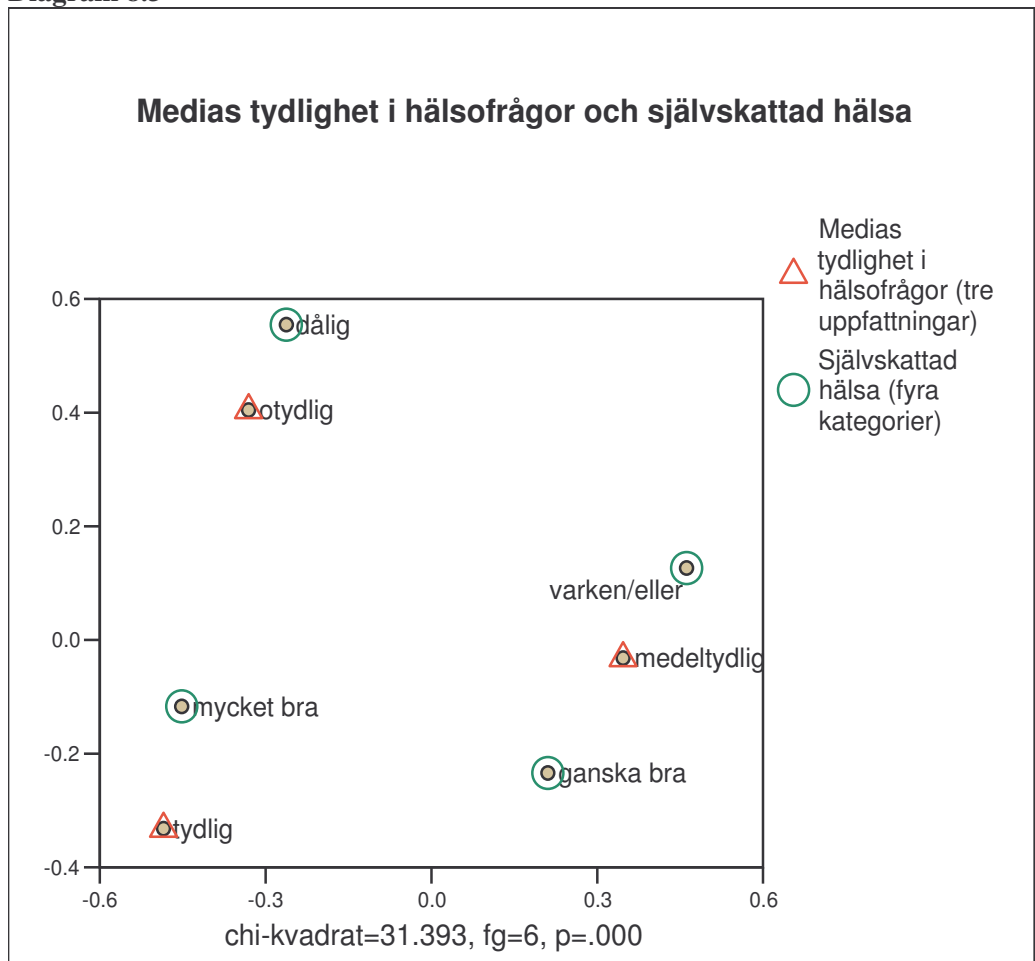

Som synes är även sambandet mellan medias tydlighet i hälsofrågor och koherens-känsla synnerligen starkt och korrespondenserna klara och lätta att tyda. Låg koherenskänsla/otydlig information är placerade uppe till vänster i fältet och 'medel/medel' nere till vänster, medan hög koherenskänsla/tydlig information korresponderar till höger i fältet. Den bärande idén i teorin kring begreppet koherenskänsla – att kunna handskas med och bemästra information(-sflöden) – kommer således igen till uttryck.

Men det att koherens känsla överlag är starkt förknippad med hälsa märks inte vad gäller informationsbemästringen: koherens känsla samvarierar ungefär lika starkt med uppfattningar om medias informationstydlighet i allmänhet som med medias informationstydlighet i hälsospecifika frågor.

Upplevd hälsa samvarierade också starkt med medias tydlighet i allmänhet ($p=0,002$). Särskilt påfallande var den starka korrespondensen mellan dålig hälsa och uppfattningen att medias information är oklar. Korrespondenser mellan upplevd hälsa och medias tydlighet i hälsofrågor redovisas i diagram 8.3.

Diagram 8.3

Samvariationen är synnerligen stark och korrespondenserna är lätta att tolka. Tydlig hälsoinformation och mycket bra självskattad hälsa korresponderar med varandra nere till vänster i diagrammet och otydlig hälsoinformation och dålig självskattad hälsa korresponderar uppe till vänster. De svarare som enligt kategoriseringen bedömt sin hälsa som varken bra eller dålig/ganska bra tenderar att uppfatta mediernas hälsoinformation som medeltydlig; ganska bra hälsa ligger närmare tydlig information nertill, medan varken bra eller dålig hälsa mera riktar sig mot otydlig information i hälsofrågor upptill. Liksom samvariationen mellan koherenskänsla och uppfattningar om mediernas tydlighet i hälsofrågor är sambanden således entydiga. Beträffande hälsa är emellertid dess samvariation med mediernas tydlighet i hälsofrågor – föga överraskande – mera distinkt och en aning starkare än vad som var fallet med dess samvariation med mediernas tydlighet i allmänhet. Vad gäller koherenskänsla var ju så inte fallet.

Ett annat påstående i enkäten: "Experter är ofta oeniga om vad som är hälsosamt eller inte" (bil. 1, fråga 21x) – som tangerar mediernas tydlighet i hälsofrågor, experters utlåtanden når ju den stora allmänheten via medier – får ett kraftigt bifall av respondenterna. Fördelningarna redovisas i frekvenstabell 8.14 nedan. På Likertskalan 1–7, där 1=instämmer helt och 7=helt av annan åsikt, stannar medelvärdet på en så extremt låg siffra som 3,3. Mediernas tydlighet i hälsofrågor hade ju ett medelvärde på 3,9, vilket redan det konstaterades vara väldigt lågt. Att svarares uppfattning om mediernas (o)tydlighet och hälsoexperters (o)enighet i stor utsträckning är i överensstämmelse med varandra framgår av den mycket kraftiga korrelationen mellan de två variablerna ($r=0,50$ på signifikansnivån 0,01). Den här många gånger problematiska 'symbiosen' – frivillig eller ofrivillig – mellan medier och medicinsk expertis behandlades ju rätt så ingående i detta kapitelns litteraturöversikt. Symbiosen verkar i varje fall inte alstra informativ tydlighet i hälsorelaterade frågor.

Tabell 8.14

Experter är ofta oeniga om vad som är hälsosamt eller inte

	Frekvens	Procent	Valid procent
1 (instämmer helt)	186	14.5	14.7
2	273	21.2	21.5
3	277	21.5	21.9
4	196	15.2	15.5
5	147	11.4	11.6
6	154	12.0	12.2
7 (helt av annan åsikt)	34	2.6	2.7
Totalt	1267	98.4	100.0
Missing system	20	1.6	

Tabellen bekräftar det som redan konstaterats: den allmänna opinionen lutar kraftigt åt att hälsoexpertisens råd och anvisningar om vad som är hälsosamt eller inte är minst sagt tveitydiga. Balansmättet hittas förstås djupt nere i källaren: $(2,7+12,2+11,6) - (14,7+21,5+21,9) = -31,6$. Balansmättet för mediernas tydlighet i hälsofrågor, som även det var jämförelsevis lågt (-4), var faktiskt ändå hela 28 enheter högre.

En intressant iakttagelse är att korrelationen mellan experters enighet i hälsofrågor och upplevd hälsa är obetydlig ($r=0,05$, icke-signifikant); däremot korrelerar koherens känsla och uppfattningen om experters enighet ($r=0,16$ på signifikansnivån 0,01). De med högre koherens känsla tenderar således att uppfatta experter som mindre oeniga. Återigen uppvisar alltså koherens känsla ett påtagligt positivt samband med en angelägenhet som uttryckligen kräver förmåga att kognitivt sortera och hantera kontroversiell, ibland t.o.m. motstridig, information.

8.6. Sammanfattning

Hälsoinformation har definierats tämligen brett, nämligen "som vilken information som helst som möjliggör för individer att förstå sin hälsa och att fatta hälsorelaterade beslut för sin egen och sin familjs räkning" (Patrick & Koss 1995). För att informationen skall ha någon verkan bör den anpassas till användarens intressen, läs- och skrivkunnighet, språk, kulturella bakgrund, emotionella tillstånd och önskemål

(Patrick & Koss 1995). Definitionen understryker således att ett komplicerat samspel ofta råder mellan individ och (hälso)informationskälla. För att informationen skall ha någon effekt bör individens premisser, preferenser och behov i en given kontext och vid en given tidpunkt passa ihop med källans egenskaper och kognitiva auktoritet.

Medborgaren har otaliga möjligheter att hålla sig informerad i hälsofrågor. Det har konstaterats att vi lever i en kulturkrets som genomsyras av medi(k)alisering (Furedi 2004a; 2004b; Silverstone 1999; 2000) – i en miljö där allehanda hälsorelaterad information sköljer över oss i strida strömmar (Robertson & Currey 2004; Eriksson-Backa 2003:64f; Wallack 1990). Hälsoinformation har också kortfattat definierats som information på ett kontinuum mellan hälsoutbildning och hälsofrämjande (Rolinson 1998). Vad den definitionen dock inte tar i beaktande är hälsans försäljningsfunktion och -potential – att hälsa som begrepp i allt högre grad har kommersialiserats (Byrd-Bredbenner, Finckenor & Grasso 2003; Byrd-Bredbenner & Grasso 2000). Det har t.o.m. påståtts att "all reklam idag, även det som inte direkt handlar om läkekonst, går ut på att vi skall må bra eller bättre bara vi handlar upp oss på det här" (Magnusson 2005).

Hälsorelaterad information synes därför vara närvarande överallt – och då framför allt i medierna, som i kraft av sin hegemonistiska ställning på informationsmarknaden utövar inflytande inte bara på den breda allmänheten utan också på beslutsfattare och hälsovårdsspecialister av olika slag (Larsson, Oxman, Carling & Herrin 2003; Oxman 2000).

I den här undersökningen kommer även medias dominerande ställning tydligt till uttryck. Den vardagliga mediemiljön – dagstidningar och faktagrogram i radio/tv – är nämligen den mest använda hälsoinformationskällan bland finländska medborgare. Könsfaktorn är en betydande vattendelare: kvinnor har en både bredare och djupare användarprofil än män. Mäns balansmått (andelen som använt en källa minus andelen som inte använt) når över 40 endast för nyssnämnda vardagsmedia och familjen. Kvinnors hälsoinformationsbeteende ser helt annorlunda ut: utöver vardagsmedia och

familjen överstiger kvinnors balansmått 40 även för användningen av veckotidningar specialiserade på hälsa och välmående, veckotidningar av allmän typ, hälsostationen/privatläkare, officiell hälsoinformation (kampanjer, broschyrer, etc.) samt vänner/arbetskamrater. Dessutom är balansmåttet för populärvetenskapliga böcker om hälsa och välmående 42 enheter större bland kvinnor, för läkarböcker/ uppslagsverk är det 36 enheter större, och för föredrag/föreläsningar är det 41 enheter större. Kvinnor är således mycket mera intresserade av hälsorelaterad information och söker aktivt upp den, medan män passivt nöjer sig med den information som vardagsflödet råkar föra med sig. I en grov kategorisering kan män beskrivas som blundare [blunters] och kvinnor som bevakare [monitors].

Utbildningsnivå påverkade inte vare sig hälsoinformationsintresse eller sökaktivitet. Trots det finns det nog en tydlig skillnad i användning mellan högre och lägre utbildade. Högre utbildades användarfrekvens är nästan överlag högre än lägre utbildades. Skillnaderna är bland de mest uppenbara i den vardagliga mediemiljön; en miljö som "alla" lever i, om man så vill eller inte, kunde man tillägga med hänsyftning till Silverstone (1999:i). Det synes därför som om högre utbildning skulle ge bättre färdigheter att ur det vardagliga medieskvalet extrahera väsentlig information. Webben som informationskälla i hälsorelaterade frågor har genomgående låga användarfrekvenser. Trots det kan vi konstatera att användningen av internet är starkt anknuten till utbildning, eftersom andelen bland högre utbildade som anlitat internet som hälsoinformationskälla är dubbelt större än andelen bland lägre utbildade på varje variabel.

Ålderns inverkan på källanvändning är däremot marginell, om vi bortser från webben och skolan, vilkas betydelse som hälsoinformationskällor är väsentligt högre bland yngre personer.

Beträffande informationskällors pålitlighet i hälsorelaterade frågor så anses föga överraskande direktkontakt med hälsoprofessionella vara mest tillförlitlig. Andra källor med relativt hög förtroendegrad (mycket pålitlig) är läkarböcker/uppslagsverk samt officiell hälsoinformation. Mot vardagsmediernas pålitlighet råder en viss skepsis, och

då i form av att det stora flertalet anser dem vara endast ganska pålitliga. Å andra sidan bör det tilläggas att andelen respondenter som anser vardagsmedierna vara direkt opålitliga är ytterst liten. "Ganska" är förmodligen en bra beskrivning av mediernas tillförlitlighet överlag.

Kvinnor litar mera på officiell hälsoinformation än män, det är den enda signifikanta skillnaden på den variabeln. Utbildning ger två signifikanta resultat: högre utbildade litar mera på officiell hälsoinformation än lägre utbildade, medan det förhåller sig tvärtom beträffande familjens tillförlitlighet i hälsorelaterade frågor. Ålder ger tre signifikanta resultat, alla i samma riktning: yngre litar mera på vardagsmedia, officiell hälsoinformation samt på hälsostationen/privatläkare, där sambandet visserligen är svagt. Det man trots allt mest fäster sig vid är homogeniteten; finländare är relativt eniga om olika hälsoinformationskällors pålitlighet. Endast officiell hälsoinformation samvarierar signifikant med alla tre bakgrundsvariabler. Hur man själv har bedömt sin samhällsställning inverkar inte på graden av förtroende för de olika källorna i någon nämnvärd omfattning.

Det gör däremot subjektivt skattad hälsa. Speciellt för vardagsmedias och den offentliga hälsoinformationens del är riktningen tydlig och signifikant ($p=0,000$ respektive $p=0,005$): ju bättre hälsa, desto större förtroende för respektive källa. Sambanden mellan koherenskänslans styrka och hälsoinformationskällors pålitlighet är genomgående svagt positiva. Då korrelationerna genomgående är svaga (inga stora skillnader) bestyrks nog det som redan tidigare påpekades: finländare är tämligen eniga om olika hälsoinformationskällors tillförlitlighetsgrad.

Mediernas tydlighet i hälsofrågor får alldeles klart bakläxa av medborgarna. Medelvärdet på 3,9 stannar under poängskalans medianvärde (4). Motsvarande värde för medieutbudet i sin helhet, som även det konstaterades vara lågt, låg ju ändå på 4,3. Den här uppenbara otillfredsställelsen med medierapporteringen i hälsorelaterade frågor kan bero på att folk börjar få nog av upphaussade hälsoalarm. Enligt en svensk studie uppger sig t.ex. 80 % av svenskarna ha fått nog s.k. larmrapporter (Hjelm-

Wallén & Modéer 2004). På den punkten ger i varje fall följande läsarsynpunkt (insändare) i Svenska Dagbladet (2004) glasklara besked:

Varje dag överöses vi med rapporter i tidningar och tv. Det är skadligt att jobba nattetid, att andas, att äta fisk, det är farligt att köra bil, farligt att snusa. Jag är ingen forskare, men vill komma med en revolutionerande nyhet: Det är farligt att leva. Man kommer att dö.

I förra kapitlet konstaterades att koherens känslans styrka och uppfattningar om mediernas generella tydlighet samvarierade kraftigt ($p=0,000$). Så är även fallet när uppfattningar om mediers tydlighet i hälsofrågor mäts mot koherens känsla: ju högre koherens känsla, desto lättare har man att tyda mediernas information i hälsorelaterade frågor. Att koherens känsla är starkt anknuten till hälsa och i det närmaste kan betraktas som ett subjektivt hälsomått kommer dock inte till uttryck vad gäller informationsbämstringen: koherens känsla samvarierar ungefär lika starkt med uppfattningar om mediers informationstydlighet i allmänhet som med mediers informationstydlighet i hälsospecifika frågor.

Samvariationen mellan självskattad hälsa och mediers tydlighet i hälsofrågor är också stark: ju bättre hälsa, desto tydligare anses mediernas hälsoinformation vara. Liksom samvariationen mellan koherens känsla och uppfattningar om mediers tydlighet i hälsofrågor är sambanden således entydiga. Den självskattade hälsans samvariation med mediers tydlighet i hälsofrågor är föga överraskande mera distinkt och en aning starkare än vad som var fallet med dess samvariation med mediers tydlighet i allmänhet.

9. Diskussion

Avhandlingens övergripande målsättning är att granska information, media och hälsa i en samhällelig kontext. Syftet är att undersöka de samband som råder mellan individens vardagliga informationsbeteende i hälsofrågor i relation till deras självskattade hälsa och sociala ställning. Tyngdpunkten ligger på individens orientering i dagens turbulenta mediemiljö och -kultur. Speciellt granskas finländarnas medie- och hälsoinformationsanvändning i relation till utbudet samt medborgarnas uppfattningar om olika källors pålitlighet och tydlighet. Detta mot en bakgrund av mental informationshantering (-bemästring), som utgör avhandlingens röda tråd och som avser att påvisa att den mentala informationshanteringen är utslagsgivande för respondenternas koherens känsla och salutogenetiska erfarenheter.

Avhandlingens analyser sker ur ett sociokognitivt perspektiv, dvs. ur ett perspektiv där respondenternas kognitiva processer har ställts i relation till den sociala kontexten (Hjörland 2000; Fiske & Taylor 1991). Informationsvetenskaplig forskning som tillämpar ett kognitivt grepp studerar hur en individ applicerar sin världsbild på sin informationsbemästring. Denna bild skapas av förmågan att lära, förstå, minnas och lösa problem, vilket leder till uppfattningar, idéer, föreställningar och kunskap (Allen 1991). Bl.a. är en individs subjektiva uppfattning om sin hälsa och samhällsställning ett resultat av dessa processer.

Diskussionen startar med ett sammandrag av de resultat som påvisar de nära relationerna mellan informationsbemästring och individens förmåga att finna sin omgivning begriplig, hanterbar och meningsfull, dvs. koherens känslan (9.1). Härfter följer ett kognitivt perspektiv, dvs. ett sammandrag av analyserna av koherens känslans relation till de kognitivt konstruerade fenomenen självskattad hälsa och subjektiv samhällsställning (9.2). Det tredje avsnittet (9.3) ger ett socialitetsperspektiv på koherens känsla och självskattad hälsa, dvs. en beskrivning av hur respondenternas sociala samhörighet, deltagande och tillit samverkar med koherens känsla och självskattad hälsa. Av-

snitt 9.4 ger en översikt av respondenternas informationsbeteende i relation till olika källors användning, pålitlighet och tydlighet. Tyngdpunkten ligger starkt på en diskussion om samhällsmedborgarnas informationsbemästring i dagens synnerligen mångfasetterade mediekultur. Kapitlet avslutas med en redovisning av de svar som undersökningen gett på de inledande frågeställningarna (9.5).

9.1. Förhållandet mellan koherens känsla och informationsbemästring

Enligt teorin kring begreppet koherens känsla är mental informationshantering i en nyckelställning då individen syftar till att göra sin värld begriplig, hanterbar och meningsfull. För att förklara informationens avgörande betydelse för koherens känslans styrka och salutogenes [hälsans ursprung] konstruerade Antonovsky därför en informationshanteringsmodell i fem punkter, där individen ses som (1) länkad till/isolerad från strukturer, (2) varifrån information/brus tas emot, (3) vars information infogas i individens kognitiva struktur/upplevs som kaotisk, (4) individen sänder likaledes information/brus till de sociala strukturerna, (5) som ger feedback/ignorerar budskapet. Koherens känslans styrka avgörs alltså av i vilken omfattning individen är länkad till strukturer (som är en förutsättning för de följande nivåerna), varifrån information erhålls, av hur väl individen förmår integrera informationen, av individens förmåga att förmedla information till strukturerna samt i vilken omfattning dessa ger tillbörlig (förväntad) feedback (Antonovsky 1991b; 1993b; 1994).

I den här undersökningen mätte uttryckligen två påståenden respondenternas informationsbemästringsförmåga (bil. 1, fråga 21t och fråga 21v). Påståendena mäter hur respondenterna upplever medierapporteringens tydlighet rent allmänt (21t) samt i hälso-relaterade frågor (21v). Massmedierna som ordnar, strukturerar och sprider kunskap om såväl människors vardagsliv ("den lilla världen") som om mera avlägsna fenomen och händelser ("den stora världen") utövar självfallet ett enormt inflytande över människors informationsvärld och medvetanden. Att kunna bemästra och tillgodogöra sig mediernas informationsutbud kunde nästan sägas vara en medborgarfärdighet som det

är svårt att klara sig utan i dagens samhälle. Som teorin förutsätter är sambanden också starka mellan koherens känsla och informationsbemästringsförmåga, dvs. hur tydlig mediernas rapportering uppfattas vara.

Sambandet mellan koherens känsla och mediers tydlighet i allmänhet (chi-kvadrat=69,358, fg=6, p=0,000) kommer klarast till uttryck då man ser till ytterligheterna, låg och hög koherens känsla: endast 16 % bland dem som har låg koherens känsla uppfattar sig få en klar bild av saker och ting via medier, medan motsvarande andel bland dem som har hög koherens känsla uppgår till nästan hälften, eller 47 %. Bilden blir oklar för 28 % bland dem med låg koherens känsla och för 19 % bland dem med hög koherens känsla. Medelklar blir bilden för 56 % bland dem som har låg koherens känsla och för 34 % bland dem med hög koherens känsla. Skillnaderna är alltså uppenbara. Relationen mellan koherens känsla och uppfattningar om mediers tydlighet i specifikt hälsorelaterade frågor är analog (chi-kvadrat=48,728, fg=6, p=0,000): 40 % av dem med hög koherens känsla anser att mediernas information i hälsofrågor inte är motsägelsefull eller svårtolkad, medan motsvarande andel bland dem med låg koherens känsla stannar på 16 %. Att mentalt kunna hantera information – eller snarare förmågan att bemästra flödena av allsköns brus och information – som är den bärande idén i teorin kring begreppet koherens känsla, är nog den faktor som gör att respondenter med högre koherens känsla tenderar att uppfatta mediers information som mera tydlig, dvs. de har lättare att notera, registrera och reflektera över vad som är väsentligt för just dem i deras kontext.

En intressant iakttagelse är att fastän koherens känslan är starkt förknippad med hälsa så märks det inte vad gäller informationshantering, eftersom koherens känslan samvarierar på ungefär samma nivå med mediers tydlighet i allmänhet som med mediers tydlighet i specifika hälsofrågor. Det här pekar ytterligare på att det just är mental informationshantering överhuvudtaget som är den springande punkten i begreppet.

En annan intressant iakttagelse är att korrelationen mellan experters enighet i hälsofrågor (bil. 1, fråga 21x) och upplevd hälsa är obetydlig ($r=0,05$, icke-signifikant);

däremot korrelerar koherens känsla och uppfattningar om experters enighet ($r=0,16$ på signifikansnivån 0,01). De med högre koherens känsla tenderar således att uppfatta experter som mindre oeniga, de har förmodligen lättare att bilda sig en egen uppfattning. Även på den här punkten uppvisar alltså koherens känsla ett påtagligt positivt samband med en angelägenhet som explicit kräver kapacitet att kognitivt sortera och hantera – ja, även infoga – omtvistad, ibland t.o.m. oförenlig, information. Även mediemiljöns bredd (bil. 1, fråga 19) och koherens känslans styrka samvarierar (chikvadrat=21,813, $fg=6$, $p=0,001$): de vars bild av världen är rotad i en mångsidigare medieanvändning har i genomsnitt en högre koherens känsla och vice versa.

Exemplen ovan mer än antyder att informationsbemästring är en betydande faktor i begreppet koherens känsla, precis som teorin förutsätter. Todds (1999) konstaterande kunde i själva verket lika väl gälla koherens känsla:

I informationsbemästringens [information literacy] medelpunkt befinner sig människor som effektivt kan ge sig i lag med sin informationsvärld. Som kan stå i förbindelse med, samverka med och använda information meningsfullt och ändamålsenligt för att klara sig och ha framgång i livet.

9.2. Det kognitiva perspektivet

9.2.1. Koherens känsla och självskattad hälsa

Undersökningens resultat visar att sambandet mellan koherens känsla och självskattad hälsa är starkt oberoende av kön, modersmål, ålder, yrkesutbildning eller inkomst; ett faktum som understryker det starka beroendeförhållande som generellt sett föreligger mellan koherens känsla och självskattad hälsa. På åldersvariabeln är emellertid sambandet svagare bland de äldsta, 56–65-åriga, och betydligt svagare bland de yngsta, 18–25-åriga. Iakttagelsen kan förklaras med att motsatta krafter är i arbete: bland de yngsta är koherens känslan i genomsnitt lägre och självskattad hälsa bättre, medan för-

hållandet är precis tvärtom hos de äldsta. Trots detta är sambanden mellan koherens-känsla och självskattad hälsa även i dessa ålderskohorter uppenbara och signifikanta.

På inkomstvariabeln samvarierar koherenskänsla och självskattad hälsa betydligt starkare i de lägre inkomstklasserna. Utbildningsnivå synes däremot inte påverka sambandets styrka i någon större utsträckning.

Kön eller modersmål inverkar överhuvudtaget inte på vare sig koherenskänslans styrka eller självskattad hälsa. Ålder, yrkesutbildning och inkomst samvarierar synnerligen starkt med koherenskänsla, och riktningen är entydig: ju högre ålder/utbildning/inkomst, desto starkare koherenskänsla. Självskattad hälsa och ålder samvarierar också synnerligen starkt: ju lägre ålder, desto bättre självskattad hälsa. Däremot är relationerna mellan självskattad hälsa och utbildning respektive inkomst svagare trots att de nog också är signifikanta ($p < 0,05$), och här är förhållandet det motsatta: ju högre inkomst/utbildning, desto bättre självskattad hälsa.

Socioekonomiska omständigheter är alltså närmare relaterade till koherenskänsla än till självskattad hälsa. Socioekonomiska förhållanden synes därför påverka känslan av begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet i påfallande större omfattning än vad de direkt påverkar den självskattade hälsan. Eller omvänt: socioekonomiska omständigheter avspeglas tydligare i koherenskänslans styrka än i den självskattade hälsan.

9.2.2. Koherenskänsla och självskattad samhällsställning

Att även klarlägga respondenternas subjektivt upplevda klasstillhörighet kändes angeläget därför att det enda direkta måttet på hälsa i undersökningen är självskattat. Dessutom har det framhållits att människans uppfattning om sig själv lika väl kan baseras på sociala föreställningar som på utbildning, yrke, inkomst, etc. Sociala föreställningar har beskrivits som de signaler eller budskap vi mottar och sänder om oss själva i en livssfär utanför och utöver de obarmhärtigt objektiva, samhälleliga värderingsgrunderna (Maza 2003:10ff; Svallfors 1996:102).

Denna undersökning visade att den stora majoriteten av medborgare tycks uppfatta sin ställning i samhällshierarkin som "likadana dadeltrampare" och "vanliga medborgare". Man är varken "sämre" eller "bättre". Lagom betonas. Det är ett drag som framträder skarpt då endast drygt 5 % av respondenterna placerat sig i de två högsta grupperna och knappt 5 % i de två lägsta. Det blir trängsel i mitten, framförallt på den övre halvan, i grupperna fyra och fem på den tio-gradiga skalan.

Resultaten visar att medborgarnas subjektiva bedömning av sin grupp-, klasstillhörighet ändå i stor utsträckning sammanfaller med traditionella, objektiva mått på socioekonomisk ställning, som i den här undersökningen mätts enligt utbildningsgrad och inkomstnivå. Sambanden är synnerligen starka, signifikanta och lättolkade. Medborgarna har således mycket samvetsgrant omfattat och kognitivt internaliserat de objektiva, samhälleliga värderingsgrunderna. Man så att säga vet sin plats i samhällshierarkin.

Självskattad klass och koherens känsla bestående av komponenterna begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet korrelerar även kraftigt. Detta är i och för sig inte förvånande, eftersom koherens känslan även samvarierade kraftigt med de objektiva måtten på social ställning, utbildning respektive inkomst. Däremot gäller inte ett liknande resonemang beträffande självskattad hälsa. Sambanden mellan självskattad hälsa och yrkesutbildning respektive inkomst var inte speciellt betydande, trots att de nog var signifikanta ($p < 0,05$). Sambandet mellan självskattad hälsa och självskattad klass är emellertid synnerligen signifikant. Här verkar de subjektiva krafterna vara verksamma i samma riktning, speciellt gäller detta relationen mellan dålig självskattad hälsa och låg självskattad samhällsställning.

9.3. Det sociala perspektivet

Att social samhörighet inverkar på människors hälsotillstånd och välbefinnande konstaterades redan av Émile Durkheim år 1897, som efter att ha genomfört en omfatt-

ande och banbrytande empirisk undersökning fastslog att självmord varierar inverst med graden av integration i de sociala grupper som individen är en del av (Durkheim [1897] 1960:209).

Studier har även påvisat att social integration och gemenskap – att vara kopplad till välvilliga strukturer – genererar för det individuella välmåendet och upplevda hälso-tillståndet sådana positiva attribut som självkänsla och grupporienterade attityder och beteendemönster (Rose 2000; Kawachi 1999; Kawachi, Kennedy & Glass 1999; Smith & Tyler 1997; Antonucci 1990). Forskning visar vidare att det sociala nätverkets storlek varierar med socioekonomisk position, eftersom t.ex. tjänstemän tenderar att ha större nätverk än arbetare (Hanson 1988; Syme & Berkman 1976). Lägre samhällsklasser är även benägna att vara mindre tillitsfulla; ett faktum som sannolikt bottnar i att högre samhällsklasser oftare blir bemötta med större ärlighet och respekt (Putnam 2001:145).

I den aktuella debatten har social samhörighet och interaktion – solidaritet kunde man också kalla det – som begrepp ekonomiserats. Idag används huvudsakligen termen socialt kapital, i vilket "trust" [förtroende, tillit] utgör en huvudingrediens. Det finns misstankar om att en del av den ekonomiska tillväxten i den nya ekonomin har skett på det sociala kapitalets bekostnad, som har realiserats eller nedprioriterats med negativa effekter för mänskliga relationer som följd (Cannuscio, Block & Kawachi 2003; Edmondson 2003; Nationella folkhälsokommittén 1999:187). Inom t.ex. politik och idrott har det aktiva deltagandet alltmer övergått i ett passivt åskådande, och trenden är densamma i övriga livssfärer (Putnam 2001:118ff.). När ny teknik och ekonomi upplöser det givna och etablerade kan individer inte längre söka stöd i traditionella, kollektiva handlingsmönster eller i väl förankrade hierarkier. De blir istället tvungna att finna sina egna stigar både beträffande arbete, fritid och i förhållande till andra individer. Lösa nätverk som etikett för det tillfälliga, opportunistiska och gränsöverskridande i tillvaron tenderar att ta över som modell också för det sociala livet. Lätta, entrådiga och flyktiga kontakter är på väg att ersätta täta, mångtrådiga och beprövade band (Putnam 2001:193).

Socialt kapital har definierats som en strukturell tillgång baserad på relationer mellan individer (Portes 1998; Coleman 1988; 1990:302; Bourdieu 1986). Efter en grundlig genomgång av de mest framträdande tänkarnas bidrag på området för socialt kapital sammanfattar Woolcock (1998) deras ståndpunkter: det sociala kapitalets essens definieras som den information, tillit och de ömsesidiga normer som opererar inne i en individs sociala nätverk. Eftersom en betydande del av de strukturella resurser som "bor" inne i ens sociala relationer består av latent information har det också framhållits att det potentiella, till buds stående sociala kapitalet i stor utsträckning är beroende av och samspelar med den informationskultur och de kommunikationsmönster som är förhärskande i det sociala nätverket (Davenport & Snyder 2005; Widén-Wulff & Ginman 2004; Davenport, Graham, Kennedy & Taylor 2003; Ginman 2002; 2003b).

I den här undersökningen mättes social tillit med två frågor (bil. 1, fråga 15 resp. 16). Analyserna visade att sambandet är starkt mellan social tillit och självskattad samhällsställning: ju högre självskattad samhällsställning, desto flera vänner som man kan lita på ("sammanbindande socialt kapital") och personer i närmiljön att vända sig till när ett praktiskt problem uppstår ("överbryggande socialt kapital") tenderar man att ha. Sambanden mellan objektiva mått på socioekonomisk ställning och pålitliga vänner/problemlösande personer i närmiljön är analoga: ju högre utbildning/disponibel inkomst, desto fler pålitliga vänner och personer i närmiljön att vända sig till då problem uppstår.

Koherens känsla samvarierar synnerligen starkt med såväl sammanbindande som överbryggande socialt kapital. Det här är förstås helt i linje med teorin kring koherens känslan, där en av grundstenarna är i vilken utsträckning en individ är länkad till välvilliga sociala strukturer som tillhandahåller tillförlitlig, oumbärlig och ändamålsenlig information. Sambanden mellan de två formerna av social tillit och självskattad hälsa är avsevärt svagare. Sambandet mellan självskattad hälsa och det sammanbindande sociala kapitalet är t.o.m. icke-signifikant. Sambandet mellan självskattad hälsa och överbryggande socialt kapital är däremot signifikant ($p=0,001$). Självskattad

hälsa synes därför stå i ett närmare förhållande till ett överbryggande än till ett sammanbindande kapital vad gäller social tillit.

Deltagande i organisationers och föreningars verksamheter (formell) och andra, mera informella sociala aktiviteter (informell) mättes med två frågebatterier (bil. 1, fråga 18 resp. 20). Även här är sambanden starka med självskattad samhällsställning, liksom med inkomst och utbildning. Koherenskänslan samvarierar likaledes med både formellt och mera informellt deltagande, sambandet med formellt deltagande är emellertid starkare än med det informella deltagandet och aktiviteterna. Sambanden mellan självskattad hälsa och formell/informell social samhörighet skiljer sig inte mycket från de nyss redovisade: ju bättre självskattad hälsa, desto större formellt deltagande och flera informella sociala aktiviteter.

9.4. Informationshantering

Det har sagts att vi lever i en utpräglad medi(k)aliserad kulturkrets (Furedi 2004a; 2004b; Silverstone 1999; 2000) – i en miljö där följaktligen även hälsorelaterad information sköljer över oss i aldrig sinande strömmar (Robertson & Currey 2004; Eriksson-Backa 2003:64f; Wallack 1990).

I dagens mediekultur – reklam- och marknadsföringskultur – synes underhållning och förströelse dominera och verka som en rådande norm. Det förslår dock inte att vara enbart underhållande: i ett medielandskap där utbudet på allsköns information och underhållning är enormt och oöverskådligt är det genomslagskraften i mediebruset via uppmärksamhet och synlighet som är den åtråvärda bristvaran och framgångens måttstock. I den allt hårdare konkurrensen om synlighet började media därför använda sig av vissa tekniker för att fånga publikens uppmärksamhet. Hernes (1978; 1983) räknar upp sex sådana tekniker: (1) tillspetsning, (2) förenkling; det komplexa i budskapen reduceras, (3) polarisering; kontraster och meningsmotståndare framhävs, (4) intensifiering; konflikter förstärks, (5) konkretisering; det abstrakta och allmängiltiga under-

kommuniceras och slutligen (6) personifiering; det är inte saker, utan personer, som argumenterar. Samma principer gäller sedan för aktörer utanför media. De som eftersträvar att komma in i media – för att bli sedda och bekräftade – är tvungna att anpassa sig till och använda medias egna tekniker för att först fånga mediernas uppmärksamhet för att i slutändan kanske komma i åtnjutande av publikens uppmärksamhet (Asp 1986:360; Hernes 1983). Det har framhållits att detta i grunden har förändrat människans mentala miljö (Bourdieu 1999; Gabler 1999). Underhållning – för att väcka uppmärksamhet för att synas och bli bekräftad – är vår tids överbyggnad som bildar det meningsskapande sammanhanget. Andra verksamheter kan i allt högre grad göra sig gällande endast på mediekulturens villkor och värderas egentligen bara efter underhållningsvärde med påföljande uppmärksamhet och synlighet (Gabler 1999).

En närmare betraktelse låter ändå antyda att "mediekulturens tidevarv" (Finlands Akademi odaterad) i det närmaste är synonymt med "tevekulturens tidevarv". Finländska tidsanvändningsstudier visar t.ex. att vid millenieskiftet stod tv-tittande ensamt för över två tredjedelar av den totala genomsnittliga användartiden för medier bland 10 år fyllda finländare (Niemi & Pääkkönen 2001:84ff). Sett över en 20-årsperiod, 1979–1999, är även ett markant ökat tv-tittande den i särklass mest påtagliga förändringen i finländares genomsnittliga tidsanvändning (Niemi & Pääkkönen 2001:54). Sett ur ännu ett perspektiv är televisionens dominans lika uppenbar: av all tillgänglig fritid förbrukade finländarna hela 35 % på tv-tittande åren 1999–2000 (Niemi & Pääkkönen 2001:33).

I all synnerhet tevediet har blivit beskyllt för att omforma allting till underhållning och för att från sin dominerande position fungera som en norm och i kraft av det sätta agendan och rikta även övriga medier. Genom att underhålla, roa och inte sällan chockera söker media publikens uppmärksamhet. Angelägna och väsentliga ärendens betydelse och mening löper därför risk att trivialiseras och vulgariseras i underhållningens tecken, eftersom medievillkoren en gång för alla är sådana att där härskar en panikartad rädsla för att tråka ut publiken och en strävan efter att vara underhållande till vilket pris som helst (Bourdieu 1999; Postman 1985). Ett pris som kan innebära att

medias funktion som förmedlare av tydlig och klar information ofta uppfattas som en andra rangens fråga. Är det här symtomatiskt för ett samhälle som sägs utmärkas av ett överskott på information och ett underskott på uppmärksamhet (Asp 1986:359; Hernes 1978)? "I en värld av överflöd", där den enda faktorn som är på väg att bli sällsynt är "mänsklig uppmärksamhet" (Kelly 1999:82)?

I mediekulturens tidevarv, i vilket budskap av alla de slag bombarderar oss oavbrutet, dygnet runt, är följaktligen informationsbemästringsförmågan – att kunna hantera, utvärdera och använda informationsflödena på ett meningsfullt sätt – av grundläggande betydelse. I ett 24-timmars samhälle kan avsaknaden av sådana färdigheter ha till följd att risken för överhettning, informationsöverbelastning, blir överhängande; att t.ex. låta sig överbelastas/bli överbelastad med snuttifierade nyhetssändningar kan i längden förorsaka en personlig känsla av själsdödande monotoni och meningslöshet (Abbott 1999:19). Trenden i framförallt tv-utbudet är just den att andelen program med hårda fakta och kortfattad, telegramliknande information har ökat, medan andelen mera nyanserade, djuplodande sak- och kulturprogram har minskat (Project for Excellence in Journalism 2004; Aslama, Hellman & Sauri 2002). Hårda fakta och telegramliknande information är nog exakt, men representerar en platt syn på kommunikation där exakt-het och tydlighet betraktas som samma sak. Kommunikativ tydlighet i form av noggrannhet har blivit något av en tidens melodi, men för att en kommunikationsprocess skall ha förutsättningar att nå bortom det summariskt exakta och bli tydlig borde den ta sin utgångspunkt i ett personligt tilltal där tillit och meningsfullhet står i centrum (Nynäs 2004). Redan språkliga hybridkonstruktioner som infotainment, fact-ion och edutainment säger för övrigt mycket om informationsbemästringens relevans i dagens värld.

Hälsoinformation har definierats brett, nämligen "som vilken information som helst som möjliggör för individer att förstå sin hälsa och att fatta hälsorelaterade beslut för sin egen och sin familjs räkning" (Patrick & Koss 1995). För att informationen skall nå ända fram fordras dessutom en hel del: "För att vara effektiv bör hälsoinformation skraddarsys i enlighet med användarens intressen, läs- och skrivkunnighet,

språk, kulturella bakgrund, emotionella tillstånd och önskemål" (Patrick & Koss 1995). Det är alltså fråga om en många gånger synnerligen komplicerad interaktion mellan individ och hälsoinformationskälla, där källans egenskaper och kognitiva auktoritet skall passa ihop och synkronisera med individens förutsättningar, preferenser och behov i ett givet sammanhang.

Man kan konstatera att hälsoinformation är så gott som allestädes närvarande – och då framför allt i media, som i kraft av sin hegemonistiska position utövar inflytande inte bara på den breda allmänheten utan också på beslutsfattare och hälsovårdsspecialister av olika slag (Larsson, Oxman, Carling & Herrin 2003; Oxman 2000).

Det har även framhållits att det länge rått en ihållande spänning mellan media och medicin, mycket pga. journalisters och forskares olika perspektiv och förhållningssätt. Inom journalistiken är man benägen att lyfta fram det dramatiska, den personligt färgade mänskliga dimensionen, den enskilda individen – human interest – och diskutera troliga, ofta spekulativa, förlopp. Snabbhet är såväl nyckelord som honnörsord inom yrkeskåren. I den vetenskapens 'långsamhetskultur', där även medicinska forskare verkar, läggs i stället traditionellt vikt vid kollektiva data och kollektiv kunskap framför fallbeskrivningar och enskilda berättelser, representativitet framom avvikelser och framförallt: kontrollerade resultat framom preliminära (Johnson 1998; Nelkin 1996).

Analyserna i denna undersökning visade att det bland respondenterna rådde en viss skepsis mot vardagsmedia, som det stora flertalet uppgav sig ha använt som hälsoinformationskälla. Inte så att finländare anser att faktaprogram i tv/radio samt dagstidningar vore direkt opålitliga som källor, långt därifrån. Men en något reserverad hållning kommer dock till uttryck i att kvalificerade majoriteter, omkring 2/3 av svararna för respektive källa, anser dem vara endast ganska pålitliga, medan ca 1/5 bedömer respektive källa som mycket pålitlig. Otillfredsställelsen över tydligheten och begripligheten i "mediernas information i hälsofrågor" är större än över medierapporteringens tydlighet i sin helhet. Det här kan vara ett tecken på att folk har fått nog av

allsköns hälsorelaterade "larmrapporter" som vi överöses med, emellanåt med forskares goda minne (Ransohoff & Ransohoff 2001). Enligt en studie som den svenska föreningen Vetenskap & Allmänhet låtit utföra uppger sig hela 80 % av svenskarna vara trötta på larmrapporter, man vill helt enkelt inte att förhastade forskningsresultat skall spridas till allmänheten förrän de verifierats i uppföljande undersökningar (Hjelm-Wallén & Modéer 2004).

Medias tydlighet i hälsofrågor och medias tydlighet i största allmänhet korrelerar givetvis rätt så kraftigt, $r=0,38$ på signifikansnivån 0,01; å andra sidan hade man nog nästan kunnat vänta sig ett ännu starkare samband med tanke på påståendenas nära släktskap.

Samvariationen mellan upplevd hälsa och hälsoinformationens tydlighet var synnerligen stark, och korrespondenserna var lätta att tolka. Tydlig hälsoinformation och mycket bra självskattad hälsa korresponderade med varandra liksom otydlig hälsoinformation och dålig självskattad hälsa. De svarare som enligt kategoriseringen bedömt sin hälsa som varken bra eller dålig och ganska bra tenderade att uppfatta mediernas hälsoinformation som medeltydlig. Liksom samvariationen mellan koherenskänsla och uppfattningar om mediernas tydlighet i hälsofrågor är sambanden således entydiga. Beträffande hälsa är emellertid dess samvariation med mediernas tydlighet i hälsofrågor – föga överraskande – mera distinkt och en aning starkare än vad som var fallet med dess samvariation med mediernas tydlighet i allmänhet. Sambanden mellan koherenskänsla och mediernas tydlighet i allmänhet respektive i hälsofrågor var ju däremot ungefär lika starka.

Den här undersökningens resultat poängterar således starkt informationsbemästringens betydelse, ty respondenter med högre koherenskänsla tenderar att ha det lättare att via medier få en klar bild av saker och ting. Likaledes visade undersökningens analyser att samvariationen mellan mediemiljöns bredd och koherenskänslans styrka är relativt stark. Mediemiljöns bredd avgjordes ju i huvudsak av hur frekvent svarare läste fack- och skönlitteratur samt var uppkopplade på nätet. Användning av nätet korrelerade

dessutom kraftigt med läsning av såväl fack- som skönlitteratur. Särskilt sambandet mellan en typisk fritidssysselsättning eller hobbyverksamhet som läsning av skönlitteratur och nätsurfning, som är påtagligt främst bland lågutbildade, påvisar det faktum att nätet tillsvidare är ett i första hand textbaserat medium, och att det därför förmodligen är en viss läsvana i kombination med elementära tekniska färdigheter, funktionell läskunnighet, som avgör graden av internetanvändning – som avgör huruvida nätet någonsin kommer att kunna användas optimalt av alla medborgare. Utgående från de här resultaten är det i varje fall lätt att dra slutsatsen att de medborgare som är mera hemmastadda i en ofta på långsamhet och eftertänksamhet baserad skriftkultur även tycks bemästra informationsflödena bättre, uppleva världen som mera koherent, än de som huvudsakligen tyr sig till en snabb och vanligtvis överväldigande bild-, ljud- och pratkultur.

Undersökningens resultat visade att hälsostationen/privatläkare är den enligt finländare i särklass mest tillförlitliga hälsoinformationskällan, vilket är i analogi med tidigare forskning i förtroende. För trots att professionell sjuk- och hälsovårdsrådgivning inte nödvändigtvis behöver vara den mest anlitade källan, så har den genomgående uppfattats som mycket tillförlitlig i ett stort antal undersökningar (Höglund, Maceviciute & Wilson 2003; Garpenby & Husberg 2000:19; Pennbridge, Moya & Rodrigues 1999; Järvelä 1998:41f.; de Almeida et al. 1997; Buttriss 1997). Andra källor som relativt många svarare bedömt vara mycket pålitliga är läkarböcker/uppslagsverk samt officiell hälsoinformation.

En intressant iakttagelse var att korrelationen mellan experters enighet i hälsofrågor och upplevd hälsa var obetydlig och icke-signifikant; däremot korrelerade koherens-känsla och uppfattningar om experters enighet i hälsofrågor. De med starkare koherens-känsla tenderar således att uppfatta experter som mindre oeniga. Återigen uppvisar alltså koherens-känsla ett påtagligt positivt samband med en angelägenhet som uttryckligen kräver förmåga att kognitivt sortera och hantera kontroversiell, ibland t.o.m. motstridig, information.

En annan intressant iakttagelse var att den informella närmiljön, dvs. familjen, andra släktingar samt vänner/arbetskamrater står ungefär lika högt i kurs vad gäller deras tillförlitlighet som hälsoinformationskällor. Fastän de allra närmastes, familjens, trovärdighet rankas en aning högre, så kan man ändå säga att finländares tillit även till övriga medmänniskors lekmanakunskaper (eller goda vilja?) i hälsorelaterade frågor allmänt sett är på en ganska hög nivå.

Resultaten visar att hälsoinformationsbeteendet är påtagligt könsberoende; ett resultat som ligger helt i linje med åtskillig tidigare forskning (Eriksson-Backa 2003:170; Pálsdóttir 2003; Misra & Aguilon 2001; Pennbridge, Moya & Rodrigues 1999; O'Keefe, Boyd & Brown 1998; Office of Health Economics 1994; Rakowski et al. 1990; Weisman & Teitelbaum 1989). På basis av resultat från en mycket omfattande amerikansk surveyundersökning från 1960-talet verkar därför inga större förändringar ha ägt rum under de senaste fyrtio åren: "Ansvar för att veta om hälsa tycks utgöra en del av kvinnans roll i familjen" (Wade & Schramm 1969). Connell och Crawford (1988) hänvisar också till kvinnans traditionella roll som hemvårdare [care-giver] och familjens 'lekmanahälsoförsörjare' när de fann att kvinnor, oavsett källa, genomgående mottog mera hälsoinformation än män. Att kvinnor också utövar ett stort inflytande över närstående mäns hälsobeteende, som tidigare forskning har påvisat (Norcross, Ramirez & Palinkas 1996), är därför ingen överraskning. Även i föreliggande undersökning av finländska medborgare var familjen som hälsoinformationskälla en av de få källor som användes av en större andel män än kvinnor.

Fastän "alla" lever i ett vardagligt, ihållande informationsflöde verkar det ändå som om högre utbildning skulle ge bättre färdigheter att ur det vardagliga skvalet snappa upp, söka – notera och registrera – väsentlig information, i det här fallet hälsorelaterad information. Marschen mot utbildning har drillat den receptiva förmågan, sannolikt är det den s.k. kunskapsklyftan som kommer till uttryck (Gaziano 1997; Tichenor, Donohue & Olien 1970). Samma fenomen framträder vad gäller officiell hälsoinformation, där skillnaden även är stor i högre utbildades favör. Utbildningsfaktorn är också utslagsgivande beträffande "tvångsmatad" (skolan) hälsorelaterad information, som

använts i betydligt högre grad bland högre utbildade. Störst är emellertid skillnaden på den variabel som förmodligen fordrar mest ansträngning, motivation och eget initiativ: att ta del av föredrag/föreläsningar.

Undersökningens analyser visade att ålderns inverkan på källanvändning nästan genomgående är marginell. I den vardagliga mediemiljön (tv/radio, dagstidningar) föreligger inga skillnader mellan ålderskategorier om vi bortser från tv-/radioreklam, där andelen 18–35-åriga som använt klart överstiger andelen 51–65-åriga användare. Internet är som väntat, med tanke på användning överhuvudtaget, en vattendelare. Bland 18–35-åriga har t.ex. 22 % skaffat sig hälsorelaterad information från webbens läkartjänster/nätkliniker, motsvarande andelar bland 36–50-åriga och 51–65-åriga är mycket mindre, 12 respektive 8 %.

9.5. Konklusioner

Så är det då dags att avrunda den här avhandlingen med att besvara frågorna som ställdes i inledningen.

Vilka samband råder mellan koherens känsla och självskattad hälsa?

Resultaten pekar entydigt på att sambanden nästan genomgående är synnerligen starka oberoende av kön, modersmål, ålder, yrkesutbildning eller hushållets disponibla inkomst. Sambandet synes dock vara något svagare i de högsta inkomstklasserna samt i den äldsta och yngsta ålderskohorten. På åldersvariabeln torde motverkande krafter vara i arbete, eftersom de äldstas koherens känsla i genomsnitt är starkare och deras självskattade hälsa sämre, medan situationen är den omvända bland de yngsta. Sambanden är ändå klara och signifikanta, vilket är ett belägg för den starka relation som råder mellan självskattad hälsa och koherens känsla, vars styrka är kraftigt rotad i individens informationsbemästringsförmåga.

Vilka samband råder mellan koherens känsla och socialt kapital?

Resultaten visar tveklöst att sambanden är starka och synnerligen signifikanta mellan koherens känsla och social tillit, såväl med en sammanbindande som överbryggande tillit. Likaså är sambanden tydliga mellan koherens känsla och formell respektive informell social samhörighet. Detta är ju också helt i linje med teorins grundpostulat som understryker fungerande och välvilliga strukturers betydelse för koherens känslans styrka.

Hur påverkar kön, utbildning och ålder användningen av och förtroendet för olika hälsoinformationskällor?

Dagstidningar, nyheter och faktagrogram i radio/tv är de mest använda hälsoinformationskällorna bland finländska medborgare. Den vardagliga mediemiljön dominerar således även vardagens hälsoinformationsanskaffning. Hälsoinformationsanvändningen påverkas i stor utsträckning av kön, eftersom kvinnor har en både bredare och djupare användarprofil. De är mera intresserade av hälsorelaterad information och är mera benägna att aktivt söka upp den, medan mäns användarprofil närmast liknar den passiva mottagarens. De tar emot vad vardagsflödet råkar föra med sig, men anstränger sig inte mycket utöver det. I en grov indelning kunde män beskrivas som blundare och kvinnor som bevakare.

Utbildningsnivå tycks inte inverka på vare sig hälsoinformationsintresse eller sökaktivitet. Trots det finns det nog en tydlig skillnad i användning mellan högre och lägre utbildade. Högre utbildades användarfrekvens är nästan överlag högre än lägre utbildades. Differensen är t.o.m. påtaglig i den vardagliga mediemiljön, där "alla" lever. Det verkar således som om högre utbildning skulle ge bättre färdigheter att ur det vardagliga medieskvalet extrahera väsentlig information, i det här fallet hälsorelaterad information. Webben som informationskälla i hälsorelaterade frågor har genomgående låga användarfrekvenser. Trots det visar resultaten att användningen av internet är starkt relaterad till utbildning, eftersom andelen bland högre utbildade som anlitar

internet som hälsoinformationskälla är ungefär dubbelt större än andelen bland lägre utbildade på varje variabel. Ålderns inverkan på källanvändning är däremot marginell, med undantag av webben och skolan, vilkas betydelse som hälsoinformationskällor är väsentligt högre bland yngre personer.

Beträffande informationskällors pålitlighet i hälsorelaterade frågor så anses föga överraskande direktkontakt med hälsoprofessionella vara mest tillförlitlig. Andra källor med relativt hög förtroendegrad (mycket pålitlig) är läkarböcker/uppslagsverk samt officiell hälsoinformation. Mot vardagsmediernas pålitlighet råder en viss skepsis, och då i form av att det stora flertalet anser dem vara endast ganska pålitliga. Å andra sidan bör det tilläggas att andelen respondenter som anser vardagsmedierna vara direkt opålitliga är ytterst liten. "Ganska pålitlig" är sannolikt en bra beskrivning av mediernas tillförlitlighet överlag.

Kvinnor litar mera på officiell hälsoinformation än män, det är den enda signifikanta skillnaden på den variabeln. Utbildning ger två signifikanta resultat: högre utbildade litar mera på officiell hälsoinformation än lägre utbildade, medan det förhåller sig tvärtom beträffande familjens tillförlitlighet. Ålder ger tre signifikanta resultat, alla i samma riktning: yngre litar mera på vardagsmedia, officiell hälsoinformation samt på hälsostationen/privatläkare, där sambandet visserligen är svagt. Det man trots allt mest fäster sig vid är homogeniteten; finländare är relativt eniga om olika hälsoinformationskällors pålitlighet. De stora skillnaderna i användningsgrad, intresse och sökaktivitet mellan t.ex. män och kvinnor påverkar således inte deras uppfattningar om olika källors pålitlighet i någon större omfattning.

Vilka samband råder mellan koherenskänsla och uppfattningar om medierapporteringens tydlighet?

Resultaten visar klart att koherenskänslan samvarierar synnerligen starkt med uppfattningar om såväl mediernas tydlighet i allmänhet som med mediernas tydlighet i hälsorelaterade frågor. Samvariationerna är ungefär på samma nivå. Det här är ett starkt belägg

för att informationsbemästringsförmågan är en kraftigt verkande faktor i koherens känslan, dvs. för att kunna förstå, hantera och finna världen meningsfull. Respondenter med starkare koherens känsla verkar ha en bättre förmåga att hantera mediers informationsutbud och göra det begripligt och meningsfullt för just dem i deras kontext.

9.5.1. Idéer för fortsatt forskning

Det nära släktskapet mellan koherens känsla och informationsbemästring är utan tvekan avhandlingens mest intressanta resultat. Mental informationshantering har visserligen funnits som en bärande idé i teorin kring koherens känslan, men idén har förmodligen aldrig testats empiriskt, åtminstone inte på den här nivån – en hel befolkning. Koherens känslan har dessutom iögonenfallande likheter med flera teorier inom informationsvetenskapen, som försöker förklara hur människor hanterar och bemästrar sin tillvaro.

Min förhoppning är att den här avhandlingen har gett ett nytt perspektiv på människors vardagliga informationsbeteende – och vad det bottnar i. Dessutom hoppas jag förstås att den eventuellt kunde inspirera till fortsatt informationsvetenskaplig forskning med utgångspunkt i koherens känslan/informationsbemästringen. Det vore t.ex. mycket intressant att bedriva koherens forskning utanför den explicita hälsokontext som koherens känslan starkt är associerad med. Istället kunde fokus ställas på andra samhällseliga fenomen för att utröna om koherens känslan faktiskt mäter en generell vardaglig informationsbemästringsförmåga så väl som den gjorde i denna undersökning. Teorin kring koherens känslan har nämligen en uppenbar fördel gentemot de flesta andra teorier på området: den ställer ett färdigt utarbetat instrument ("livsfrågeformuläret") till ens förfogande för att empiriskt kunna mäta dess styrka/informationsbemästringsförmågan.

10. Referenser

- Abbott, R (1997). Food and nutrition information: a study of sources, uses, and understanding. *British Food Journal* 99(2):43-49.
- Abbott, R (1999). *The world as information: overload and personal design*. Exeter: Intellect.
- Albrecht, K (2004). Social intelligence: beyond IQ. *Training* 41(12):26-31.
- Allardt, E (1986). Elämäntapa, harkinta ja muoti ihmisen valintojen perustana. Ingår i: Heikkinen, K (red.). *Kymmenen esseetä elämäntavasta*, s. 1-32. Helsinki: Yleisradio.
- Allen, B (1991). Cognitive research in information science: implications for research. Ingår i: *Annual Review of Information Science and Technology* 26:3-37. American Society for Information Science. Medford, NJ: Learned Information.
- Almeida, MD de; Graca, P; Lappalainen, R; Giachetti, I; Kafatos, A; Remaut de Winter, A; Kearney, JM (1997). Sources used and trusted by nationally-representative adults in the European Union for information on healthy eating. *European Journal of Clinical Nutrition* 51(Jun): Suppl. 2:S16-22.
- Andersson, C (1995). Missä valta luuraa? Kolumn i *Kansan Uutisten Viikkolehti* 3 mars 1995.
- Andersson, L (1989). En falsk dröm om friskhet: att tro att det finns något som är "friskt" eller "sjukt" är en av våra vanligaste missuppfattningar. Intervju med Aaron Antonovsky. *Dagens Nyheter* 30 juni 1989.
- Antonovsky, A (1979). *Health, stress and coping: new perspectives on mental and physical well-being*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Antonovsky, A (1991a). *Hälsans mysterium*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Antonovsky, A (1991b). The structural sources of salutogenic strengths. Ingår i: Cooper, CL; Payne, R (red.). *Personality and stress: individual differences in the stress process*, s. 67-104. New York: John Wiley.
- Antonovsky, A (1993a). The structure and properties of the sense of coherence scale. *Social Science & Medicine* 36(6):725-733.
- Antonovsky, A (1993b). Complexity, conflict, chaos, coherence, coercion and civility. *Social Science & Medicine* 37(8):969-981.

Antonovsky, A (1994). A sociological critique of the "well-being" movement. *Advances: the Journal of Mind-Body Health* 10(3):6-12.

Antonovsky, A (1996). The sense of coherence: an historical and future perspective. (Aaron Antonovsky's last article). *Israeli Journal of Medical Science* 32(3-4):170-178.

Antonucci, TC (1990). Social supports and social relationships. Ingår i: Binstock, RH; George, LK (red.). *Handbook of aging and the social sciences*, s. 205-227. San Diego, CA: Academic Press.

Arp, L (1990). Information literacy or bibliographic instruction: semantics or philosophy? *RQ* 30(1):46-49.

Askling, L (2005). På jakt efter bättre och lyckligare liv. Fredag med Lena Askling. *Aftonbladet* 18 februari 2005.

Aslama, M; Hellman, H; Sauri, T (2002). Tv-tarjonnan lähihistoria. *Joukkoviestimet* 2002. *Kulttuuri ja viestintä* 3:59-70. Helsinki: Tilastokeskus.

Aslama, M; Karlsson, M (2001). *Suomalainen tv-tarjonta 2000. Liikenne- ja viestintäministeriön julkaisuja* 41. Helsinki: Liikenne- ja viestintäministeriö.

Aslama, M; Karlsson, M (2002). *Suomalainen tv-tarjonta 2001. Liikenne- ja viestintäministeriön julkaisuja* 41. Helsinki: Liikenne- ja viestintäministeriö.

Asp, K (1986). *Mäktiga massmedier: studier i politisk opinionsbildning*. Stockholm: Akademilitteratur.

Atkin, C; Arkin EB (1990). Issues and initiatives in communicating health information to the public. Ingår i: Atkin, C; Wallack, L (red.). *Mass communication and public health: complexities and conflicts*, s. 13-40. Newbury Park, CA: Sage.

Atterstam, I (2004). Sjuka blir sjukare när de hämtar kunskap på nätet. *Svenska Dagbladet* 18 oktober 2004. URL (konsulterad oktober 2004): http://www.svd.se/dynamiskt/inrikes/did_8307326.asp

Audunson, R; Nordlie, R (2003). Information literacy: the case or non-case of Norway? *Library Review* 52(7):319-325.

Barkin, SM (2003). *American television news: the media marketplace and the public interest*. London: M.E. Sharpe.

Bartlett, C; Sterne, J; Egger, M (2002). What is newsworthy? Longitudinal study of the reporting of medical research in two British newspapers. *BMJ* 325(7355):81-84.

Bawden, D (2001). Information and digital literacies: a review of concepts. *Journal of Documentation* 57(2):218-259.

Behrens, SJ (1994). A conceptual analysis and historical overview of information literacy. *College and Research Libraries* 55(4):309-322.

Belkin, NJ (1978). Progress in documentation: information concepts for information science. *Journal of Documentation* 34(1):55-85.

Belkin, NJ (1980). Anomalous states of knowledge as a basis for information retrieval. *Canadian Journal of Information Science* 5:133-143.

Bengtsson, H (2000). The roles of the medical journalist. Ingår i: *Medicine and the Media*, s. 12. Berzelius symposium 54, August 31-September 1, 2000, Stockholm. Swedish Society of Medicine.

Bennett, WL (2004). *News: the politics of illusion*. New York: Longman.

Berggren, H (2004). Det socialistiska allkonstverket? Signerat i Dagens Nyheter 22 mars 2004.

Bergstrand, M (2004). När både läsarna och annonsörerna flyr. Kolumn i Dagens Nyheter 26 november 2004. URL (konsulerad november 2004):
<http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=578&a=347562&previousRenderType=2>

Berkman, LF; Syme, SL (1979). Social networks, host resistance, and mortality: a nine-year follow-up study of Alameda County residents. *American Journal of Epidemiology* 109(2):186-204.

Berra, Y (odaterad). Things people said: Yogi Berra quotes. URL (konsulerad februari 2004): <http://rinkworks.com/said/yogiberra.shtml>

Björkstrand, G (2004). Universitetens tredje uppgift. Veckans skribent. *Meddelanden från Åbo Akademi* 11.

Blaxter, M (1997). Whose fault is it? People's own conceptions of the reasons for health inequalities. *Social Science & Medicine* 44(6):747-756.

Bosma, H; van de Mheen, HD; Mackenbach, JP (1999). Social class in childhood and general health in adulthood: questionnaire study of contribution of psychological attributes. *British Medical Journal* 318(7175):18-22.

Bourdieu, P (1984). *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bourdieu, P (1986). The forms of capital. Ingår i: Richardson, JG (red.). Handbook of theory and research for the sociology of education, s. 241-258. New York: Greenwood Press.

Bourdieu, P (1999). Televisiosta. Helsinki: Otava.

Brants, K (1998). Who's afraid of infotainment? European Journal of Communication 13(3):315-335.

Brashers, DE; Goldsmith, DJ; Hsieh, E (2002). Information seeking and avoiding in health contexts. Human Communication Research 28(2):258-271.

Breed, W (1956). Analysing news: some questions for research. Journalism Quarterly 33:467-477.

Brodie, M; Flournoy, RE; Altman, DE; Blendon, RJ; Benson, JM; Rosenbaum, MD (2000). Health information, the Internet, and the digital divide. Health Affairs 19(6):255-265.

Brodie, M; Kjellson, N; Hoff, T; Parker, M (1999). Perceptions of latinos, african americans, and whites on media as a health information source. Howard Journal of Communications 10(3):147-167.

Brookes, BC (1980). The foundation of information science, part 1: philosophical aspects. Journal of Information Science 2(3-4):125-133.

Bruce, C (1997). Seven faces of information literacy in higher education. URL (konsulterad mars 2003): <http://sky.fit.qut.edu.au/~bruce/inflit/faces/faces1.htm>

Buckland, MK (1991). Information as thing. Journal of the American Society for Information Science 42(5):351-360.

Burns, RB; Moskowitz, MA; Osband, MA; Kazis, LE (1995). Newspaper reporting of the medical literature. Journal of General Internal Medicine: official journal of the Society for Research and Education in Primary Care Internal Medicine 10(1):19-24.

Burt, RS (1992). Structural holes: the social structure of competition. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Burt, RS (1999). The social capital of opinion leaders. The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science 566(1):37-54.

Buttriss, JL (1997). Food and nutrition: attitudes, beliefs, and knowledge in the United Kingdom. American Journal of Clinical Nutrition 65:1985S-1995S.

Byrd-Bredbenner, C; Finckenor, M; Grasso, D (2003). Health related content in prime-time television programming. *Journal of Health Communication* 8(4):329-341.

Byrd-Bredbenner, C; Grasso, D (2000). Health, medicine, and food messages in television commercials during 1992 and 1998. *Journal of School Health* 70(2):61-65.

Calnan, M; Johnson, B (1985). Health, health risks and inequalities: an exploratory study of women's perceptions. *Sociology of Health and Illness* 7(1):55-75.

Calnan, M; Williams, S (1991). Style of life and the salience of health: an exploratory study of health-related practices in households from differing socio-economic circumstances. *Sociology of Health and Illness* 13(4):506-529.

Cangelosi, JD Jr; Markham, FS (1994). A descriptive study of personal, institutional and media sources of preventive health care information. *Health Marketing Quarterly* 12(1):23-36.

Cannuscio, C; Block, J; Kawachi, I (2003). Social capital and successful aging: the role of senior housing. *Annals of internal medicine* 139:395-399.

Carlgren, A (1988). Mot väggen: Lorentz Lyttkens: efter industrisamhället kommer kunskapssamhället: ett fåtal människor bestämmer samhällsbilden. *Impuls: studieförbundet Vuxenskolas tidning* 22(1/2):10-11.

Carlsson, U; Harrie, E, red. (2001). Media trends 2001 in Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden: statistics and analyses. *Nordic Media Trends* 6. Göteborg: Nordicom.

Chamberlain, K (1997). Socio-economic health differentials: from structure to experience. *Journal of Health Psychology* 2(3):399-411.

Chatman, EA (1985). Information, mass media use, and the working poor. *Library and Information Science Research* 7(2):97-113.

Chatman, EA (1987a). The information world of low-skilled workers. *Library and Information Science Research* 9(4):265-283.

Chatman, EA (1987b). Opinion leadership, poverty, and information sharing. *RQ* 26(3):341-353.

Chatman, EA (1996). The impoverished life-world of outsiders. *Journal of the American Society for Information Science* 47(3):193-206.

Chatman, EA (2000). Framing social life in theory and research. Ingår i: Höglund, L; Wilson, TD (red.). *New Review of Information Behaviour Research: studies of information seeking in context* 1:3-17. Cambridge: Taylor Graham.

- Clausen, S-E (1988). *Applied correspondence analysis: an introduction*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Clawson, JG (2000). The new infocracies. *Ivey Business Journal* 64(5):76-82.
- Cockerham, WC; Rütten, A; Abel, T (1997). Conceptualizing contemporary health lifestyles: moving beyond Weber. *Sociological Quarterly* 38(2):321-342.
- Coleman, JS (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology* 94 (supplement):S95-120.
- Coleman, JS (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Connell, CM; Crawford, CO (1988). How people obtain their health information: a survey in two Pennsylvania counties. *Public Health Reports* 103(2):189-195.
- Coulson, NS (2002). Source of food safety information: whom do adolescents trust? *Appetite* 38(3):199-200.
- Cronin, B; Davenport, E (1991). The compound eye/I: an introduction to social intelligence. *Social Intelligence* 1(1):1-6.
- Dahn, I (1995). *Helhetsideologin: en analys av begreppen hälsa och helhetssyn*. Lund: Studentlitteratur.
- Davenport, E; Graham, M; Kennedy, J; Taylor, K (2003). Managing social capital as knowledge management – some specification and representation issues. Ingår i: Todd, RJ (red.). *Humanizing information technology: from ideas to bits and back*, s. 101-108. ASIST 2003: proceedings of the 66th ASIST annual meeting, vol. 40. Medford, NJ: Information Today.
- Davenport, E; Snyder, HW (2005). Managing social capital. Ingår i: *Annual Review of Information Science and Technology* 39:517-550. American Society for Information Science and Technology. Medford, NJ: Information Today.
- Dencik, L (2004). Infonauter är vi allihopa. att... informerar: arbetsfriska 2003. URL (konsulterad mars 2004): http://www.du.se/upload/737/att_AF2003.pdf

Dervin, B (1976). The everyday information needs of the average citizen: a taxonomy for analyses. Ingår i: Kochen, M; Donohue, JC (red.). Information for the community, s. 19-38. Chicago, IL: American Library Association.

Dervin, B (1992). From the mind's eye of the user: the sense-making qualitative-quantitative methodology. Ingår i: Glazier, J; Powell, RR (red.). Qualitative research in information management, s. 61-84. Englewood: Libraries Unlimited.

Dervin, B (2001). What we know about information seeking and use and how research discourse community makes a difference in our knowing. Background paper prepared for Health Information Programs Development, National Library of Medicine, Bethesda, MD. URL (konsulerad april 2005): <http://communication.sbs.ohio-state.edu/sense-making/art/artabsdervin01nlm.html>

Dervin, B; Jacobsen, TL; Nilan, MS (1982). Measuring aspects of information seeking: a test of quantitative/qualitative methodology. Communication Yearbook 6:419-444.

d'Houtard, A; Field, MG (1984). The image of health: variations in perceptions by social class in a French population. Sociology of Health and Illness 6(1):30-60.

Doyle, CS (1994). Information literacy in an information society. ERIC Digest. URL (konsulerad mars 2003): <http://www.ericfacility.net/ericdigests/ed372756.html>

Durkheim, É ([1897] 1960). Suicide: a study in sociology. Glencoe, IL: Free Press.

Edmondson, R (2003). Social capital: a strategy for enhancing health? Social Science & Medicine 57(9):1723-1733.

Einsiedel, EF (1992). Framing science and technology in the Canadian press. Public Understanding of Science 1(1):89-101.

Ek, S (2004). Information literacy as a health promoting determinant. Health Informatics Journal 10(2):139-153.

Englund, P (2003). Tystnadens historia och andra essäer. Stockholm: Atlantis.

Entwistle, V (1995). Reporting research in medical journals and newspapers. BMJ 310(6984):920-923.

Entwistle, V; Hancock-Beaulieu, M (1992). Health and medical coverage in the UK national press. Public Understanding of Science 1(4):367-382.

Erdelez, S (1997). Information encountering: a conceptual framework for accidental information discovery. Ingår i: Vakkari, P; Savolainen, R; Dervin, B (red.). Information seeking in context, s. 412-421. Proceedings of an international conference on research in information needs, seeking and use in different contexts. 14-16 August, 1996, Tampere, Finland. London: Taylor Graham.

Eriksson, M; Lindström, B (2005). Validity of Antonovsky's sense of coherence scale: a systematic review. *Journal of Epidemiology and Community* 59:460-466.

Eriksson-Backa, K (2003). In sickness and in health: how information and knowledge are related to health behaviour. Åbo: Åbo Akademi University Press.

Eurobarometer (1999). Public opinion in the European Union. Standard Eurobarometer 51: annexes/anhänge. URL (konsulterad september 2004): http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/eb51/eb51_ann.pdf

Eurobarometer (2003). European Union citizens and sources of information about health. Eurobarometer 58.0. URL (konsulterad december 2004): http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/ebs_179_en.pdf

Eurobarometer (2004). Public opinion in the European Union. Standard Eurobarometer 61: annexes-anhänge. URL (konsulterad september 2004): http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/eb61/eb61_anx.pdf

Fallows, J (1996). Breaking the news: how the media undermine American democracy. New York: Pantheon.

Feinstein, JS (1993). The relationship between socioeconomic status and health: a review of the literature. *The Milbank Quarterly* 71(2):279-322.

Fennis, BM (1999). Health on television: studies on the content and effects of mass media messages. Amsterdam: Thela Thesis.

Festinger, L (1957). A theory of cognitive dissonance. Stanford, CA: Stanford University Press.

Finer, D; Tomson, G; Björkman, N-M (1997). Ally, advocate, analyst, agenda-setter? Positions and perceptions of Swedish medical journalists. *Patient Education and Counseling* 30(1):71-81.

Finlands Akademi (odaterad). Tutkimusohjelmamuistio (mediakulttuurin tutkimus): mediakulttuurin tutkimusohjelma 1999-2002. URL (konsulterad mars 2004): <http://www.aka.fi/index.asp?id=6592E75D911E4D809C40D7A710131957>

Finlands författningssamling (2004). Lag om ändring av universitetslagen. Finlands författningssamling 715/2004, 4 §.

Finnpanel (2003). Tutkimustuloksia: TV:n katseluun käytetty aika keskimääräisenä päivänä kanavittain: koko väestö 10+ vuotta. URL (konsulterad april 2004): <http://www.finnpanel.fi/tulokset/tv/vuosi/2001/kanavittain.html>

Fischer, O; Götselius, T (2000). Inledning: litteraturen och medieteknologin. Tidskrift för litteraturvetenskap 29(1):3-4.

Fiske, ST; Taylor, SE (1991). Social cognition. New York: McGraw-Hill.

Fogel, RW (2000). The fourth great awakening & the future of egalitarianism. Chicago: University of Chicago Press.

Forsberg, A (2004). En strid mellan siffror och bokstäver. Ny Tid 23-24:10-11.

Frankl, VE (1963). Man's search for meaning: an introduction to logotherapy. New York: Washington Square Press.

Frankl, VE (1975). The unconscious God: psychotherapy and theology. New York: Simon and Schuster.

Furedi, F (2004a). Reflections on the medicalisation of social experience. Debate. British Journal of Guidance & Counselling 32(3):413-415.

Furedi, F (2004b). Therapy culture: cultivating vulnerability in an uncertain age. London: Routledge.

Furedi, F (2005). Our unhealthy obsession with sickness: why is being ill now embraced as a positive part of the human experience? spiked-health 23 Mars 2005. URL (konsulterad april 2005): <http://www.spiked-online.com/Articles/0000000CA958.htm>

Gabler, N (1999). Life the movie: how entertainment conquered reality. New York: Alfred A. Knopf.

Galeano, E (2002). Moderna tider. Aftonbladet 21 juni 2002.

Garpenby, P; Husberg, M (2000). Hälsoinformation idag och i morgon: östgötarnas användning av och förtroende för olika informationskällor. CMT Rapport 2000:3. Linköping: Linköpings universitet.

Gatlin, LL (1972). Information theory and the living system. New York: Columbia University Press.

Gaziano, C (1997). Forecast 2000: widening knowledge gaps. Journalism & Mass Communication Quarterly 74(2):237-264.

Geijer, EG ([1811] 1999). Odalbonden. Ingår i: Dikter: under redaktion av Carina och Lars Burman och med inledning av Torgny Segerstedt, s. 12-15. Stockholm: Atlantis.

Gibney, MJ; Kearney, M; Kearney, JM (1997). IEFS pan-EU survey of consumer attitudes to food, nutrition and health. *European Journal of Clinical Nutrition* 51(Jun): Suppl. 2(S2):S57-58.

Ginman, M (1983). En modell för journalisternas informationsanskaffning. Relationen mellan informationsflöde och -substans inom olika informationsprocesser i samhället. Tampere: Tampereen yliopisto.

Ginman, M (1994). Från fragment till holism: paradigm och trender inom biblioteks- & informationsvetenskap. *Biblioteksbladet* 79(10):299-303.

Ginman, M (1995). Paradigm och trender inom biblioteks- och informationsvetenskap. Ingår i: Höglund, L (red.). *Biblioteken, kulturen och den sociala intelligensen: aktuell forskning inom biblioteks- och informationsvetenskap*, s. 9-18. Stockholm: Forskningsrådsnämnden.

Ginman, M (2002). Health, information and social capital. Ingår i: Ginman, M; Väliaverronen, E (red.). *Communicating health and new genetics. Proceedings. Workshop 17-18th September 2001, Turku. Finnish Information Studies* 20:97-112. Åbo-Tampere-Oulu.

Ginman, M (2003a). Citizens, health and the changing media culture. Ingår i: Hovi-Wasastjerna, P (red.). *Media culture: research programme*, s. 143-166. Helsinki: Academy of Finland.

Ginman, M (2003b). Social capital as a communicative paradigm. *Health Informatics Journal* 9(1):57-64.

Granovetter, MS (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology* 78(6):1360-1380.

Greenacre, M (1994). Correspondence analysis and its interpretation. Ingår i: Greenacre, M; Blasius, J (red.). *Correspondence analysis in the social sciences*, s. 3-22. London: Academic Press.

Gustafsson, L ([1989] 1999). Problemformuleringsprivilegiet. *Valda skrifter*. 4, s. 341-360. Stockholm: Natur och Kultur.

Hamelink, C (1976). An alternative to news: what is news? *Journal of Communication* 26(4):120-123.

Hansen, A; Dickinson, R (1992). Science coverage in the British mass media: media output and source input. *Communications* 17(3):365-377.

Hanson, BS (1988). Social network, social support and health in elderly men: a population study. Malmö: Lund University.

Hartz, J; Chappell, R (1997). Worlds apart: how the distance between science and journalism threatens America's future. Nashville, TN: First Amendment Center. URL (konsulterad januari 2005):
<http://www.freedomforum.org/publications/first/worldsapart/worldsapart.pdf>

Heikkilä, A; Lindroos-Himberg, K (2001) Biblioteken och skolorna på gemensam väg. URL (konsulterad mars 2003):
<http://www.idun.odin.dk/baggrund/historie/idun1/pdf/M.PDF>

Heikkinen, V-P et al. (2001). Selvitys julkisen palvelun yleisradiotoiminnan rahoituksesta. Liikenne- ja viestintäministeriön julkaisuja 2/2001. Helsinki: Liikenne- ja viestintäministeriö.

Helakorpi, S; Patja, K; Prättälä, R; Uutela, A (2001). Suomalaisen aikuisväestön terveyskäyttäytyminen ja terveys, kevät 2001. Kansanterveyslaitoksen julkaisuja B 16/2001. Helsinki: Kansanterveyslaitos.

Helakorpi, S; Uutela, A; Prättälä, R; Puska, P (1999). Suomalaisen aikuisväestön terveyskäyttäytyminen ja terveys, kevät 1999. Kansanterveyslaitoksen julkaisuja B 19/1999. Helsinki: Kansanterveyslaitos.

Helgason, H (2000). 101 Reykjavik. Stockholm: Norstedt.

Henshaw, R; Howells, B (1999). Health. London: Hodder & Stoughton.

Hernes, G (1978). Det mediavridde samfunn. Ingår i: Hernes, G (red.). Forhandlings-økonomi og blandingsadministrasjon, s. 181-195. Bergen: Universitetsforlaget.

Hernes, G (1983). Media: struktur, vridning og drama. NORDICOM-Information 3-4: 2-13.

Hjelm-Wallén, L; Modéer, C (2004). "Åtta av tio svenskar trötta på forskares larm-rapporter". Debatt. Dagens Nyheter 9 november 2004.

Hjörland, B (2000). Information seeking behaviour: what should a general theory look like? New Review of Information Behaviour Research 1:19-33.

Holmberg, S; Weibull, L, red. (2004). Ju mer vi är tillsammans: tjugosju kapitel om politik, medier och samhälle. SOM-undersökningen 2003. SOM-rapport nr 34. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

House, JS; Landis, KR; Umberson, D (1988). Social relationships and health. Science 241:540-45.

Hujanen, E (2002). Sanomalehtien tilaamattomuus. Joukkoviestimet 2002. Kulttuuri ja viestintä 3:45-58. Helsinki: Tilastokeskus.

Huttunen, J (1995). Sosiaaliryhmittäiset terveyserot – haaste tutkimukselle ja terveyspolitiikalle Euroopassa. Kansanterveyslaitoksen tiedotuslehti 9.

Höglund, L; Maceviciute, E; Wilson, T (2003). Trust in health care: an information perspective. Ingår i: Bath, PA; Höglund, L; Maceviciute, E (red.). iSHIMR 2003: the Eighth International Symposium for Health Information Management Research, s. 102-115. Research of Health and Social Care Information Management. Proceedings. Borås, Sweden, 1-3 June 2003. Borås: Swedish School of Library and Information Science.

Jacoby, J; Chestnut, RW; Silberman, W (1977). Consumer use and comprehension of nutrition information. Journal of Consumer Research 4(2):119-128.

Johnson, T (1998). Shattuck lecture – medicine and the media. New England Journal of Medicine 339(2):87-92.

Johnson, T (2000). Should there be guidelines for medical journalism? Ingår i: Medicine and the Media, s. 26. Berzelius symposium 54, August 31-September 1, 2000, Stockholm. Swedish Society of Medicine.

Jonsson, S (2005). Bizarra personangrepp i virtuellt Vilda västern. Dagens Nyheter 21 april 2005. URL (konsulterad april 2005): <http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=1058&a=405646&previousRenderType=1>

Järvelä, K (1998). Kuluttajien mielipiteet elintarvikkeisiin liittyvistä terveysvaaroista ja elintarvikevalvonnasta. Tutkimuksia 1/1998. Helsinki: Elintarvikevirasto.

Jääsaari, J (2004). YLE yleisön ehdoilla?: tutkimus suomalaisten television nykytilaa ja tulevaisuutta koskevista arvostuksista. Tutkimuksia 5. Helsinki: YLE Yleisötutkimus.

Jääsaari, J; Kytömäki, J; Ruohomaa, E (2002). Publikberättelsen 2002: rundradion, publiken och förtroendet. Helsingfors: YLE Publikforskningen.

Jääsaari, J; Kytömäki, J; Ruohomaa, E (2003). Publikberättelsen 03: värderingarna som grund för förtroendet. Helsingfors: YLE Publikforskningen.

Kaiser Family Foundation (1998). Assessing local television news coverage of health issues. Center for Media and Public Affairs Report. Menlo Park, CA: Kaiser Family Foundation. URL (konsulterad december 2003): <http://www.kff.org>

Kaiser Family Foundation (2001). Generation Rx.com: how young people use the Internet for health information. A Kaiser Family Foundation Survey. Written by Victoria Rideout. Menlo Park, CA: Henry J. Kaiser Family Foundation. URL (konsulterad mars 2002): <http://www.kff.org>

Kapitzke, C (2001). Information literacy: the changing library. *Journal of Adolescent & Adult Literacy* 44(5):450-456.

Kauhanen, EA (1997). The river of ink: media epistemology, ontology and imagology in the light of science, pseudoscience and technology material in six major Finnish newspapers in 1990. A discourse analytical study. Helsinki: University of Helsinki, Dept. of Communication.

Kawachi, I (1999). Social capital and community effects on population and individual health. *Annals of the New York Academy of Sciences* 896:120-130.

Kawachi, I; Kennedy, BP; Glass, R (1999). Social capital and self-rated health: a contextual analysis. *American journal of public health* 89(8):1187-1193.

Kelly, K (1999). Den nya ekonomin: 10 strategier för en uppkopplad värld. Stockholm: Timbro.

Kevin, T (2004). Sluttande etik. Ledare i Åbo Underrättelser 9 april 2004.

Kinnunen, M; Liimatainen, A; Salo, M; Hämäläinen, K (2002). Vaalivaltti: 2003-2006. Sanomalehtien Liitto. URL (konsulterad mars 2004): <http://www.sanomalehdet.fi/fi/koulu/osasto/vaalivaltti.pdf>

Kling, R; Courtright, C (2003). Group behavior and learning in electronic forums: a sociotechnical approach. *The Information Society* 19:221-235.

Koch, M (2001). Information literacy: where do we go from here? *Technos Quarterly for Education and Technology* 10(1). URL (konsulterad juni 2003): http://www.technos.net/tq_10/1koch.htm

Koestler, A (1967). The ghost in the machine. London: Hutchinson.

Koskinen, S; Pekkanen, J (1991). Sosioekonomiset tekijät ja terveys epidemiologisen tutkimuksen kohteena. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 28:365-375.

Kuhlthau, CC (1991). Inside the search process: information seeking from the user's perspective. *Journal of the American Society for Information Science* 42(5):361-371.

Kuhlthau, CC (1993). Seeking meaning: a process approach to library and information services. Norwood: Ablex Publishing.

Kääriäinen, S (2004). Ilkka-lehti, Savon Sanomat ja Iisalmen Sanomat 27.1.2004: Kalevi Sorsa. URL (konsulterad mars 2004):
http://www.seppokaariainen.net/ajankohtaista_arkisto_42.html

Lahelma, E; Karisto, A (1995). Sosioekonominen terveystutkimus Suomessa: pitkä ja elävä perinne. Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti 32:301-310.

Lahelma, E; Karisto, A; Rahkonen, O (1996). Analysing inequalities: the tradition of socioeconomic public health research in Finland. European Journal of Public Health 6:87-93.

Lantz, JC; Lanier, WL (2002). Observations from the Mayo Clinic national conference on medicine and the media. Mayo Clinic Proceedings 77(12):1306-1311.

Larsson, A (2000). Improving medical journalism: does education make a difference? Ingår i: Medicine and the Media, s. 24. Berzelius symposium 54, August 31-September 1, 2000, Stockholm. Swedish Society of Medicine.

Larsson, A; Oxman, AD; Carling, C; Herrin, J (2003). Medical messages in the media – barriers and solutions to improving medical journalism. Health Expectations 6(4):323-331.

Leppo, K; Uusitalo, H (1995). Sosioekonomisten terveyserojen haasteet laman jälkeisessä Suomessa. Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti 32:321-328.

Levi, L (2000). Stress och hälsa 2000. Stockholm: Skandia.

Liedman, S-E (2001). Ett oändligt äventyr: om människans kunskaper. Stockholm: Bonnier.

Lindberg, A (1999). Epidemier är bra nyheter. Smittskydd 5(9):100-101.

Lithner, A (2000). Alla läser tidningen. Nästan. Ingår i: Wadbring, I; Weibull, L (red.). Tryckt: 20 kapitel om dagstidningar i början av 2000-talet. Göteborgsstudier i journalistik och masskommunikation 22:105-112. Göteborg: Göteborgs universitet.

Lloyd, J (2004). What the media are doing to our politics. London: Constable & Robinson.

Low, L (2001). The Singapore developmental state in the new economy and polity. The Pacific Review 14(3):411-441. URL (konsulterad mars 2004):
<http://ejournals.ebsco.com/direct.asp?ArticleID=C9X672Y544UPK23F9GC0>

Lundberg, GD (2000). High impact journals and the media. Ingår i: Medicine and the Media, s. 15. Berzelius symposium 54, August 31-September 1, 2000, Stockholm. Swedish Society of Medicine.

Lundberg, O (1996). "Sense of coherence" och befolkningens hälsa. *Sosiaali-lääketieteellinen aikakauslehti* 33:265-273.

Luostarinen, H (1994). *Mielen kersantit: julkisuuden hallinta ja journalistiset vasta-strategiat sotilaallisissa konflikteissa*. Helsinki: Hanki ja jää.

Luukka, M-R (2003). Youth in the (new) media landscape: emerging practices, forms and meanings. Ingår i: Hovi-Wasastjerna, P (red.). *Media culture: research programme*, s. 29-51. Helsinki: Academy of Finland.

Löyttyniemi, V (1997). 1990-luvun talouslaman vaikutus Suomen sanomalehdistöön. Ingår i: Hietala, M; Oikarinen, J; Virtala, H (red.). *Arvot, analyysi, tulkinta*, s. 117-122. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

McCubbin, HI; Thompson, EA; Thompson, AI; Fromer, JE, red. (1994). *Sense of coherence and resiliency: stress, coping, and health*. Madison, WI: The University of Wisconsin System, Center for Excellence in Family Studies.

Macintyre, S (1994). Understanding the social patterning of health: the role of the social sciences. *Journal of Public Health Medicine* 16(1):53-59.

Macintyre, S (1997). The Black report and beyond: what are the issues? *Social Science & Medicine* 44(6):723-745.

MacMullin, SE; Taylor, RS (1984). Problem dimensions and information traits. *Information Society* 3(1):91-111.

McQuail, D, red. (1972). *Sociology of mass communications: selected readings*. Harmondsworth: Penguin Books.

McQuail, D (2000). *McQuail's mass communication theory*. London: Sage.

Magnusson, J (2005). Kom och köp nya hälsoflugan! *Dagens Nyheter* 16 maj 2005. URL (konsulterad maj 2005):
<http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=1352&a=415584>

Marmot, MG; Davey Smith, G (1997). Socio-economic differentials in health: the contribution of the Whitehall Studies. *Journal of Health Psychology* 2(3):283-296.

Maza, SC (2003). *The myth of the french bourgeoisie: an essay on the social imaginary 1750-1850*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Melesko, S (2003). "Icas såpa snedvrider maktbalansen på reklammarknaden". *Krönika i Dagens Media* 10 november 2003. URL (konsulterad juni 2004):
http://www.dagensmedia.se/mallar/dagensmedia_mall.asp?version=19332

Meyer, P (1990). News media responsiveness to public health. Ingår i: Atkin, C; Wallack, L (red.). Mass communication and public health: complexities and conflicts, s. 52-59. Newbury Park, CA: Sage.

Milfred, S (2003). Ralph Nader calls democrats whiners. Wisconsin State Journal 9 november 2003. URL (konsulterad augusti 2004): <http://www.madison.com/wisconsinstatejournal/local/60855.php>

Miller, SM; Mangan, CE (1983). Interacting effects of information and coping style in adapting to gynaecologic stress: should the doctor tell all? Journal of Personality and Social Psychology 45(1):223-236.

Misra, R; Aguilon, S (2001). Predictors of health behaviors in rural adolescents. Health Education 101(1):22-31.

Moore, R (1999). In search of information literacy: the information literacy movement. URL (konsulterad juni 2003): <http://collaboratory.lib.binghamton.edu>

Morgan, DL; Schwalbe, ML (1990). Mind and self in society: linking social structure and social cognition. Social Psychology Quarterly 53(2):148-164.

Moynihan, R (2000). Media coverage of medicine: good journalism or misleading hype? Ingår i: Medicine and the Media, s. 20-21. Berzelius symposium 54, August 31-September 1, 2000, Stockholm. Swedish Society of Medicine.

Moynihan, R; Sweet, M (2000). Medicine, the media and monetary interests: the need for transparency and professionalism. Medical Journal of Australia 173(11/12):631-634.

Murray, E; Burns, J; See Tai, S; Lai, R; Nazareth, I (2004). Interactive health communication applications for people with chronic disease (Cochrane review): abstract. (konsulterad november 2004): <http://www.cochrane.org/cochrane/revabstr/AB004274.htm>

Myrdal, J (2003). Lögner på nätet. Aftonbladet 19 maj 2003. URL (konsulterad maj 2003): <http://www.aftonbladet.se/vss/kultur/story/0,2789,308312,00.html>

Mäkinen, H (1995). Kalevi Sorsa ja Matti Wuori tiukkoina: viihde vetää toimittajia enemmän kuin asiallisuus. Campus: Tampereen yliopiston paikallislehti 2/95. URL (konsulterad mars 2004): <http://www.uta.fi/campus/952/media.html>

Nationalencyklopedins Internettjänst (odaterad). Uppslagsord: dumburk. URL (konsulterad mars 2004): http://ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=O763345&i_word=dumburk

Nationalencyklopedins Internetjänst (odaterad). Uppslagsord: hälsa. URL (konsulterad november 2004):
http://ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=208127&i_word=h%e4lsa

Nationalencyklopedins Internetjänst (odaterad). Uppslagsord: välfärd. URL (konsulterad augusti 2004):
http://ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=346739&i_word=v%e4lf%e4rd

Nationella folkhälsokommittén (1999). Hälsa på lika villkor: andra steget mot nationella folkhälsomål: delbetänkande. Stockholm : Fakta info direkt.

Nelkin, D (1996). An uneasy relationship: the tensions between medicine and the media. *Lancet* 347(9015):1600-1603.

Nelkin, D (2000). Who sets the media agenda? Ingår i: *Medicine and the Media*, s. 8. Berzelius symposium 54, August 31-September 1, 2000, Stockholm. Swedish Society of Medicine.

Neuman, R (2001). Reklam – snart ända in i näsan. *Svenska Dagbladet* 22 november 2001.

Nichols, J (2003). Cronkite fears media mergers threaten democracy. News Articles about the Media Reform Conference held in Madison Wisconsin, Nov.7-9, 2003. URL (konsulterad maj 2004): <http://www.med.sc.edu:1081/mediareform.htm>

Niemi, I; Pääkkönen, H (2001). Ajankäytön muutokset 1990-luvulla. Kulttuuri ja viestintä 6. Helsinki: Tilastokeskus.

Norcross, WA; Ramirez C; Palinkas LA (1996). The influence of women on the health care-seeking behavior of men. *Journal of Family Practice* 43(5):475-480.

Nybom, T (1997). Kunskap, politik, samhälle: essäer om kunskapssyn, universitet och forskningspolitik 1900-2000. Hargshamn: Arete.

NyMedicin (2000). Medicinska tidskrifter och media. *NyMedicin* 6 september 2000. URL (konsulterad januari 2005):
http://www.nymedicin.com/news/2000/09/06/Medicinska_tidskrifter_och_media.html

Nynäs, P (2004). Kyrkliga missförstånd. En annan femma i Åbo Underrättelser 2 oktober 2004.

Office of Health Economics (1994). Health information and the consumer. OHE Briefing 30(May).

O'Keefe, GJ; Boyd, HH; Brown, MR (1998). Who learns preventive health care information from where: cross-channel and repertoire comparisons. *Health Communication* 10(1):25-36.

Owens, MR (1976). The state government and libraries. *Library Journal* 101(1):19-28.

Oxman, A (2000). Evidence-based medicine and medical journalism. Ingår i: *Medicine and the Media*, s. 25. Berzelius symposium 54, August 31-September 1, 2000, Stockholm. Swedish Society of Medicine.

Pálsdóttir, Á (2003). Icelandic citizens' everyday life information behaviour. *Health Informatics Journal* 9(4):225-240.

Paronen, S (1974). *Maaailma on sana: mietteitä*. Helsinki: Otava.

Patrick, K; Koss, S (1995). Consumer health information "white paper". Working draft (May 15, 1995). Consumer Health Information Subgroup, Health Information and Applications Work Group, Committee on Applications and Technology. U.S. Information Infrastructure Task Force. Washington, DC. URL (konsulerad juni 2000): <http://nii.nist.gov/pubs/chi.html>

Pavlik, JV; Finnegan, JR, Jr; Strickland, D; Salmon, CT; Viswanath, K; Wackman, DB (1993). Increasing public understanding of heart disease: an analysis of data from the Minnesota Heart Health Program. *Health Communication* 5(1):1-20.

Pennbridge, J; Moya, R; Rodrigues, L (1999). Questionnaire survey of California consumers' use and rating of sources of health care information including the Internet. *Western Journal of Medicine* 171(5-6):302-305.

Peterson, C; Stunkard, AJ (1989). Personal control and health promotion. *Social Science & Medicine* 28(8):819-828.

Petersson, O (2001). Ny SCB-undersökning visar på fortsatt medlemsras i organisationerna: "Föreningslösa unga fördubblades". Dagens debattartikel i Dagens Nyheter 19 oktober 2001.

Pew Research Center for the People and the Press (2002). News media's improved image proves short-lived: the sagging stock market's big audience. URL (konsulerad augusti 2004): <http://people-press.org/reports/display.php3?ReportID=159>

Phillips, DP; Kanter, EJ; Bednarczyk, B; Tastad, PL (1991). Importance of the lay press in the transmission of medical knowledge to the scientific community. *New England Journal of Medicine* 325(16):1180-1183.

Portes, A (1998). Social capital: its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology* 24:1-24.

Postman, N (1985). Amusing ourselves to death: public discourse in the age of show business. New York: Viking.

Project for Excellence in Journalism (2004). The state of the news media 2004: an annual report on American journalism. Ingår i: Journalism.org: research, resources and ideas to improve journalism. URL (konsulterad mars 2004):
<http://www.stateofthenewsmedia.org/index.asp>

Putnam, RD (2001). Den ensamme bowlaren: den amerikanska medborgarandans upplösning och förnyelse. Stockholm: SNS.

Pålsson Syll, L (2001). En dröm om teve utan brådska. Svenska Dagbladet 25 mars 2001.

Rader, H (1990). Bibliographic instruction or information literacy. College and Research Libraries News 51(1):18-20.

Rader, HB (1991). Information literacy: a revolution in the library. RQ 31(1):25-29.

Rakowski, W; Assaf, AR; Lefebvre, RC; Lasater, TM; Niknian, M; Carleton, RA (1990). Information-seeking about health in a community sample of adults: correlates and associations with other health-related practices. Health Education Quarterly 17(4):379-393.

Ransohoff, DF; Ransohoff, RM (2001). Sensationalism in the media: when scientists and journalists may be complicit collaborators. Effective Clinical Practice 4(4):185-188.

Ridgeway, T (1990). Information literacy: an introductory reading list. College and Research Libraries News 51(7):645-648.

Robertson, RG; Currey, L (2004). How to make the media your public health partner: your local media can help you promote good health care to your entire community. Family Practice Management 11(5):40-42.

Rodgers, J (2000). The medical university and the media. Ingår i: Medicine and the Media, s. 16-18. Berzelius symposium 54, August 31-September 1, 2000, Stockholm. Swedish Society of Medicine.

Rogers, RG (1996). The effects of family composition, health and social support linkages on mortality. Journal of Health and Social Behavior 37(4):326-338.

Rolinson, J (1998). Health information for the teenage years: what do they want to know? Information Research: an international electronic journal 3(3). URL (konsulterad juli 2005): <http://informationr.net/ir/3-3/infres33.html>

Roos, JP (1986). Elämäntapateoriat ja suomalainen elämäntapa. Ingår i: Heikkinen, K (red.). Kymmenen esseetä elämäntavasta, s. 33-76. Helsinki: Yleisradio.

Rose, R (2000). How much does social capital add to individual health? A survey study of Russians. *Social Science & Medicine* 51(9):1421-1435.

Ross, TW; Bailey, GD (1994). Wanted: a new literacy for the information age. *NASSP Bulletin* 78(563):31-35.

Ruhanen, P (2004). Kolmoskanava (TV3) 1986-1993. URL (konsulterad april 2004): <http://www.pasiruhanen.net/kolmoskanava/>

Ruuskanen, J; Jalanko, H (1997). Lääketiede joukkoviestimissä. *Katsaus. Duodecim* 113:1407-1414.

Ryynänen, M (2002). Information literacy, libraries and policy makers. White Paper prepared for UNESCO, the U.S. National Commission on Libraries and Information Science, and the National Forum on Information Literacy. Prague: U.S. National Commission on Libraries and Information Science. URL (konsulterad juli 2005): www.nclis.gov/libinter/infolitconf&meet/papers/ryynanen-fullpaper.pdf

Saboga Nunes, LÂ (odaterad). The WWW Sense of Coherence Home Page. URL (konsulterad mars 2003): <http://www.angelfire.com/ok/soc/>

Sauri, T (2002a). Introduction: the changing mass media scene in Finland. *Joukkoviestimet* 2002. Kulttuuri ja viestintä 3:73-80. Helsinki: Tilastokeskus.

Sauri, T (2002b). Sanomalehdet. *Joukkoviestimet* 2002. Kulttuuri ja viestintä 3:261-288. Helsinki: Tilastokeskus.

Sauri, T (2002c). Kansainvälisiä vertailutietoja. *Joukkoviestimet* 2002. Kulttuuri ja viestintä 3:337-354. Helsinki: Tilastokeskus.

Savolainen, R (1995a). Everyday life information seeking: approaching information seeking in the context of "way of life". *Library and Information Science Research* 17(3):259-294.

Savolainen, R (1995b). Tiedonhankinnan arkipäivää: vertaileva tutkimus teollisuustyöntekijöiden ja opettajien arkielämän tiedonhankinnasta elämäntavan viitekehyksessä. Tampereen yliopiston informaatiotutkimuksen laitoksen tutkimuksia 40. Tampere: Tampereen yliopisto.

Schechter, D; Karr, T (2003). The Media Moment. TomPaine.common sense: a Project of the Institute for America's Future. URL (konsulterad mars 2004): <http://www.tompaine.com/scontent/9349.html>

Sem-Sandberg, S (2002). Auschwitz är alltid närvarande. Intervju med Imre Kertész. Svenska Dagbladet 22 juli 2002.

Sennett, R (1998). The corrosion of character: the personal consequences of work in the new capitalism. New York: Norton.

Sepstrup, P (1981). Methodological developments in content analysis? Ingår i: Rosengren, KE (red.). Advances in content analysis, s. 133-157. Beverly Hills, CA: Sage.

Shapiro, JJ; Hughes, SK (1996). Information literacy as a liberal art. Educom Review 31(2). URL (konsulterad juli 2005):
<http://www.educause.edu/pub/er/review/reviewarticles/31231.html>

Shuchman, M; Wilkes, MS (1997). Medical scientists and health news reporting: a case of miscommunication. Annals of Internal Medicine 126(12):976-982.

Silverstone, R (1999). Why study the media? London: Sage.

Silverstone, R (2000). Why study the media? URL (konsulterad mars 2004):
http://www2.uiah.fi/tutkimus/media/0410a_2k.html

Slater, M; Flora, JA (1994). Is health behavior consumer behavior? Health behavior determinants, audience segmentation, and designing media health campaigns. Ingår i: Clark, EM; Brock, TC; Stewart, DW (red.). Attention, attitude, and affect in response to advertising, s. 273-285. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Smith, HJ; Tyler, TR (1997). Choosing the right pond: the impact of group membership on self-esteem and group-oriented behavior. Journal of experimental socialpsychology 33(2):146-170.

Smith, R (2003). The future of biomedical publishing with a few extra thoughts. bmj.com. Talks from BMJ editors 4.12.03. URL (konsulterad januari 2004):
<http://bmj.bmjournals.com/talks/>

Snavey, L; Cooper, N (1997). The information literacy debate. Journal of Academic Librarianship 23(1):9-14.

Sorsa, K (1999). Ratatouille finnoise. Kolumn i Turun Sanomat 27 juli 1999.

de Souza Briggs, X (1998). Brown kids in white suburbs: housing mobility and the many faces of social capital. Housing Policy Debate 9(1):177-221. URL (konsulterad februari 2004):
http://www.fanniemaefoundation.org/programs/hpd/pdf/hpd_0901_briggs.pdf

Star, S; Hughes, HM (1950). Report of an educational campaign: the Cincinnati plan for the United Nations. *American Journal of Sociology* 55:389-397.

Statistikcentralen (2002). *Statistisk årsbok för Finland*. Helsingfors: Statistikcentralen.

Stenström, B (1984). Är pressen heligare än presidenten? Bo Stenström intervjuar Mauno Koivisto. *Åbo Underrättelser* 3 januari 1984.

Stepukonis, F (1997). The development of suicides in the Scandinavian and the post-soviet Baltic countries in a postindustrial-country context. *Yearbook of population research in Finland XXXIX*. Helsinki: Population Research Institute.

Suominen, S (1993). Perceived health and life control: a theoretical review and empirical study about the connections between health and life control determined according to the strength of the sense of coherence. Helsinki: Stakes.

Suominen, S; Helenius, H; Blomberg, H; Uutela, A; Koskenvuo, M (2001). Sense of coherence as a predictor of subjective state of health: results of 4 years of follow-up of adults. *Journal of Psychosomatic Research* 50:77-86.

Svenska Dagbladet (2004). Synpunkt. Svenska Dagbladet 18 november 2004.

Svenska Dagbladet (2005). Fetman är även ett mänskligt problem. Synpunkt. Svenska Dagbladet 27 juni 2005.

Syme, SL; Berkman, LF (1976). Social class, susceptibility and sickness. *American Journal of Epidemiology* 104(1):1-8.

Taylor, RS (1979). Reminiscing about the future: professional education and the information environment. *Library Journal* 104(3):1871-1875.

Tichenor, PJ; Donohue, GA; Olien, CN (1970). Mass media flow and differential growth in knowledge. *Public Opinion Quarterly* 34(2):159-170.

Todd, R (1999). Address. Presented at the 4th National Information Literacy Conference, 3-5 December 1999, Adelaide. URL (konsulerad april 2003): <http://www.tafe.sa.edu.au/lili/aboutus.html>

Torkkola, S (2000). Terveysjournalismissa pakit saa potilas. *Mielenterveys* 39(6):30-32.

Townsend, P; Davidson, N (1982). *Inequalities in health: the Black report* / Sir Douglas Black et al.; ed. and with an introd. by Peter Townsend and Nick Davidson. Harmondsworth: Penguin.

Trend of the Month (2003). Internet is valued for health information seekers. Drug Benefit Trends 15(8):8-11. URL (konsulterad november 2003):
<http://www.medscape.com/viewarticle/461426>

U.S. Department of Commerce (1995). Falling through the net: a survey of the "have nots" in rural and urban America. URL (konsulterad augusti 2003):
<http://www.ntia.doc.gov/ntiahome/fallingthru.html>

U.S. Department of Commerce (1998). Falling through the net II: new data on the digital divide. URL (konsulterad augusti 2003):
<http://www.ntia.doc.gov/ntiahome/net2/>

U.S. Department of Commerce (1999). Falling through the net: defining the digital divide. A Report on the Telecommunications and Information Technology Gap in America. URL (konsulterad augusti 2003):
<http://www.ntia.doc.gov/ntiahome/fttn99/FTTN.pdf>

UNESCO (1975). Standard-setting instruments and orientation texts. Literacy. Declaration of Persepolis. International Symposium for Literacy 3-8 September 1975, Persepolis. URL (konsulterad oktober 2004):
http://www.unesco.org/education/html/policy_doc.shtml

Wade, S; Schramm, W (1969). The mass media as sources of public affairs, science, and health knowledge. Public Opinion Quarterly 33(2):197-209.

Wahlöf, N (2004). Ska det va plusmeny? Intervju med Morgan Spurlock i Dagens Nyheter 31 augusti 2004.

Valkonen, T et al. (1993). Socio-economic mortality differences in Finland 1981-90. Helsinki: Statistics Finland.

Valkonen, T; Martelin, T; Rimpelä, A (1990). Eriarvoisuus kuoleman edessä: sosioekonomiset kuolleisuuserot Suomessa 1971-85. Helsinki : Tilastokeskus.

Wallack, L (1989). Mass communication and health promotion: a critical perspective. Ingår i: Rice, RE; Atkin CK (red.). Public communication campaigns, s. 353-367. Newbury Park, CA: Sage.

Wallack, L (1990). Improving health promotion: media advocacy and social marketing approaches. Ingår i: Atkin, C; Wallack, L (red.). Mass communication and public health: complexities and conflicts, s. 147-163. Newbury Park, CA: Sage.

van den Besselaar, P (odaterad). E-government: social issues. URL (konsulterad mars 2004): http://www.ifi.unizh.ch/~riedl/egov_bess.pdf

Varian, HR (1995). The information economy: how much will two bits be worth in the digital marketplace? Scientific American 273(3, 150th Anniversary Issue):200-201.

Webber, S; Johnston, B (2000). Conceptions of information literacy: new perspectives and implications. *Journal of Information Science* 26(6):381-397.

Weber, M (1985). Kohden sanomalehdistön sosiologiaa: Saksan sosiologisessa yhdistyksessä pidetty puhe. *Tiedotustutkimus* 8(2):16-22.

Weisman, CS; Teitelbaum, MA (1989). Women and health care communication. *Patient Education and Counseling* 13(2):183-199.

Weiss, L (2004). En fråga om förtroende. Kolumn i Dagens Nyheter 7 september 2004.

Whitehead, MM (1999). Where do we stand? Research and policy issues concerning inequalities in health and in healthcare. *Acta Oncologica* 38(1):41-50.

Whitehead, MM; Dahlgren, G (1991). What can be done about inequalities in health? *Lancet* 338(8774):1059-1063.

Widén-Wulff, G; Ginman, M (2004). Explaining knowledge sharing in organizations through the dimensions of social capital. *Journal of Information Science* 30(5):448-458.

Wikgren, M (2003). Everyday health information exchange and citation behaviour in Internet discussion groups. *New Review of Information Behaviour Research* 4(1):225-239.

Williamson, K (1998). Discovered by chance: the role of incidental information acquisition in an ecological model of information use. *Library & Information Science Research* 20(1):23-40.

Wilson, P (1983). *Second-hand knowledge: an inquiry into cognitive authority*. Westport, CT: Greenwood Press.

Wilson, T (1997). Information behaviour: an inter-disciplinary perspective. Ingår i: Vakkari, P; Savolainen, R; Dervin, B (red.). *Information seeking in context*, s. 39-50. Proceedings of an international conference on research in information needs, seeking and use in different contexts. 14-16 August, 1996, Tampere, Finland. London: Taylor Graham.

Vonnegut, K (2004). Cold turkey. Features. In *These Times* 10 maj 2004. URL (konsulerad juni 2004): http://www.inthesetimes.com/site/main/article/cold_turkey/

Woolcock, M (1998). Social capital and economic development: toward a theoretical synthesis and policy framework. *Theory and Society* 27:151-208.

World Bank Group (odaterad). What is social capital? URL (konsulerad januari 2004): www.worldbank.org/poverty/scapital/whatsc.htm

World Health Organization ([1946] odaterad). WHO definition of health. URL (konsulterad oktober 2004): <http://www.who.int/about/definition/en/>

World Health Organization (1985). Targets for health for all: targets in support of the European regional strategy for health for all. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.

World Health Organization (1986). Ottawa Charter for Health Promotion. First International Conference on Health Promotion, Ottawa, 21 November 1986 – WHO/HPR/HEP/95.1. URL (konsulterad mars 2005): http://www.who.int/hpr/NPH/docs/ottawa_charter_hp.pdf

World Health Organization (1998). Health 21. The health for all policy for the WHO European region: 21 targets for the 21st century. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.

Worsley, A (1989). Perceived reliability of sources of health information. Health Education Research 4(3):367-376.

Väisänen, P (1992). Vallan varjossa: poliittisten toimittajien historiaa 1960-luvulta 1990-luvulle. Helsinki: Poliittiset toimittajat.

Zuurmond, A (1994). From bureaucracy to infocracy: a tale of two cities. Informatization and the Public Sector 3(3-4):189-204.

Örnebring, H (2001). TV-parlamentet. Debattprogram i svensk TV 1956-1996 med ett postskript om andra nordiska studier av debatt och samtal i TV. Paper presented at the 15th Nordic Conference on Media and Communication Research. 11-13th August 2001, Reykjavik. URL (konsulterad april 2004): http://www.nordicom.gu.se/nordic_conference/iceland/english/groups/5_Mediahistory.htm

BILAGA 1 ENKÄT

Omvärldsbevakning, hälsa och social miljö

Åbo, november 2001

BÄSTA MOTTAGARE

Detta frågeformulär har sänts till ett representativt urval – ca 2.500 – finländska medborgare i åldrarna 18-65 år. Urvalet har gjorts och adressuppgifter har inhämtats av Befolkningsregistercentralen. Undersökningens syfte är att granska vilken roll de vardagliga informationsmiljöerna och -källorna spelar för medborgarnas välbefinnande och upplevda hälsotillstånd. Frågorna som ställs till dig gäller dina hälsorelaterade informationsmiljöer och -källor, ditt välbefinnande, ditt upplevda hälsotillstånd samt din sociala miljö.

Genom att besvara frågorna bidrar du i hög grad till att kartlägga huruvida det finns en klyfta mellan den hälsoinformation som medierna erbjuder och den som medborgarna söker. En framgångsrikt genomförd undersökning kommer att ge såväl myndigheter som övriga informationsförmedlare riktlinjer om vilka informationskällor medborgare använder, prioriterar, påverkas av samt litar på i frågor gällande hälsa och välbefinnande.

Undersökningen utförs vid Institutionen för allmän samhällsforskning/informationsförvaltning vid Åbo Akademi och finansieras huvudsakligen av Finlands Akademi inom ramen för dess treåriga forskningsprogram om mediekultur.

Dina personuppgifter och svar är fullständigt konfidentiella och kommer bara till forskarnas kännedom. Individuella uppgifter kommer överhuvudtaget inte att användas utan behandlas och presenteras enbart som statistiska helheter. Frågeformulären är numrerade endast för att göra det möjligt att sända påminnelsebrev till dem som inte svarat inom utsatt tid.

Vi ber dig fylla i formuläret och returnera det i bifogat, färdigt frankerat, svarskuvert inom en vecka.

Om någonting är oklart för dig angående ifyllandet av formuläret, svarar vi gärna på frågor, tfn: (02) 215 3407, e-post: sek@abo.fi

Vi tackar dig redan på förhand för ditt deltagande och dina svar.

Med vänlig hälsning

Stefan Ek
PM, forskare

Mariam Ginman
SD, professor, projektansvarig

1. Ditt kön?

- ☐ Man
☐ Kvinna

2. Ditt modersmål?

- ☐ Finska
☐ Svenska
☐ Annat (vilket?)
-

3. Vilket år är du född?**4. Ditt civilstånd?**

- ☐ Gift
☐ I samboförhållande
☐ Ogift
☐ Skild/I boskillnad
☐ Änka/Änkling

5. Hur många personer ingår i ditt hushåll utöver dig själv?

_____ person(er)

6. Din boningsort (stad, kommun)?**7a. Din grundutbildning?**

- ☐ Folk-/Medborgarskola
☐ Grundskola
☐ Mellanskola
☐ Gymnasium/Student
☐ Ingen av de ovannämnda

7b. Din yrkesutbildning?

- ☐ Yrkeskurs (minst 4 mån.)
☐ Yrkesskola
☐ Institut
☐ Yrkeshögskola
☐ Vetenskapshögskola/Universitet
☐ Ingen av de ovannämnda

8. I vad för slags arbete är du huvudsakligen sysselsatt?

- ☐ Jord- och skogsbruk, boskapsskötsel
☐ Fabriks-, gruv-, byggnads-, eller annat motsvarande arbete
☐ Kontorsarbete, servicearbete, andligt/intellektuellt arbete
☐ Studier, skolgång
☐ Sköter hemmet, hemmamamma/-pappa)
☐ Pensionär
☐ Arbetslös
☐ Ingen av de ovannämnda

9. Ditt yrke?**10. Vilket är (var) din fars (adoptivfars) huvudsakliga yrke?****11. Vilket är (var) din mors (adoptivmors) huvudsakliga yrke?****12. Ditt hushålls disponibla inkomst (efter skatt) per år är?**

- ☐ Mindre än 75.000 mk
☐ 75.000-150.000 mk
☐ 150.001-225.000 mk
☐ Större än 225.000 mk

13. Har du under de senaste tolv (12) månaderna:

	Ja	Nej
ingått äktenskap	☐	☐
inlett ett samboförhållande	☐	☐
fått familjetillökning	☐	☐
skilt dig/brutit upp ett parförhållande	☐	☐
haft andra familjerelaterade bekymmer	☐	☐
bytt boningsort	☐	☐
bytt yrke	☐	☐
bytt arbetsplats	☐	☐
varit arbetslös längre än ett halvt år	☐	☐
haft andra arbetsrelaterade problem	☐	☐
varit i ekonomiska svårigheter	☐	☐

14. Har du under de senaste 24 månaderna drabbats av följande förlust eller händelse:

	Ja	Nej
En familjemedlems bortgång	☐	☐
En nära släktings bortgång	☐	☐
En familjemedlem har konstaterats lida av en allvarlig sjukdom	☐	☐
En nära väns bortgång	☐	☐
Annan (vilken, vilka?):		

15. Hur många nära vänner, som du kan lita på, har du?

- ☐ Ingen
☐ En
☐ Två/Tre
☐ Fyra/Fem
☐ Flera än fem

16. Om du står inför ett praktiskt problem som du inte kan lösa på egen hand, till hur många personer i din närmiljö kan du i så fall vända dig?

- ☐ Ingen
☐ En
☐ Två/Tre
☐ Fyra/Fem
☐ Flera än fem

17. I vårt samhälle uppfattas vissa grupper som högre och andra som lägre. Var skulle du placera dig själv på en skala från 1 (toppen) till 10 (botten)?

- ☐ 1. Toppen
☐ 2.
☐ 3.
☐ 4.
☐ 5.
☐ 6.
☐ 7.
☐ 8.
☐ 9.
☐ 10. Botten

18. Har du deltagit i organisationers eller förenings verksamheter under de senaste sex (6) månaderna:

	Inte alls	1-5 gånger	Flera än 5 gånger
Idrottsförening	☐	☐	☐
Medborgar-, arbetar-institut	☐	☐	☐
Kyrkan eller annat religiöst samfund	☐	☐	☐
Fackförening	☐	☐	☐
Politisk förening	☐	☐	☐
Ideell förening (Röda Korset, Lions Club, etc.)	☐	☐	☐
Viktväktarna	☐	☐	☐
Annan (vilken, vilka?):			
_____	☐	☐	☐
_____	☐	☐	☐

19. Har du under de senaste sju (7) dagarna:

	Inte alls	Ibland	Så gott som dagligen
läst dagstidningar	☐	☐	☐
läst facktidskrifter/tidningar	☐	☐	☐
läst andra tidningar/tidskrifter	☐	☐	☐
lyssnat på radio	☐	☐	☐
lyssnat på skivor/kassetter	☐	☐	☐
tittat på TV	☐	☐	☐
läst fackböcker	☐	☐	☐
läst skönlitteratur	☐	☐	☐
surfat på nätet	☐	☐	☐

20. Har du under de senaste fyra veckorna:

	Inte alls	1-5 gånger	Flera än 5 gånger
själv idkat motions- eller tävlingsidrott.....	☐	☐	☐
varit åskådare på idrottstävlingar.....	☐	☐	☐
själv aktivt medverkat i musik-, dans- eller teaterverksamhet.....	☐	☐	☐
gått på bio, teater, konsert, museum eller utställning.....	☐	☐	☐
ägnat dig åt olika hobbyer såsom handarbete, frimärkssamlade, datorspel, etc.....	☐	☐	☐
umgått med släktingar.....	☐	☐	☐
umgått med vänner, arbetskamrater eller grannar hemma hos dig/dem.....	☐	☐	☐
umgått med vänner/bekanta på café, pub eller restaurang.....	☐	☐	☐
annan hobbyverksamhet eller annat umgänge:			
.....	☐	☐	☐
.....	☐	☐	☐
.....	☐	☐	☐

21. Hur känner du dig och vad tycker du? Kryssa för det alternativ 1-7 som bäst motsvarar din uppfattning.

a) Hur ofta har du en känsla av att du inte riktigt bryr dig om vad som händer runt omkring dig?

mycket sällan eller aldrig	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	mycket ofta
	1	2	3	4	5	6	7	

b) Hur ofta har det hänt att du blivit överraskad av beteendet hos personer som du trodde du kände väl?

har aldrig hänt	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	har ofta hänt
	1	2	3	4	5	6	7	

c) Har det hänt att människor som du litade på har gjort dig besviken?

har aldrig hänt	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	har ofta hänt
	1	2	3	4	5	6	7	

d) Hittills har ditt liv

helt saknat mål och mening	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	genomgående haft mål och mening
	1	2	3	4	5	6	7	

e) Hur ofta känner du dig orättvist behandlad?

mycket ofta	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	mycket sällan eller aldrig
	1	2	3	4	5	6	7	

f) Hur ofta har du en känsla av att du befinner dig i en obekant situation och inte vet vad du skall göra?

mycket ofta	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	mycket sällan eller aldrig
	1	2	3	4	5	6	7	

g) Är dina dagliga sysslor en källa till

glädje och djup till- fredsställelse	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	smärta och leda
	1	2	3	4	5	6	7	

h) Hur ofta har du mycket motstridiga känslor och tankar?

mycket ofta	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	mycket sällan eller aldrig
	1	2	3	4	5	6	7	

i) Hur ofta känner du känslor inom dig som du helst inte vill känna?

mycket ofta	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	mycket sällan eller aldrig
	1	2	3	4	5	6	7	

**j) Många människor - även de med en stark självkänsla - kan ibland tycka sig vara i vägen för andra.
Hur ofta har du känt det så?**

aldrig	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	mycket ofta
	1	2	3	4	5	6	7	

k) När något har hänt, har du vanligtvis efteråt funnit att

du över- eller under- värderat händelsens betydelse	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	du såg saken i dess rätta proportion
	1	2	3	4	5	6	7	

l) Hur ofta känner du att det inte just är någon mening med de saker du gör i ditt dagliga liv?

mycket ofta	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	mycket sällan eller aldrig
	1	2	3	4	5	6	7	

m) Hur ofta har du känslor som du inte är säker på att du kan kontrollera?

mycket ofta	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	mycket sällan eller aldrig
	1	2	3	4	5	6	7	

n) Vilket påstående beskriver bäst hur du ser på livet?

det går alltid att finna en lösning på livets svårigheter	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	det finns ingen lösning på livets svårigheter
	1	2	3	4	5	6	7	

o) Hur ofta har du en känsla av att du inte riktigt vet vad som håller på att hända?

mycket ofta	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	mycket sällan eller aldrig
	1	2	3	4	5	6	7	

p) När du ställs inför ett svårt problem är lösningen alltid

förvirrande och svår att finna	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	fullständigt solklar
	1	2	3	4	5	6	7	

mycket aktivt ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐ 6 ☐ 7 jag försöker närmast undvika information av den här typen

24a. Har du fått/skaffat dig information om hälsosamma levnadsvanor från följande källor?

	Ja	Nej	Vet inte
TV/radio: nyheter.....	☐	☐	☐
aktualitetsprogram.....	☐	☐	☐
dokumentärprogram.....	☐	☐	☐
underhållningsprogram.....	☐	☐	☐
sportprogram.....	☐	☐	☐
reklam.....	☐	☐	☐
Dagstidningar.....	☐	☐	☐
Veckotidningar specialiserade på hälsa och välmående.....	☐	☐	☐
Veckotidningar av allmän typ.....	☐	☐	☐
Reklam/marknadsföring i dagstidningar och veckopress.....	☐	☐	☐
Internet: diskussions-/nyhetsforum.....	☐	☐	☐
tidskrifter/tidningar på nätet.....	☐	☐	☐
läkartjänster/nätkliniker.....	☐	☐	☐
apotekstjänster på nätet.....	☐	☐	☐
reklam/marknadsföring på nätet.....	☐	☐	☐
andra webbplatser på nätet.....	☐	☐	☐
Hälsostationen/privatläkare.....	☐	☐	☐
Läkarböcker/uppslagsverk.....	☐	☐	☐
Populärvetenskapliga böcker om hälsa och välmående.....	☐	☐	☐
Skönlitteratur.....	☐	☐	☐
Film, teater.....	☐	☐	☐
Officiell hälsoinformation (kampanjer, broschyrer, etc.).....	☐	☐	☐
Skolan.....	☐	☐	☐
Föredrag, föreläsningar.....	☐	☐	☐
Familjen.....	☐	☐	☐
Andra släktingar.....	☐	☐	☐
Vänner/arbetskamrater.....	☐	☐	☐

24b. Uppge även i vilken grad informationen från de olika källorna påverkat din hälsouppfattning.

	Påverkat mycket	Påverkat litet	Inte alls påverkat	Vet inte
TV/radio: nyheter.....	☐	☐	☐	☐
aktualitetsprogram.....	☐	☐	☐	☐
dokumentärprogram.....	☐	☐	☐	☐
underhållningsprogram.....	☐	☐	☐	☐
sportprogram.....	☐	☐	☐	☐
reklam.....	☐	☐	☐	☐
Dagstidningar.....	☐	☐	☐	☐
Veckotidningar specialiserade på hälsa och välmående.....	☐	☐	☐	☐
Veckotidningar av allmän typ.....	☐	☐	☐	☐
Reklam/marknadsföring i dagstidningar och veckopress.....	☐	☐	☐	☐
Internet: diskussions-/nyhetsforum.....	☐	☐	☐	☐
tidskrifter/tidningar på nätet.....	☐	☐	☐	☐
läkartjänster/nätkliniker.....	☐	☐	☐	☐
apotekstjänster på nätet.....	☐	☐	☐	☐
reklam/marknadsföring på nätet.....	☐	☐	☐	☐
andra webbplatser på nätet.....	☐	☐	☐	☐
Hälsostationen/privatläkare.....	☐	☐	☐	☐
Läkarböcker/uppslagsverk.....	☐	☐	☐	☐
Populärvetenskapliga böcker om hälsa och välmående.....	☐	☐	☐	☐
Skönlitteratur.....	☐	☐	☐	☐
Film, teater.....	☐	☐	☐	☐
Officiell hälsoinformation (kampanjer, broschyrer, etc.).....	☐	☐	☐	☐
Skolan.....	☐	☐	☐	☐
Föredrag, föreläsningar.....	☐	☐	☐	☐
Familjen.....	☐	☐	☐	☐
Andra släktingar.....	☐	☐	☐	☐
Vänner/arbetskamrater.....	☐	☐	☐	☐

25a. Brukar du diskutera den information du får/skaffar dig om hälsa och levnadsvanor med:

	Mycket ofta	Ganska ofta	Ibland	Sällan	Aldrig
Familjen	☐	☐	☐	☐	☐
Andra släktingar	☐	☐	☐	☐	☐
Vänner/bekanta/arbetskamrater	☐	☐	☐	☐	☐
Läkare/hälsovårdspersonal	☐	☐	☐	☐	☐

25b. Om du brukar diskutera, är det främst därför att (kryssa för *högst två* svarsalternativ):

- ☐ Du vill informera andra om vad du läst eller hört. Att sprida kunskap är viktigt för dig.
- ☐ Andras kommentarer och bedömningar är viktiga för dig.
- ☐ Du vill försäkra dig om att du tolkat informationen rätt.
- ☐ Du vill ha vägledning i vad den nya kunskapen kan betyda i praktiken.
- ☐ Du tycker i allmänhet om att diskutera allting.
- ☐ Andra orsaker:
- Vilka:
- _____
- _____

26. Vad är din uppfattning om följande informationskällors pålitlighet i hälsorelaterade frågor:

	Mycket pålitlig	Ganska pålitlig	Ganska opålitlig	Mycket opålitlig	Vet inte
TV/radio: nyheter.....	☐	☐	☐	☐	☐
aktualitetsprogram.....	☐	☐	☐	☐	☐
dokumentärprogram.....	☐	☐	☐	☐	☐
underhållningsprogram.....	☐	☐	☐	☐	☐
sportprogram.....	☐	☐	☐	☐	☐
reklam.....	☐	☐	☐	☐	☐
Dagstidningar.....	☐	☐	☐	☐	☐
Veckotidningar specialiserade på hälsa och välmående..	☐	☐	☐	☐	☐
Veckotidningar av allmän typ.....	☐	☐	☐	☐	☐
Reklam/marknadsföring i dagstidningar och veckopress..	☐	☐	☐	☐	☐
Internet: diskussions-/nyhetsforum.....	☐	☐	☐	☐	☐
tidskrifter/tidningar på nätet.....	☐	☐	☐	☐	☐
läkartjänster/nätkliniker.....	☐	☐	☐	☐	☐
apotekstjänster på nätet.....	☐	☐	☐	☐	☐
reklam/marknadsföring på nätet.....	☐	☐	☐	☐	☐
andra webbplatser på nätet.....	☐	☐	☐	☐	☐
Hälsostationen/privatläkare.....	☐	☐	☐	☐	☐
Läkarböcker/uppslagsverk.....	☐	☐	☐	☐	☐
Populärvetenskapliga böcker om hälsa och välmående...	☐	☐	☐	☐	☐
Skönlitteratur.....	☐	☐	☐	☐	☐
Film, teater.....	☐	☐	☐	☐	☐
Officiell hälsoinformation (kampanjer, broschyrer, etc.)....	☐	☐	☐	☐	☐
Skolan.....	☐	☐	☐	☐	☐
Föredrag, föreläsningar.....	☐	☐	☐	☐	☐
Familjen.....	☐	☐	☐	☐	☐
Andra släktingar.....	☐	☐	☐	☐	☐
Vänner/arbetskamrater.....	☐	☐	☐	☐	☐

27. Vilka är - enligt dig - de faktorer som mest påverkar finländarnas hälsa i negativ riktning (kryssa för *högst fyra* svarsalternativ)?

- ☐ Svåra levnadsförhållanden (klimat, miljö, etc.)
- ☐ Arvsmassan
- ☐ Övervikt
- ☐ Arbetsrelaterad stress/arbetslöshet
- ☐ Bristfällig information/kunskap i hälsorelaterade frågor
- ☐ Motsägelsefull/svårtolkad information/kunskap i hälsorelaterade frågor
- ☐ Felaktig föda
- ☐ Tobaksrökning
- ☐ Brist på motion
- ☐ Brist på vitaminer, spårämnen, etc.
- ☐ Alkohol
- ☐ Brister i hälsovårdsservicen
- ☐ Andra orsaker:

Vilka:

28a. Har du under det senaste året (12 mån) försökt:

	Ja	Nej
minska användningen av salt	☐	☐
minska alkoholkonsumtionen (om du överhuvudtaget använder)	☐	☐
motionera mera	☐	☐
minska användningen av fett	☐	☐
röka mindre (om du överhuvudtaget röker)	☐	☐
gå ner i vikt	☐	☐

28b. Om du försökt, har du lyckats:

	Ja	Nej
minska användningen av salt	☐	☐
minska alkoholkonsumtionen (om du överhuvudtaget använder)	☐	☐
motionera mera	☐	☐
minska användningen av fett	☐	☐
röka mindre (om du överhuvudtaget röker)	☐	☐
gå ner i vikt	☐	☐

29a. Hur ofta har du besökt läkare (även sjukhus och poliklinikbesök) under det senaste året (12 mån)?

- ☐ Inte alls
- ☐ En gång
- ☐ 2-5 gånger
- ☐ 6-10 gånger
- ☐ Flera än 10 gånger

29b. Hur ofta har du anlitat läkartjänster på nätet/nätkliniker under det senaste året (12 mån)?

- ☐ Inte alls
- ☐ En gång
- ☐ 2-5 gånger
- ☐ 6-10 gånger
- ☐ Flera än 10 gånger

29c. Hur ofta har du besökt andra hälsorelaterade webbplatser på internet under det senaste året (12 mån)?

- ☐ Inte alls
- ☐ En gång
- ☐ 2-5 gånger
- ☐ 6-10 gånger
- ☐ Flera än 10 gånger

30. Använder du fortlöpande någon/några receptbelagd(a) medicin(er)?

- ☐ Ja
- ☐ Nej

BILAGA 2 PÅMINNELSEBREV

Finlands Akademis forskningsprogram **Mediekultur**

Enkätundersökningen **Omvärldsbevakning, hälsa och social miljö**

Senaste månad sände Institutionen för allmän samhällsforskning/informationsförvaltning vid Åbo Akademi Dig ett frågeformulär som berör sambanden mellan information, upplevt hälsotillstånd och social miljö. Enligt vår bokföring har Du ännu inte returnerat formuläret.

För att undersökningen skall lyckas är varje svar viktigt. Därför ber vi Dig ytterligare en gång att använda en stund av Din tid för att fylla i formuläret och returnera det i bifogat, färdigt frankerat, svarskuvert. Om Du redan har returnerat formuläret är denna påminnelse obefogad.

Åbo, januari 2002

Stefan Ek
forskare

Mariam Ginman
professor

ENGLISH SUMMARY

On Information, Media and Health in a Societal Context: an Empirical and Analytic Study

Purpose

This thesis' overall purpose is to review media, information and health, in a societal context. The empirical part of this thesis considers principally the links that exist between the individual's everyday life information sphere, subjective health status and social position in a media environment and culture in rapid flux. Attention is especially placed on the use of media and health information. The analysis also looks at the citizens' understanding or how they experience the reliability and clarity of various information sources.

The focus of this investigation is the respondents' socio-cognitive processes and their social context (Hjörland 2000; Fiske & Taylor 1991). Information science research, which applies a cognitive test, investigates how an individual uses his world view to control, learn, remember and solve problems which naturally leads to understanding, ideas, performance, and knowledge (Allen 1991). Amongst other things, an individual's subjective understanding of his health or social status are a result of these processes.

Method and material

The methods used in this thesis are quantitative. The empirical material in the study consists of data procured via a posted questionnaire. A questionnaire entitled Environmental Scanning – Health – Social Environment was posted to a representative sample group consisting of 2500 Finnish citizens from the ages of 18 to 65 years. The names for this sample group were retrieved from the Population Register Centre. The first posting took place in November of 2001.

A follow-up reminder was sent to those who did not return the questionnaire. This reminder also included a new questionnaire. This second posting took place in January of 2002. The original sample group consisted of 2500 and of these 2475 people were reached. The reason some members of the sample group could not be reached stems from several factors amongst which we note unknown or incorrect addresses or the recipients were no longer resident in Finland. Included in this unreachable group may be people who were too ill or handicapped to answer or indeed were deceased. The response rate was 52 % hence 1287 people of 2475 returned their questionnaires.

The questionnaire included the following four categories:

1. Demographic and social circumstances
2. Sociability
3. A shortened version – 16 questions from a total of 29 – based on Antonovsky's orientation to life questionnaire, the sense of coherence scale
4. The media and information

The collected data was analysed by a statistics programme, "SPSS 12.0.1 for Windows". The statistical method used was predominantly correspondence analysis.

The relation between the sense of coherence and information literacy

According to the theory of the concept of sense of coherence (henceforth SOC), the individual's key aim in mentally processing information is to understand the world in a

meaningful and manageable way.

In order to explain the decisive meaning of information, the concept of the SOC was integrated into a general model of information processing ("mental information-as-process", according to Buckland's (1991) distinction): the more complex the messages directed at a person, the greater the potential for noise rather than information, the greater the difficulty in integrating information in the internal processing system, the greater the danger of confusion of output. In sociological terms it was put in this way: the greater the complexity of the environmental systems, the more extensive the community, the greater the possibility of conflicts of interest, of subordination, of differing interpretations of reality. But, on the other hand, the greater the complexity, the greater the possibility of choice, of flexibility, of adaptive change, of autopoiesis or system reorganization.

A strong sense of coherence is thus determined by the extent to (1) which a person is linked to structures (2) from which information is received, (3) and the extent to which a person is capable of integrating it (4) and transmitting information to the structures, (5) which provide appropriate feedback. (Antonovsky 1991b; 1993b; 1994). If these information-based definitions of the SOC are interpreted in an information science context, one could say that a person equipped with a strong sense of coherence has to be information literate.

In this investigation, two claims explicitly measure the respondent's information interpretation ability. The assertions measure how a respondent's experiences clarity of reports by the media, in a general way, and health related issues, in particular. The mass media moderates, structures, and spreads knowledge on peoples' daily life ("the small world") as well as the more exotic and far afield phenomena and events ("the big world"). It performs its tasks, obviously, with immense influence over people's experiences and consciousness. To be able to master and indeed put to use the media's *menu de jour* it might be possible to say that citizens need a special set of skills so as to operate with any effect in modern society. As the theory presupposes, there is a strong relationship between SOC and the skills to sift through the mountains of information on offer, i.e. to judge on the clarity of media reporting.

To be able to interpret information – or more precisely, the ability to manage the flow of noise blended with information – is probably the factor which makes it possible for respondents with a stronger SOC to decipher information. In other words, it is easier for them to note, register and reflect on the information they receive and how it may or may not be relevant in their own context.

An interesting observation is that the correlation between respondents' views on the consensus amongst experts in health issues and subjective health status is not significant. On the other hand, those with a stronger SOC tend to understand the experts as being more unified; they probably find it easier to weave their own interpretation. Even on this matter, it seems that the SOC is positively related with a concern which requires a capacity to cognitively sort and manage – even incorporate – disputed and possibly even incompatible information.

The foregoing examples suggest that information literacy is a significant factor in the concept of the SOC, as the theory itself suggests. Todds (1999) statement could in fact refer to SOC as well:

"At the heart of information literacy are people who are able to effectively engage with their information world: to connect with, interact with, and use information meaningfully and purposefully to get on with their lives".

The cognitive perspective

The results show the the connection between the SOC and subjective health status is strong despite gender, native language, age, education or income. On the question of age, the relation is weaker for those in the age group 56–65-years of age – and weaker still in the youngest group, from 18 to 25 years of age. The observation may be explained by the fact that there may be opposite forces at play: amongst the youngest the SOC is, on average, lower whereas subjective health status is good. The result is contrary in the elder group. In spite of this, the relation between the SOC and subjective health status is clear and significant in these groups, too.

Neither gender nor primary language influence the SOC or subjective health status. Age, education and income vary strongly in SOC. The connection again is clear: the older/better educated/richer, the stronger is their SOC. The relationship between subjective health status and age is also strong: the younger the person the better is their subjective health status.

However, the relationship between subjective health status, education and income are weaker although they are significant: namely those with higher income/education also tend to rate their subjective health status higher. Hence the socio-economic situation is more closely related to SOC rather than to subjective health status. The socio-economic condition seems to influence comprehensibility, manageability and meaningfulness in a more striking extent than what directly effects subjective health. Hence, the socio-economic situation clearly mirrors the SOC more keenly than subjective health status.

It seemed important to measure the respondents' subjective class grouping given that respondents health status was also self-rated. Furthermore, it has been suggested that a person's self-understanding can just as well be based on social images as on education, income and occupation. Social images have been described as signals or messages we receive and send about ourselves in our life sphere outside and in addition to the "merciless" objective, societal values (Maza 2003:10ff; Svallfors 1996:102).

This investigation shows that the majority of citizens understand their position in society as one of the "ordinary citizen". However, a bit more than 5% of the respondents placed themselves in the two highest groups and accordingly a bit less than 5% placed themselves in the two lowest groups. There was elbowing to get into the middle ranks, especially in the upper half – in groups four and five, using the 10 grade scale.

The results show that a citizen's subjective assessment of his group and class seem to fall into traditional, objective socio-economic scale: in this study, it is education and income. The relationships are significant and easy to decipher. Citizens have very conscientiously, cognitively internalised the objective social values.

Self-rated class and SOC correspond strongly. This is not surprising, since the SOC shows strong co-variation even in using objective measures of social status, education and income. On the other hand, this does not seem to correlate when we consider subjective health. The correlation between subjective health and occupation and income were not especially strong although they were significant. It seems that the power of subjectivism is working to the same ends namely that poor subjective health status also seems to mean subjective low social status.

The social perspective

In 1897, Émile Durkheim observed that social affinity affected a person's health and well-being. After a comprehensive pioneering study his empirical findings concluded that suicide

varied inversely with the degree of integration of the social groups of which the individual forms a part. (Durkheim [1897] 1960:209).

Studies have shown that social integration and fellowship – to be connected and participate in benevolent structures, incorporating such positive attributes as self-respect and group-oriented attitudes and behaviour patterns – provides the individual with well-being and health (Rose 2000; Kawachi 1999; Kawachi, Kennedy & Glass 1999; Smith & Tyler 1997; Antonucci 1990). In addition, some studies show a social network's size varies with the person's socio-economic status. A white collar employee tends to have a wider contact network than a labourer (Hanson 1988; Syme & Berkman 1976). The lower classes are even inclined to show less trust; a fact which probably stems from the fact that the higher classes usually receive more honour and respect (Putnam 2001:145).

In the current debate, social affinity and interaction – solidarity, if you will – has been economised. Today's climate prefers and allows for concepts such as social capital, in which "trust" constitutes the principal ingredient. There are suspicions however that a part of the economic growth we are experiencing in the "new economy" is happening at the cost of social capital; one which has been sold off or downgraded with negative consequences for human relations (Cannuscio, Block & Kawachi 2003; Edmondson 2003; Nationella folkhälso-kommittén 1999:187).

In politics and sport, for example, participation has passed over from active to passive participation with the trend seeming to cross over to other life choices and interests: easy, single-thread, non-permanent contacts which are taking over from tight, multi-faceted, long-term and well-grounded relationships. (Putnam 2001:118ff.,193).

Social capital has been defined as a structural asset based on relationships amongst individuals (Portes 1998; Coleman 1988; 1990:302; Bourdieu 1986). Following an extensive survey of the most outstanding thinkers' contributions in the field of social capital, Woolcock (1998) provides us with a general summary of their positions: the essence of social capital is defined as information, trust and mutual norms which work inside an individual's social network. Given that a significant part of structural resources which comprise an individual's social relationships are of latent information, it has been pointed out that potential social capital depends on and interacts with the information culture and the communication patterns which prevail in the social network (Davenport & Snyder 2005; Widén-Wulff & Ginman 2004; Davenport, Graham, Kennedy & Taylor 2003; Ginman 2002; 2003b).

In this study, social trust was measured by posing two questions. The analyses showed that there is a strong connection between social trust and the respondents' subjective class grouping which is to say, the higher the self-rated social position, the more friends to trust (bonding social capital) and persons to turn to when a practical problem arises (bridging social capital). The SOC co-varies significantly with both the bonding and the bridging social capital. This fits well with the SOC theory which states that an individual with a strong SOC is linked to benevolent social structures which furnish reliable, indispensable and relevant information.

The relationship between the two forms of social trust and subjective health status are substantially weaker. The relationship between subjective health status and bonding social capital is not significant; the relation between subjective health and bridging social capital is, to the contrary, significant.

Information management

Modern media culture – where advertising and the marketing intertwine – it is entertainment and amusement which is the prevailing norm. However, it seems that it is not enough to be entertaining. In a media landscape where the range of goods on offer is vast, visibility, through all the media noise, is the scarcest commodity.

In an ever tougher competitive "visibility" environment, the media is now using techniques to capture the public's attention. Hernes (1978; 1983) reckons on six techniques: (1) sharpen, (2) simplify; reduce the complexity of the messages, (3) polarise; contrast and bring out opposing opinions, (4) intensify; reinforce conflict, (5) concretise; the abstract and universal is de-emphasised and finally (6) personify; it is not a thing but a person; someone who rationalises.

The same principals apply to actors outside the media. If they endeavour to elbow their way into the media – that is to achieve visibility – they are then obliged to accommodate themselves to the techniques employed by the media. In the first instance, to get the attention of the media, with the objective of basking in the attention of the public eye (Asp 1986:360; Hernes 1983). It is claimed that this has fundamentally changed people's mental landscape (Bourdieu 1999; Gabler 1999). Other activities can be relevant but by accepting the media culture's ground rules, the result is valued if it has drawn attention and created visibility. (Gabler 1999).

A further reflection suggests that the media's culture time-frame (Finlands Akademi, undated) is nearly synonymous with television's culture time frame. Finnish time studies show that at the turn of the Millennium, television watching amongst Finns older than ten, accounted for over two thirds of their time used in scanning the media. (Niemi & Pääkkönen 2001:84ff). Seen from another perspective, television dominates our lives: of their free time or non-work hours-time, Finns spent 35% watching television during the years 1999–2000 (Niemi & Pääkkönen 2001:33).

The media's culture time-frame allows for the media to bombard us relentlessly for twenty four hours a day. Consequently, the ability to process, evaluate and mould the flood of information in a meaningful way, is of essential importance. In a 24-hour day society, those who lack the necessary tools to sieve through the vast amounts of information on offer can cause themselves a serious injury. Information overload in the form of news snippets can add to the feeling of anxiety brought on by monotony and lack of worth (meaninglessness) (Abbott 1999:19). The trend, especially in television, is that short, sharp "telegram" news and information programmes have increased whereas the share of nuanced, documentary in-depth investigation and cultural programming has decreased (Project for Excellence in Journalism 2004; Aslama, Hellman & Sauri 2002). Hard-fact programmes and telegram news offer nothing more than facts, but they represent a rather one-dimensional view of reality. Of course, this is clearly what the media's information culture attempts to achieve: precision or fact and clarity. Communicating news in a very precise format and form has become today's melody. However, the communication process contains ground rules: to go beyond precision and be understood should have as the starting point, personal trust and meaningfulness as core values. (Nynäs 2004). This is already evident in media argot: words like infotainment, faction and edutainment tell us how managing and evaluating information is relevant in our modern world.

Consumer health information has been defined "as any information that enables individuals to understand their health and make health-related decisions for themselves and their families" (Patrick & Koss 1995). According to the same source, there is a great deal to consider, before information reaches its intended audience. To be effective, consumer health information must be tailored to the interests, literacy, language, cultural background, emotional state and desire of its user (Patrick & Koss 1995). In other words, there are many complex interactions between

the individual and the health information source. The quality and authority of the source must suit or synchronise with the individual's expectations, preferences and needs under given circumstances.

It can be established that health information is omnipresent – especially that emanating from the media. It is clear that given its hegemonic position, it exercises a practical general influence as well as specific influence over decision makers, health specialists and experts. (Larsson, Oxman, Carling & Herrin 2003; Oxman 2000).

It has been pointed out there is a strained relationship between the media and medicine, in large part due to journalists and researchers diverging perspective. Journalism is disposed to play up the drama – the colourful side of humanity, the individual – discuss the probable, often speculative course of events. Swiftness is the key word but it is also the word of honour in the profession. In the slow paced world of researchers, there is traditionally an importance attached to collective data and collective knowledge before case descriptions and single stories, representativity before anomaly and controlled results before preliminary (Johnson 1998; Nelkin 1996).

In spite of the fact that many respondents use the media as their health information source, the analyses showed that among the respondents there seemed to emerge a certain amount of skepticism towards the daily media. Dissatisfaction with clarity and decipherability, with the media's information on health issues is clearer than media reporting in general. This can be a clear signal that people are quite fed up with "Chicken Little" alarmist reporting, heaped upon us with the goodwill, now and then, of researchers (Ransohoff & Ransohoff 2001). According to a Swedish study, 80% of Swedes are quite jaded by alarmist reporting. It seems that there is a preference: the results of research should not be released to the general public until follow-up research confirms the original results (Hjelm-Wallén & Modéer 2004).

Co-variations between subjective health status and health information clarity is extremely robust: a strong relationship between these two was easy to establish. Clear health information and very good subjective health status corresponded with each other as did unclear health information and poor subjective health status. The respondents who assessed their health status according to the given categories of "neither/nor" or "quite good" tended to understand the media's health information reporting as "medium-clear". The study points out the importance of information literacy, for those respondents with a stronger SOC, tended to easily decipher information. Likewise, the study showed that the co-variation between the media environment scope and the strength of the SOC is relatively strong.

The media environment scope is mostly dependent on how frequent the respondent read professional and fiction-literature and even Internet-delivered information. The inference which can be drawn is that citizens who are well read are more fluent in coping with the information flow and generally experience the world coherently – at least more than the respondents who are overwhelmed by image, sound and talk – what some might call "the twaddle culture".

The study showed that a health clinic or private surgery are considered by Finns to be in a class by itself when it is considered as a reliable health information source. This is analogous to earlier studies in "trust". In spite of this professional sickness and health counseling does not necessarily need to be the most used source; it has throughout been established as a very reliable source in a number amount of studies (Höglund, Maceviciute & Wilson 2003; Garpenby & Husberg 2000:19; Pennbridge, Moya & Rodrigues 1999; Järvelä 1998:41f.; de

Almeida et al. 1997; Buttriss 1997). Other sources which many respondents judged as very reliable are medical books and encyclopedias as well as official health information sources.

The results indicate that health information behaviour is reflected in gender: a result which falls in line with previous research findings (Eriksson-Backa 2003:170; Pálsdóttir 2003; Misra & Aguilon 2001; Pennbridge, Moya & Rodrigues 1999; O'Keefe, Boyd & Brown 1998; Office of Health Economics 1994; Rakowsket al. 1990; Weisman & Teitelbaum 1989). On the basis of a wide ranging American survey carried out in the nineteen sixties, it seems that little has changed during the past forty years. Now as then, "Responsibility for knowing about health seems to be part of the woman's role in the family "(Wade & Schramm 1969).

Although we "all" live in a daily relentless flood of information, it seem that a better education does provide one with the tools to decipher the flow. Individuals with these tools snatch the bits that seem relevant, then register this information. Individuals' striving to become educated has also rewarded them with the tools: this seems to be the knowledge gap at play (Gaziano 1997; Tichenor, Donohue & Olien 1970). The same phenomena appears to affect official health information, where the difference is considerable, favouring those with higher education. The education factor is also significant when the issue is "force fed" (school) health related information, and as stated previously, the education factor favours those with higher education. The largest divergence shows in the variable which requires the most effort, namely initiative and the motivation to participate in lectures and presentation.

This investigation showed that age does not have a notable affect on the use of source information. In the daily media environment (TV/radio, daily press) there are no significant differences, except that television and radio advertising is consumed more by younger people. The Internet is a communication watershed. Twenty two percent (22 %) of the 18–35-years old has retrieved health information from this source whereas those in the 36–50- age bracket is 12 % and only 8 % for the 51–65-bracket.

Conclusions

The results cleary indicate that there is a relation between the SOC and subjective health status, irrespective of gender, native language, age, education or income. However, the connection is weaker in the high income and the older and younger age groups. The age variation shows an inverse link between the SOC and subjective health status. In other words, subjective health status is lower, naturally because age takes its toll on health, and the SOC is stronger for the older age group; the contrary result arises for the younger group. Furthermore, the results show a clear and significant linkage: SOC and subjective health status are concurrently linked; and the SOC seems to be rooted in the ability to manage and process information – in information literacy.

The connection between the SOC and social trust, both with the bonding and bridging trust, is also strong and very significant. As well, there is a clear link between the SOC and formal and informal social cohesion. The link is in line with the theory's principal postulate: this indicates that well functioning benevolent structures are the glue in the SOC.

Finnish citizens use the daily press, news and factual-documentary programmes on the radio and television as their principal sources in gathering health information. The daily media environment thus dominates their health information diet, as well.

Gender affects how health information is used, since women have both a wider and deeper user profile. Women are more interested in health-related information and more inclined to actively

look up this information. This is in contrast to men whose user profile shows them to be passive receivers of information. In an indiscriminating classification one could catalogue men as blunders and women as monitors.

Education does not seem to influence either interest in health information nor searching activity for this kind of information. In spite of this, there seems to be a clear difference in using this information between those with higher education and those with less schooling. Those with higher education, on the whole, have a higher usage frequency. Differences are even evident in the daily media milieu. It seems that higher education provides people with tools with which to extract essential health-related information.

The Web has low usage as an health information source. Despite this, the use of the Internet is strongly linked to the user's level of education. It is the higher educated which according to all variables, used the Internet twice as much as those with lower education in health related issues.

Age is, however, of marginal importance in the use of health information sources. The exception is the use of the Web and school as an information source. Both are of higher importance amongst the younger group.

With respect to the reliability of health information sources, it is not surprising that direct contact with medical professionals makes them the most trusted source. Other sources with a high trust value are medical books/encyclopedias as well as official health information.

The daily media is scrutinised with a skeptical eye: most respondents said that the media was "only" fairly reliable. On the other hand, it should be noted that a very small proportion of the respondents claim that the daily media is unreliable or extremely unreliable.

Women trust official health information sources more than men, and this is the only significant difference between the two groups.

Education provides us with two significant results: those with higher education trust official health information more than those with lower education, whereas this is the inverse when the source is the family.

Age gives us three significant results, all pointing in the same direction. The younger rely more on the daily media as well as official health sources and clinic/private doctors though admittedly the link is weak. That which catches one's attention is homogeneity; Finns are relatively unanimous on the trustworthiness of health information sources. Despite the significant differences in degree of use, interest and search activity between men and women their understanding of these sources trustworthiness does not seem to be affected.

The results show clearly that the SOC co-varies strongly with an appreciation for the media's clarity on health issues and clarity in a general sense. The variations are of the same magnitude.

There seems to be evidence that information literacy is a strong factor in SOC. The respondents with a strong SOC have an improved capacity to manage the media's information flood, transform into comprehensible and meaningful form for themselves in their own context.

Suggestions for further research

The relation between sense of coherence and information literacy is, without doubt, this thesis most interesting result. Mental information processing has admittedly been the supporting idea around the SOC theory. Still the idea has not been empirically tested, at least not at the level the national population. The SOC has some apparent similarities with theories within information science, the theories which deal with how humans interpret and manage their environment.

The ambition of this thesis has been to provide a new perspective on the "everyday life information seeking" (ELIS) behaviour of human being's. Furthermore, my hope is that this will lead to and inspire information science research based on the concept of the sense of coherence. It would be very interesting to pursue SOC research outside the confines of the health context. Though the association between these two is strong, it might be possible to focus on other societal phenomena so as to determine if indeed SOC is the tool with which to master all daily information flow.

The theory around SOC offers an obvious advantage in regards to other theories in this area of research, i.e., the sense of coherence scale is a formula by which it might make it possible to empirically test the strength or quality of the ability to manage and process information.

Denna avhandling undersöker de samband som råder mellan individers vardagliga informationsbeteende i hälsofrågor i relation till deras självskattade hälsa och sociala ställning. Tyngdpunkten ligger på individens orientering i dagens turbulenta mediemiljö och -kultur. Speciellt granskas 18–65-åriga finländares medie- och hälsoinformationsanvändning samt deras uppfattningar om olika källors pålitlighet och tydlighet. Detta mot en bakgrund av mental informationshantering, som avser att påvisa att informationsbemästring är en betydelsefull faktor för människors koherens känsla och hälsofrämjande erfarenheter.

Resultaten pekar entydigt på att sambanden mellan koherens känsla och självskattad hälsa är starka oberoende av kön, modersmål, ålder, yrkesutbildning eller hushållets disponibla inkomst. Koherens känslan samvarierar även synnerligen starkt med uppfattningar om såväl mediers tydlighet i allmänhet som med mediers tydlighet i hälsorelaterade frågor. Detta är ett starkt belägg för att informationsbemästring är en kraftigt verkande faktor i koherens känslan, dvs. för att kunna förstå, hantera och finna världen meningsfull. Respondenter med starkare koherens känsla verkar ha en bättre förmåga att hantera informationsutbudet och göra det begripligt och meningsfullt för just dem i deras kontext.

Åbo Akademis förlag

ISBN 951-765-288-7

9789517

652889